

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt: XXII

Sa. 88

Ekim 1958

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 5

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdler :	Sayfa
ŞENYÜREK, DR. MUZAFFER : Antalya vilâyetinde Öküzini'nde bulunan bir insan iskeletinin tetkiki (10 resimle birlikte)	465
————— : A Study of a Human Skeleton Found in Öküzini in the Province of Antalya (with 10 figures)	491
TEZCAN, BURHAN : Aksaray çevresinden derlenen eserler (1 harita ve 33 resimle birlikte)	517
SAYILI, DR. AYDIN : Sâbit İbn Kurra'nın Pitagor teoremini tamimi....	527
TURAN, DOÇ. DR. ŞERAFETTİN : Lala Mustafa Paşa hakkında notlar ve vesikalar.....	551
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. H. : Sultan III. Mustafa'nın hüznü verici bir borç senedi (bir fotokopi ile birlikte).....	595
BAYUR, HİKMET : Kur'an dili üzerinde bir inceleme	599
Bibliyografya :	
TANSEL, FEVZİYE : Yakup Kadri Karaosmanoğlu, <i>Zoraki diplomat</i>	607
Haberler :	
Türk Tarih Kurumu'nun 1958 yılı Genel Kurul toplantısı.....	621
1958 yılının ilk yarısında T. T. K. Kütüphanesine gelen kitaplar ve dergiler	641

Kapak resmi: Pişmiş topraktan arslan ritonu, Kültepe'de, Kolonistler şehrinin II. katında bulunmuştur. M. ö. ikinci binin başlangıcı.

BELLE TEN

Cilt: XXII

Ekim 1958

Sayı : 88

ANTALYA VİLÂYETİNDE ÖKÜZİNİ'NDE BULUNAN BİR İNSAN İSKELETİNİN TETKİKİ

Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK

Ankara Üniversitesi Paleoantropoloji Kürsüsü Ord. Profesörü

Doçent Dr. Kılıç Kökten 1956 yılında Antalya vilâyetinde Yağca köyü yakınında bulunan Öküzini'nde yaptığı bir kazıda bulduğu bir insan iskeletini tetkik için bana getirmiştir. Bu münasebetle kendisine teşekkür etmek isterim.

Dr. Kökten'in bana verdiği malûmata göre bu iskelet Kalkolitik katın altında bulunan ve kalınlığı 75 santim olan bir kat içinde bulunmuştur. Dr. Kökten Kalkolitik katın kaidesinin 25-30 santim altında bulunan bu iskeleti ihtiva eden kat dahilinde elle yapılmış, siyah perdeli kaba çanak parçalarına ve küçük sileks çakılara rastladığını bildirmekte ve bu katı "*Türkiye'nin ilk seramik iskânına*" yani Neolitik çağa atfetmektedir.

Tetkik için bana getirilmiş olan bu iskelet (Bak Res. 1-10) bir kafatası, uzun kemikler, bazı omurlar, kırık bir pelvis ve ileride tarif edilecek olan diğer kemiklerden müteşekkildir.

YAŞ VE CİNS

Bu ferdin kafatasında synchondrosis sphenoccipitalis tamamen kapanmıştır. Üçüncü büyük azı dişleri çıkmıştır¹ ve uzun kemiklerin

¹ Sol corpus mandibulae'nin skiagram'ı sol alt üçüncü büyük azı dişinin ölümünden evvel kaybedildiğini göstermektedir. Sol üst üçüncü büyük azı dişinde protocone'un ucunda müşahede edilen küçük bir aşınma yüzü sol alt üçüncü büyük azı dişinin çıktığına ve düşmeden önce kısa bir müddet kullanıldığına işaret etmektedir.

hepsinde epiphysis'ler kaynaşmıştır. Böylece bu iskelet kâhil bir ferde aittir.

Sutura sagittalis'in pars bregmatica kısmı kafatasının iç yüzünde silinmiş fakat kemiğin bu kısmı sonradan çatlamıştır. Sutura sagittalis'in diğer kısımları, sutura coronalis ve sutura lambdoidea kafatasının endocranial yüzünde açıktır. Bunlara ilâveten, sutura sphenoparietalis, sutura sphenosquamosa, sutura squamosa, sutura parietomastoidea ve sutura occipitomastoidea beyin kutusunun iç yüzünde açıktır. Kafatasının ectocranial yüzünde bütün dikişlerin açık olduğu görülmektedir. Böylece, bu iskelet takriben 22-25 yaşlarında bir ferde aittir.²

Pelvis'in, kafatasının ve diğer kemiklerin morfolojik özellikleri burada dişi bir ferdin bahis konusu olduğunu göstermektedir.

KAFATASI

Mutedil derecede uzun fakat çok dar olan bu kafatası dolichocephal'dir (tablo 1). Bu ferdin kafatasında basion-bregma yüksekliği-uzunluk endisi orthocephal'dir, yani orta gruptadır. Basion-bregma yüksekliği-genişlik endisi akrocephal'dir, yani kafatası genişliğine nazaran yüksektir. Gerçekten bu kafatasında basion-bregma yüksekliği maksimum genişlikten daha büyüktür. Kafatası bu bakımdan Coon'un Akdeniz tipinin *Danubian* (Tunalı) dediği tâli koluna yaklaşmaktadır.³ Öküzini'nde bulunan bu kafatasında porion-bregma yüksekliği-uzunluk endisi orthocephal'dir, yani yine orta gruptadır. Porion-bregma yüksekliği-genişlik endisi metriokran olmakla beraber, akrokran kategorinin sınırında bulunmaktadır. Mustaraz alın endisi (79.13) Vallois'nın Sialk'da "*Hyperdolichocéphale I*" dediği grubunkinden ziyade Akdeniz tipine bağladığı ve "*Dolichocéphale II*" dediği grubunkine

² Dikişlerin kapanışı için bak Todd, T. W. ve Lyon, D. W. 1924. Endocranial suture closure. Its progress and age relationship. Part I. Adult males of white stock. American Journal of Physical Anthropology, cilt VII, No. 3, s. 325-384; Todd, T. W. ve Lyon, D. W. 1925 (a). Cranial suture closure. Its progress and age relationship. Part II. Ectocranial closure in adult males of white stock. American Journal of Physical Anthropology, cilt VIII, No. 1, s. 23-45; Todd, T. W. ve Lyon, D. W. 1925 (b). Suture closure. Its progress and age relationship. Part III. Endocranial closure in adult males of Negro stock. American Journal of Physical Anthropology, cilt VIII, s. 47-71; Todd, T. W. ve Lyon, D. W. 1925 (c). Suture closure. Its progress and age relationship. Part IV. Ectocranial closure in adult males of Negro stock. American Journal of Physical Anthropology, cilt VIII, s. 149-168.

³ Bak Coon, C. S. 1939. The races of Europe, New York. s. 85.

yakındır. ⁴ Minimum alın genişliğini maksimum kafa genişliğinin yüzdesi olarak ifade eden mustaraz fronto-parietal endis eurymetop'tur, yani alın nisbeten geniştir. Horizontal çevre Vallois'nın Sialk'da "Dollchocéphale II" dediği grubun ortalamasına yaklaşmaktadır. ⁵ Öküzini'nde bulunmuş olan bu kafatasında parietal kavis frontal kavisten daha büyüktür. Duvar kemiğinin, sutura squamosa'nın takriben bir santimetre üstünde alınan ölçülerden hesaplanan, ortalama kalınlığı (4 milimetre) orta derecededir.

Bu ferдин Pearson'un ⁶ $812 + 0.00015 \times \text{uzunluk} \times \text{genişlik} \times \text{basion-bregma yüksekliği}$ formülüne göre hesaplanan kafa kapasitesi 1275. 65 santimetre küptür. Yine Pearson formülü ile fakat porion-bregma yüksekliğini kullanmak suretiyle hesaplanan kafa kapasitesi ise 1246. 80 santimetre küptür. ⁷ Sarasin'in tasnifine göre bu ferдин kafa kapasitesi kadınlar için kabul edilen orta kategoriye dahildir. ⁸

Öküzini kafatasının norma verticalis'deki biçimi ovoid'dir. Kafatasının şakak kısmının dolgunluğu orta derecededir. Bu kafatasında duvar tümsekleri (tubera parietalia) zaiftir. Glabella'nın ve kaş kavislerinin (arcus superciliaris) inkişafı orta derecededir. Orta yükseklikte olan alın, ortanın biraz üstünde bir meyil göstermektedir. Alın tümseklerinin (tubera frontalia) inkişafı ortanın altındadır. Bu kafatasında sutura metopica kapanmıştır ve os frontale üzerinde sajital yükselme (crête) görülmemektedir. Postorbital daralma orta derecededir. Sol tarafta sutura coronalis'in arkasında hafif bir postcoronal çukur görülmektedir. Sağ tarafta bu çukur daha bariz ise de, bunun kısmen toprak altında tazyik neticesinde meydana gelmiş olması ihtimal dahilindedir. Beyin kutusu profilinin en yüksek noktası bregma'nın gerisinde ve os parietale'in ortasının biraz önündedir. Öküzini kafatasının occiput bölgesinin yandan bakıldığı zaman orta derecede bir inhinaya sahip

⁴ Bak Vallois, H. V. 1939. Les ossements humains de Sialk. Contribution à l'étude de l'histoire raciale de l'Iran ancien. Girshman, R. 1939. Fouilles de Sialk, près de Kashan, cilt II, Musée du Louvre-Département des Antiquités Orientales. Série Archéologique, cilt V, s. 136 ve 143.

⁵ Vallois'nın ölçülerini verdiği dört kadın kafatasının hesaplanan ortalaması 497.5 milimetredir (Bak Vallois, 1939, s. 143).

⁶ Bu formül için bak Martin, R. 1928. Lehrbuch der Anthropologie, cilt II, Jena. s. 645.

⁷ Bu formül için bak aynı yer, s. 645.

⁸ Bu tasnif için bak aynı yer, s. 644. Diğer taraftan, Flower ve Turner'in tasnifine göre (Bak Martin, 1928, s. 644) bu ferдин kafa kapasitesi küçüktür.

olduğu görülmektedir. Bu kafatasında orta derecede bir lambdoid düzlük görülmekte ise de, plano-occipital düzlük mevcut değildir. Tepe şeklinde olan torus occipitalis zayıftır.

Kafatasının sağ tarafında pterion'un H harfi şeklinde olduğu görülmektedir. Squama temporalis'in, Schultz'un kullandığı teknikle alınan ölçülerden hesaplanan, uzunluk-yükseklik endisi (62. 68) nisbeten küçüktür, yani iptidaî bir durumu temsil etmektedir.⁹ Fossa mandibularis'in derinliği orta derecededir ve processus postglenoidalis ortanın üstünde bir inkişaf göstermektedir. Dış kulak deliği (porus acusticus externus) ovoid bir biçim göstermektedir. Pars tympanica orta kalınlıktadır. Supramastoid crête'in inkişafı orta derecededir. Diğer taraftan mememsi çıkıntının (processus mastoideus) çok küçük olduğu görülmektedir.

Kafatasına norma occipitalis'den baktığımız zaman, sutura sagittalis üzerinde oldukça bariz bir düzlük görülmekle beraber kafatasının umumî görünüşü çatı şeklindedir. Sutura coronalis ve sutura sagittalis üzerinde hiçbir Worm kemiği (ossa suturarum) görülmemektedir. Sağ tarafta asterion'un biraz üstünde sutura lambdoidea'da iki Worm kemiği mevcuttur. Kafatasının sol tarafında bu kısım kırılmıştır.

Öküzini kafatasında yüzün mutlak uzunluk ve genişlik ölçüleri nisbeten küçüktür. Kafa-yüz endisi Martin'in bugünkü Avrupalı kadınlar için verdiği ortalamalardan biraz yüksektir.¹⁰ Bu durum maksimum kafa genişliğinin nisbeten küçük olmasından ileri gelmektedir. Diğer taraftan, yüz-alın endisi Martin'in bugünkü Avrupalılar için verdiği ortalamalara yakındır.¹¹ Bu kafatasında tam yüz endisi leptoprosop ve üst yüz endisi de mesen'dir, yani yüzün nisbi uzunluğu orta derecededir. Göz çukuru endisi hypsiconch'tur, yani göz çukuru genişliğine nazaran yüksektir. Burun endisi mesorrhin olmakla beraber, leptorrhin kategorinin sınırına yakındır. Üst burun genişliği (14.0 milimetre) Martin'in Parisliler için verdiği ortalamaya

⁹ Bak Schultz, A. 1916. Form, Grösse und Lage der Squama temporalis des Menschen. Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, cilt XIX, s. 355 ve 367.

¹⁰ Bak Martin, 1928, s. 910.

¹¹ Bak aynı yer, s. 907-908. Öküzini kafatasının yüz-alın endisi aynı zamanda Martin'in (1928, s. 908) Manouvrier'den iktibas ettiği bir zenci grubunun dişilerinin ortalamasına (74. 9) yakındır.

(13.5 milimetre)¹² yakındır. Bu kafatasında yüz heyeti umumiyesi itibariyle orthognath (Frankfort plânında ölçülen tam yüz açısı 89 derecedir) olmakla beraber, alveolar kısımda prognathism (alveolar açı 74°) görülmektedir.

Yüzün morfolojik özelliklerine gelince, elmacık keliklerinin öne ve yana doğru olan fırlaklığı orta derecededir. Göz çukurunun alt kıyısının orta ve dış kısmı takriben ufki bir istikamet takip etmektedir. Sutura infraorbitalis sol tarafta kapanmıştır. Buna mukabil bu dikişin sağ tarafta açık olduğu müşahede edilmektedir. Bu kafatasında Nasion çukurluğu orta derecededir. Burun kemiklerinin (ossa nasalia) muhafaza edilen kısmının yüksekliği orta derecededir. Burun dikeninin (spina nasalis anterior), kırılmış olmakla beraber, zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Apertura pyriformis'in alt kıyısı oldukça keskindir. Fossa canina'nın derin olduğu görülmektedir.

Burunun morfolojisi ve bütün yüz açısının orthognath oluşu Öküzini kafatasını zencilerinkinden ayırmaktadır.

Üst diş kemerinin mutlak uzunluk ve genişlik ölçüleri çok küçüktür (tablo 2). Üst çene endisi mesuranic kategoriye dahil olmakla beraber dolichuranic kategorinin sınırına çok yakındır. Norma basilaris'den bakıldığı zaman üst diş kemerinin şekli U-biçimine yaklaşmaktadır. Bu kafatasında sutura palatina transversa'nın mustaraz bir istikamet takip ettiği görülmektedir. Damak yüksekliği orta derecedir ve torus palatinus mevcut değildir.

Üst çene gibi, alt çene de küçüktür (tablo 3). Alt çene gövdesinin kalınlık ölçüsü ve yükseklik -kalınlık endisi Martin'in verdiği bütün ortalamaların dunundadır.¹³ Alt çene kolu açısı görüntüğe göre Martin'in Münihliler¹⁴ ve Schulz'un Würtembergililer için verdikleri ortalamaların dununda fakat bu sonuncuların varyasyon sınırları içindedir.¹⁵

Alt çeneye yandan bakıldığı zaman probtuberentia mentalis'in orta derecede positive bir çıkıntı teşkil ettiği görülür. Alt çenede alveolar prognathism zayıftır. Foramen mentale her iki tarafta da tektir

¹² Bak Martin, 1928, s. 942.

¹³ Bak aynı yer, s. 979.

¹⁴ Bak aynı yer, s. 984.

¹⁵ Bak Schulz, H. E. 1933. Ein Beitrag zur Rassenmorphologie des Unterkiefers. Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, cilt XXXII, Heft 1-2, s. 322.

ve birinci ve ikinci küçük azı dişlerinin arasında ve altında bulunmak-tadır. Yalnız sol foramen mentale'in ön kıyısında vascular bir delik görülmektedir. Alt çene kolu üzerinde musculus masseter'in bağlandığı yer oldukça çukurdur. Angulus mandibulae'nin kıyıları dışarıya doğru kıvrıktır. Alt çenenin iç yüzünde spina mentalis zayıftır. Fossa muscoli biventris iyi inkişaf etmiştir. İç kanat kasının (musculus pterygoideus internus) bağlanma yerinin inkişafı orta derecededir. Linea mylo-hyoidea'nın mütebariz olduğu görülmektedir.

Öküzini kafatasında Flower'in diş endisi 34-39'dur, yani micro-dont'tur.¹⁶ Bu endisin hesaplanmasında kullanılan sol P³-M³ uzunluğu 35.60 milimetredir. Flower'in verdiği rakamlarla yapılan mukayese¹⁷ bu çok küçük endisin hem basion-nasion mesafesinin büyük olmasından (tablo 1) ve hem de P³-M³ uzunluğunun çok kısa olmasından ileri geldiğini göstermektedir. Gerçekten öküzünü kafatasının P³-M³ uzunluğu Drennan'ın Bushman¹⁸ ve Shaw'nun¹⁹ Bantu'lar için verdikleri minimum kıymetlerden daha küçüktür.

Öküzünü kafatasının dişlerinin kuvvet endisleri (tablo 4-5), I¹, P⁴, I₂, ve P₄ 'ün istisnasıyla, bundan evvel yayımladığım Avrupalı, eski Mısırlı, Amerika yerlileri, Melanezyalılar ve zencilerden müte-şekkil olan karışık bir serinin dişlerinininkinden daha küçüktür.²⁰ I¹, P⁴ ve P₄ bu karışık serinin bunlara tekabül eden dişlerinden daha büyüktür. İkinci alt kesici dişin kuvvet endisi karışık serinin buna tekabül eden dişinin ortalamasına yakındır.

¹⁶ Bak Flower, W. H. 1884. On the size of the teeth as a character of race. The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, cilt XIV, No. 2, s. 183-187. Bu endisin münakaşası için bak Şenyürek, M. 1950. Büyük Güllücek'de bulunan Kalkolitik çağa ait bir muharibin iskeletinin tetkiki. Study of the skeleton of a Chalcolithic Age warrior from Büyük Güllücek. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt VIII, No. 3, s. 276-277.

¹⁷ Bak Flower, 1884.

¹⁸ Bak Drennan, M. R. 1929. The dentition of a Bushman tribe. Annals of the South African Museum, cilt XXIV, s. 75.

¹⁹ Bak Shaw, J. C. M. 1931. The teeth, the bony palate and the mandible in Bantu races of South Africa, London. Tablo XXVIII.

²⁰ Bu karışık seri için bak Şenyürek, M. 1941. The dentition of Plesianthropus and Paranthropus. Annals of the Transvaal Museum, cilt XX, 3. kısım, tablo 1 ve 2; Şenyürek, M. 1946. Türk Tarih Kurumu adına yapılan Maşat Höyük kazısından çıkarılan kafataslarının tetkiki. Study of the skulls from Maşat Höyük, excavated under the auspices of the Turkish Historical Society. Belleten, cilt X, No. 38, tablo 2.

Elde mevcut dişlerin morfolojisine gelince (Bak Res. 5 ve 7), üst kesici dişler kürek biçiminde değildir. P³ ve P⁴'de kök tek olmakla beraber, bucco-lingual istikamette geniştir ve ön ve arka yüzlerinde dikey oluklar vardır. Birinci üst büyük azı dişi dört dişçiklidir. Hypocone sağ tarafta orta büyüklüktedir. Sol tarafta bu dişçiğin mühim bir kısmı bir çürük tarafından tahrip edilmiştir. Bu dişin iç yani lingual yüzünde Carabelli dişçiği veya Carabelli çukuru yoktur. Bu diş, her iki tarafta da, üç ayrı köke sahiptir. Sol üst üçüncü büyük azı dişi üç dişçiklidir. Bu dişte hypocone tamamen kaybolmuş ve metacone da çok küçülmüştür. Üzerinde Carabelli dişçiği ve Carabelli çukuru bulunmayan bu dişte üç kök kaynaşmıştır.

Alt ikinci kesici diş de kürek biçiminde değildir. P₃'de iç dişçik (lingual dişçik) çok küçüktür. Hem P₃ ve hem de P₄ tek köklüdür. Sol ikinci alt küçük azı dişi, sol birinci alt büyük azı dişinin ölümünden çok evvel düşmüş olması neticesinde, dönmüş ve mail bir vaziyet almıştır. Sağ birinci alt büyük azı dişinin üzerinde dört esas dişçik ve küçük bir mesoconid (hypoconulid) görülmektedir. Diş aşınmış olduğu için çigneme yüzü üzerindeki plân tesbit edilememiştir. Bu dişte iki ayrı kök mevcuttur. Sağ ikinci alt büyük azı dişi üzerinde sadece dört dişçik bulunmaktadır, yani mesoconid kaybolmuştur. Bu diş üzerinde zayıf bir protoconid-entoconid teması görülmektedir.²¹ Sol ikinci alt büyük azı dişinin çigneme yüzü büyük bir çürük tarafından tahrip edilmiştir. Bu dişte, her iki tarafta da, iki kök kaynaşmıştır. Sağ üçüncü alt büyük azı dişinin tek olan diş çukuru (alveolus) bu dişte de köklerin kaynaşmış olduğuna işaret etmektedir (Bak Res. 7).

Öküzünü kafatasında mevcut kesici dişler ve köpek dişleri bariz surette aşınmıştır. Sağ ve sol üst birinci büyük azı dişlerinde, çürüklerin tahrip etmediği kısımlarda, bazı dentine adacıkları meydana çıkmıştır. Buna mukabil sol üçüncü üst büyük azı dişinde, protocone üzerinde sadece mina aşınmıştır. Alt büyük azı dişlerine gelince, sağ birinci büyük azı dişinin çigneme yüzünün takriben yarısında dentine meydana çıkmıştır. Sağ ikinci alt büyük azı dişinde ise sadece

²¹ Protoconid-entoconid teması için bak Şenyürek, M. 1952 (a). A study of the dentition of the ancient inhabitants of Alaca Höyük. Belleten, cilt XVI, No. 62, s. 184; Şenyürek, M. 1952 (b). The dentition of the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia. Part I. A morphological study of the permanent lower molars of the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt X, No. 1-2, s. 61.

mina aşınmıştır. Bu fertte, ön dişlerin bariz surette aşınması neticesinde, üst ve alt kesici dişler uç-uca ısırılmaktadır. Alt çenenin sağ yarısının ön kısmında dişlerde hafif bir sıkışma görülmektedir.

Bu kafatasında sağ ve sol M^1 , sol P_3 ve sol M_2 üzerinde çürükler müşahade edilmektedir. Sağ ikinci üst küçük azı dişinin kökütünün distal yüzünün boyun kısmında bariz bir erosion mevcuttur. Bu erosion sağ birinci üst büyük azı dişinin ön sathındaki çürüğün karşısında bulunmaktadır. Bunlara ilâveten, bu ferdin sağ ve sol ikinci üst büyük azı dişi, sol birinci alt büyük azı dişi ve sol üçüncü alt büyük azı dişi, muhtemel olarak çürüme neticesinde, ölümden evvel düşmüştür. Ayrıca çeneler üzerinde hafif pyorrhea izleri görülmektedir. Böylece, yaşının ilerlememiş olmasına rağmen, bu ferdin hayatında dişlerinden bir hayli ısırap çektiği görülmektedir.

POSTCRANIAL İSKELET

Postcranial iskeletten bazı omurlara, scapula ve kaburga parçalarına ilâveten, aşağıdaki kemiklerin tamamı veya tamamına yakın bir kısmı muhafaza edilmiştir: sol clavicula, sol humerus, sağ ulna, sağ ve sol radius, sol ele ait beş ve sağ ele ait üç ossa metacarpi, iki phalanges digitorum manus, sol femur, sağ ve sol tibia, sol fibula, sol calcaneus, sol os naviculare pedis ve sağ ayağa ait beş ve sol ayağa ait üç ossa metatarsi. Pelvis'in en büyük kısmı muhafaza edilmiştir. Sağ clavicula'nın dış ucu kırıktır. Sağ humerus'un üst kısmı ve sağ ulna'nın alt ucu kayıptır. Sağ femur'un sadece gövde kısmı ve sağ fibula'nın küçük bir parçası muhafaza edilmiştir.

Clavicula uzunluğu (tablo 6) Oliver'in kadınlar için verdiği tasnife göre orta kategorinin alt sınırındadır.²² Uzunluk-kalınlık endisi nisbeten küçüktür.²³ Sağ clavicula'nın orta çevresi sol tarafından biraz daha büyüktür. Öküzünü humerus'unun uzunluk-kalınlık endisi (tablo 7) nisbeten küçüktür.²⁴ Hem sağ ve hem de sol humerus'ta fossa olecrani'nin delik olduğu görülmektedir. Ulna'nın uzunluk - kalınlık endisi de nisbeten küçük bir kıymet göstermektedir

²² Bak Oliver, G. 1951. Anthropologie de la clavicule. III.-La clavicule du Français. Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, cilt 2-X. seri, fasikül 4-5, s. 124.

²³ Bak aynı yer, s. 129-130.

²⁴ Mukayese için bak Martin, 1928, s. 1100-1101.

(tablo 8).²⁵ Radius'un uzunluk-kalınlık endisi (tablo 9) Avrupalıların asgarisinden küçüktür.²⁶ Sağ radius'un sol radius'tan biraz daha uzun olduğu görülmektedir (sağ 216. 0 milimetre, sol 214.5 milimetre). Mevcut el kemiklerini (tablo 10-11) bugünkü Avrupalı kadınların el kemikleri ile mukayese ettiğimiz zaman metacarpale kemiklerin Avrupalı kadınların ortalamalarından biraz daha küçük olmalarına karşılık, mevcut phalanx'ların uzunluklarının Avrupalıların ortalamalarına yakın olduğunu görüyoruz.²⁷

Öküzini iskeletinin pelvis'inde (tablo 12) os coxae yüksekliği, maksimum pelvis genişliği ve os ilium genişliği Martin'in Avrupalı kadınlar için verdiği ortalamaların biraz dunundadır.²⁸ Buna mukabil, Öküzini pelvis'inde ön genişlikler, apertura pelvis minoris superior'un maksimum genişliği ve ala ossis ilium'un yüksekliği Avrupalı kadınların ortalamalarından yüksektir.²⁹ Fossa iliaca'nın derinliği (Martin ölçü 11) Avrupalı kadınların ortalamasına müsavidir.³⁰ Pelvis'in genişlik-yükseklik ve yükseklik-genişlik endisleri Martin'in Avrupalı kadınlar için verdiği ortalamalara yakın veya müsavidir.³¹ Diğer taraftan, Pelvis'in genişlik endisi Avrupalı kadınların ortalamasının fevkindedir.³² Os ilium endisi Avrupalı kadınların ortalamasından küçük ve erkeklerin ortalamasına yakındır.³³ Bu pelvis'te incisura ischiadica major geniş ve sağdır. Sulcus praeauricularis her iki tarafta da mevcut olmakla beraber sol tarafta daha barizdir. Sağ tarafta crista iliaca'nın dış tarafında büyük bir tüberkül görülmektedir. Sol tarafta bu tüberkül zayıftır. Öküzini iskeletinin bir kısmı kırılmış olan sacrum'u hypobasilität bir form göstermektedir.

Öküzinin iskeletinin femur'u platymeric'dir (tablo 13). Index pilastricus'un 100'den yüksek olması linea aspera'nın iyi teşekkül ettiğini göstermektedir. Öküzini femur'unun bu endisi Martin'in

²⁵ Mukayese için bak aynı yer, s. 1112.

²⁶ Bak aynı yer, s. 1109.

²⁷ Bak aynı yer, s. 1118.

²⁸ Bak aynı yer, s. 1126. Martin'in (1928, s. 1126) verdiği bu ölçüler Verneau'dan iktibas edilmiştir.

²⁹ Bak Martin, 1928, s. 1126.

³⁰ Bak aynı yer, s. 1127.

³¹ Bak aynı yer, s. 1125-1126.

³² Bak aynı yer, s. 1128.

³³ Bak aynı yer, s. 1126.

Fransızlar için verdiği ortalamalara yakındır.³⁴ Boyun-diaphysis açısı, Martin'in verdiği rakamlara göre, bugünkü İsviçreliilerin ortalamasına müsavidir ve diğer grupların ortalamalarını geçmektedir.³⁵ Öküzini femur'u bu hususta Şeyh Höyük'te bulunmuş olan femurlardan ayrılmaktadır.³⁶ Torsion açısı da Şeyh Höyük'te bulunmuş olan femur'larinkinden küçüktür.³⁷ Boynunun uzunluk endisi Martin'in Fransız kadınları için verdiği ortalamanın biraz dunundadır.³⁸ Öküzini femur'u Şeyh Höyük femur'larından bu hususta da ayrılmaktadır.³⁹ Öküzini femur'unda crista hypotrochanterica iyi teşekkül etmiştir, fakat fossa hypotrochanterica mevcut değildir. Femur öne doğru hafif bir inhina göstermektedir. Alt epiphysis, önden bakıldığı zaman, her iki tarafta da bariz bir şişkinlik göstermektedir. Femur'un iptidai bir form gösteren alt ucu Anau'da bulunmuş olan bir nümüneninkine benzemektedir.⁴⁰

Sağ tibia'da malleolus medialis kırılmıştır. Maleolus medialis sağ tarafta da kırılmış olmakla beraber, bunun küçük bir kısmı muhafaza edilmiştir. Böylece, tablo 14'de gösterilen uzunluk ölçüsü gerçek uzunluktan biraz kısadır. Öküzini iskeletin tibia'sı eurycnemic'dir⁴¹ ve retroversion mevcut değildir. Her iki tibia'da da alt ucun ön kıyısının dış kısmında bir bağdaş facet'i görülmektedir.

Öküzini calcaneus'unda (tablo 16) uzunluk-yükseklik endisi Martin'in bugünkü insan için verdiği bütün ortalamaların fevkindedir.⁴²

³⁴ Bak aynı yer, s. 1135-1136.

³⁵ Bak aynı yer, s. 1143-1144.

³⁶ Bak Şenyürek, M. 1955. A note on the long bones of Chalcolithic Age from Şeyh Höyük. Belleten, cilt XIX, No. 74, tablo 4.

³⁷ Bak aynı yer, tablo 4.

³⁸ Bak Martin, 1928, s. 1150.

³⁹ Bundan evvelki etüdümdede Şeyh Höyük femur'larının boyun uzunlukları için Martin'in (1928, s. 1041) 14c numaralı ölçüsü kullanılmıştı (Bak Şenyürek, 1955, tablo 4). Şeyh Höyük femur'larının Martin'in 14 numaralı ölçüsü ile hesaplanan boyun uzunluğu endislerinin ortalamaları iki erkekte 15. 34 ve üç kadında 14. 80'dir, yani Şeyh Höyük femur'larının nisbi boyun uzunlukları Öküzini femur'ununkinden daha kısadır. Erkek ve kadınların ortalaması (15. 02) Martin'in (1928, 1150) verdiği bütün ortalamaların dunundadır.

⁴⁰ Bak Mollison, Th. 1908. Some human remains found in the North Kurgan, Anau. Pumpelly, R. 1908. Explorations in Turkestan, cilt 2, VIII. kısım, Levha 94, Res. 4b.

⁴¹ Sol tibia'da index cnemicus 70.06'dır, yani mesocnemic kategorinin sınırındadır.

⁴² Bak Martin, 1928, s. 1172.

Sustentaculum tali endisi Martin'in verdiği bütün ortalamalardan küçüktür,⁴³ yani mütekâmilidir. Corpus calcanei'nin uzunluk endisi von Bonin'in Avrupalılar için verdiği ortalamamın (72.4)⁴⁴ biraz dunundadır, yani topuk kısadır. Diğer taraftan, facies articularis posterior calcanei'nin uzunluk-yükseklik endisi Martin'in Avrupalılar için verdiği ortalamalardan yüksek ve Tibetlilerle Ateş adalıların ortalamalarına yakındır,⁴⁵ yani iptidaî bir durumu temsil etmektedir. Facies articularis posterior calcanei'nin inhiraf açısı Martin'in Avrupalılar için verdiği ortalamalardan küçüktür.⁴⁶

Öküzini iskeletinin os naviculare pedis'inin şekli zenci, Melanezalı ve Japonlarınkinden ziyade Avrupalılarınkindene benzemektedir.⁴⁷ Bu kemiğin kalınlık endisi (tablo 17) Avrupalıların ortalamasından küçük ve Ateş adalıların ortalamasına müsavidir,⁴⁸ yani iptidaî bir durum göstermektedir.

Metatarsale kemiklerin uzunlukları (tablo 18) Martin'in Avrupalı kadınlar için verdiği ortalamalardan küçüktür.⁴⁹

B O Y

Öküzini iskeletinin uzun kemiklerinden Pearson formülleri⁵⁰ ile hesaplanan boy (tablo 19) kadınlar için kabul edilen orta boy kategorisinin alt kısmındadır.⁵¹ Humerus, ulna, radius, femur, tibia ve fibula uzunluklarından Manouvrier metodu⁵² ile hesaplanan ortalama boy

⁴³ Bak aynı yer, s. 1173.

⁴⁴ Bak von Bonin, G. 1935. European races of the Upper Palaeolithic. Human Biology, cilt 7, s. 214. Von Bonin'in Avrupalılar için verdiği rakam Reicher'den iktibas edilmiştir (Bak von Bonin, 1935, s. 214).

⁴⁵ Bak Martin, 1928, s. 1174.

⁴⁶ Bak aynı yer, s. 1175.

⁴⁷ Os naviculare pedis'in muhtelif gruplardaki biçimini gösteren resimler için bak Volkov, Th. 1904. Variations squelettiques du pied. Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, cilt 5, 5. seri, Res. 24.

⁴⁸ Bak Martin, 1928, s. 1177.

⁴⁹ Bak aynı yer, s. 1179.

⁵⁰ Pearson formülleri Martin'den (1928, s. 1071) alınmıştır.

⁵¹ Dupertuis ve Hadden formüllerinin kullanılmamalarının sebebi kemiklerin uzunluklarının büyük olmamasıdır. Bunun için bak Dupertuis, C. W. ve Hadden, J. A. 1951. On the reconstruction of stature from long bones. American Journal of Physical Anthropology, cilt 9, yeni seri, No. 1, s. 51.

⁵² Bak Manouvrier, L. 1893. La détermination de la taille d'après les grands os de membres. Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, cilt 4, 2. seri, tablo III.

(152.29 santimetre) Pearson formüllerinden elde edilen ortalama boya (152. 60 santimetre) yakındır.

KEMİKLERİN NİSBETLERİ

(tablo 20)

Clavicula uzunluğunu humerus uzunluğunun yüzdesi olarak ifade eden claviculo-humeral endis nisbeten küçüktür, yani omuz nisbeten dardır. ⁵³ Maksimum pelvis genişliğini femur, femur + tibia ve clavicula (bi-clavicular mesafe) uzunluklarının yüzdesi olarak ifade eden endisler Matiegka'nın Üst Paleolitik erkek ve kadınlar için verdiği ortalamaları çok geçmekte ve Avrupalı kadınlarla Lâpon kadınlarının ortalamalarına yakın kıymetler göstermektedir. ⁵⁴ Matiegka'nın iki Pigme kadını için verdiği ortalama da Öküzini iskeletinin ve Avrupalı ve Lâpon kadınlarının endislerine yaklaşmaktadır. ⁵⁵

Radius uzunluğunu humerus uzunluğunun yüzdesi olarak ifade eden humero-radial endis Dupertuis ve Hadden'in beyaz kadınlar için verdikleri ortalamalara yakın ve zenci kadınlarının ortalamalarının dunundadır. ⁵⁶ Keza Öküzini iskeletinin bu endisi fosil Grimaldi ve Cro-Magnon adamlarının ve Afalou, Téviéc ve Mugem serilerinin endislerinden daha küçüktür, ⁵⁷ yani Öküzini iskeleti bu hususta bugünkü Avrupalılara benzemektedir.

Tibia uzunluğunu femur uzunluğunun yüzdesi olarak ifade eden femoro-tibial endis Dupertuis ve Hadden'in beyaz kadınlar için verdikleri ortalamaya yakın ve bu ortalamanın biraz dunundadır. ⁵⁸ Öküzini iskeletinin bu endisi Dupertuis ve Hadden'in zenci kadınlar için verdikleri ortalamadan ⁵⁹ ve keza Üst Paleolitik insanların ve Afalou, Téviéc ve Mugem serilerinin ⁶⁰ endislerinden daha küçüktür.

⁵³ Mukayese için bak Broca, P. 1862. Sur les proportions relatives du bras, de l'avant-bras et de la clavicule chez les nègres et les Européens. Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris, cilt 3, s. 170; Martin, 1928, s. 1098; Matiegka, J. 1940. Skeletal trunk indices. American Journal of Physical Anthropology, cilt XXVI, tablo 2; Şenyürek, 1955, tablo 9.

⁵⁴ Bak Matiegka, 1940, tablo 2.

⁵⁵ Bak aynı yer, tablo, 2.

⁵⁶ Bak Dupertuis ve Hadden, 1951, tablo 11.

⁵⁷ Bak Şenyürek, 1955, tablo 9.

⁵⁸ Bak Dupertuis ve Hadden, 1951, tablo 11.

⁵⁹ Bak aynı yer, tablo 11.

⁶⁰ Bak Şenyürek, 1955, tablo 9.

Humerus+radius uzunluğunu femur+tibia uzunluğunun yüzdesi olarak ifade eden intermembral endis hem zenci ve hem de beyazların ortalamalarından biraz yüksektir,⁶¹ yani kol bacağına nazaran uzundur.

Üçüncü metacarpale kemiğin ve üçüncü parmağın phalanx prima'sının uzunluklarını boyun yüzdesi olarak ifade eden ve Verneau⁶² tarafından kullanılmış olan endisler aşağıda gösterilmiştir:

<u>Metacarpale uzunluğu × 100</u>		<u>Phalanx prima uzunluğu × 100</u>
Boy		Boy
Öküzini	3.85	2.68
Cro-Magnon adamı (Grotte des Enfants ve Barma Grande 1 ve 2).		
Verneau, 1906	3.85—4.1	2.53—2.62
Fransızlar.		
Verneau, 1906	3.4	2.63

Bu rakamlar Öküzini iskeletinin nisbi III. metacarpale uzunluğunda Cro-Magnon adamına ve üçüncü parmağın nisbi phalanx prima uzunluğunda da bugünkü insana yaklaştığını göstermektedir. Üçüncü parmağın phalanx prima'sının nisbeten uzun olduğu aşağıdaki endisde de görülmektedir.

	<u>Üçüncü parmağın phalanx prima uzunluğu × 100</u>
	Üçüncü metacarpale uzunluğu
Öküzini	69.60
Cro-Magnon (Grotte des Enfants).	
Verneau'dan (1906) hesaplanmıştır. ⁶³	66.22
Cro-Magnon (Barma Grande 1).	
Verneau'dan (1906) hesaplanmıştır.	63.29

⁶¹ Bak Verneau, R. 1906. Les grottes de Grimaldi (Baoussé-Roussé). Cilt II, fasikül 1, 3. kısım, Anthropologic, s. 65 ve 129; Şenyürek, 1955, tablo 9.

⁶² Bak Verneau, 1906, s. 114 ve 116.

⁶³ Sağ ve sol kemiklerin ortalamalarından hesaplanmıştır.

Cro-Magnon (Barma Grande 2).	
Verneau'dan (1906) hesaplanmıştır.	65.71
Avrupalı erkekler. Martin'den (1928, s. 1118)	
hesaplanmıştır.	69.10
Avrupalı kadınlar. Martin'den (1928, s. 1118)	
hesaplanmıştır.	68.89

Böylece Öküzini iskeleti phalanx prima-metacarpale nisbetinde Cro-Magnon adamından⁶⁴ ayrılmakta ve bugünkü insana benzemektedir.

NETİCE

Öküzini iskeleti morfolojik karakterlerinin ekserisinde Akdeniz tipine yaklaşmaktadır. Öküzini kafatasının ölçü ve endisleri Alishar'da Kalkolitik (Üst Kalkolitik) katta bulunan ve Krogman tarafından tetkik edilen bir kadına ait kafatasının (Alishar No. c X 18) ölçü ve endislerine yaklaşmaktadır.⁶⁵ Öküzini kafatasında olduğu gibi, bu Alishar nümunesinde de alveolar prognathism görülmektedir.⁶⁶ Öküzini ve Alishar kafatasları arasındaki en bariz fark alın bölgesinde görülmektedir. Alishar kafatasında, Akdeniz tipinin mütakâmil örneklerinde olduğu gibi, alnın takriben dik ve glabella'nın zaif olmasına⁶⁷ karşılık,

⁶⁴ Cro-Magnon adamının phalanx ve metacarpale uzunlukları için bak Verneau, 1906, s. 114-116; Boule, M. ve Vallois, H. V. 1952. *Les hommes fossiles. Elements de Paléontologie Humaine*, s. 309.

⁶⁵ Bak Krogman, W. M. 1937. Cranial types from Alishar Hüyük and their relations to other racial types, ancient and modern, of Europe and Western Asia. *Vol. der Osten. 1937. The Alishar Hüyük, seasons of 1930-1932, III. kısım. OIP, cilt XXX, Researches in Anatolia-cilt IX, tablo II.*

⁶⁶ Krogman (1937, s. 215) bu kafatası hakkında "... *there is no prognathism*" demektedir ise de, fotoğrafın tetkiki alveolar prognathism'in mevcut olduğunu göstermektedir ((Bak Krogman, 1937, Res. 236). Krogman'ın bu sözünün tam yüz açısı ile ilgili olması muhtemeldir.

Öküzini kafatasında ve Alishar nümunesinde alveolar prognathism'in bulunması dolayısıyla, bu iptidai karakterin sadece zencilere münhasır olmayıp bazı Cro-Magnon nümunesinde (Bak Boule ve Vallois, 1952, s. 307-308), bugün yaşamakta olan diğer bazı ırklarda (Bak Martin 1928, s. 913) ve keza Akdeniz tipinin bazı iptidai örneklerinde bulunduğunu (Bak Vallois, 1939, s. 138-139, 143 ve 164; Angel, J.L. 1944. *A racial analysis of the ancient Greeks. An essay on the use of morphological types. American Journal of Physical Anthropology, cilt 2, yeni seri, No. 4, s. 343-344*) burada kaydetmeyi faydalı buluyorum.

⁶⁷ Bak Krogman, 1937, s. 215 ve Res. 236.

Öküzini kafatasında alın geriye kaçıktır ve glabella'nın inkişafı orta derecededir. Alın kemiğinin morfolojisi Öküzini kafatasını aynı zamanda Akdeniz tipinden daha iptidaî olan Eurafrican tipe yaklaştırmaktadır.

Akdeniz tipinin iptidaî bir örneğini temsil eden Öküzini iskeleti bu tipin Anadolu'da oldukça eski olduğuna işaret etmektedir.⁶⁸

⁶⁸ Bu mesele ilerideki etüdlerimde daha etraflı bir şekilde ele alınacaktır.

TABLO : 1

Kafatası¹

a. Maksimum kafa uzunluğu	180.00
b. Glabella-inion uzunluğu	167.50
c. Glabella-lambda uzunluğu	173.00
ç. Nasion-basion uzunluğu	103.50
d. Maksimum kafa genişliği	128.00
e. Minimum alın genişliği	91.00
f. Maksimum alın genişliği	115.00
g. Biauricular genişlik	108.50
ğ. Basion-bregma yüksekliği	129.00
h. Porion-bregma yüksekliği	110.00
ı. I. Calva yüksekliği (glabella-inion hattı üzerinde maksimum yükseklik)	101.00
i. II. Calva yüksekliği (Bregma'nın glabella-lambda hattı üzerindeki yüksekliği)	56.00
j. Horizontal kafa çevresi	498.00
k. Porion-bregma-porion kavisi	301.00
l. Nasion-bregma kavisi	105.20
m. Bregma-lambda kavisi	109.00
n. Lambda-opisthion kavisi	95.00
o. Sol duvar kemiğinin ortalama kalınlığı	4.00
ö. Nasion-gnathion uzunluğu	105.00
p. Nasion-prosthion uzunluğu	61.70
r. Maksimum yüz genişliği	120.00
s. Göz çukuru genişliği (Dacryon-ectoconchion)	37.50
ş. Göz çukuru yüksekliği	34.00
t. Burun uzunluğu	46.50
u. Burun genişliği	22.00
Kafa endisi $\left(\frac{d \times 100}{a}\right)$	71.11
Basion-bregma yüksekliği-uzunluk endisi $\left(\frac{\text{ğ} \times 100}{a}\right)$	71.66
Basion-bregma yüksekliği-genişlik endisi $\left(\frac{\text{ğ} \times 100}{d}\right)$	100.78
Porion-bregma yüksekliği-uzunluk endisi $\left(\frac{h \times 100}{a}\right)$	61.11
Porion-bregma yüksekliği-genişlik endisi $\left(\frac{h \times 100}{d}\right)$	85.93

TABLO : 1 (Devam)

Kafatası ¹

Çalva yükseklik-uzunluk endisi	$\left(\frac{i \times 100}{b}\right)$	60.29
Çalva yükseklik-uzunluk endisi	$\left(\frac{i \times 100}{c}\right)$	32.36
Mustaraz alın endisi	$\left(\frac{e \times 100}{f}\right)$	79.13
Mustaraz fronto-parietal endis	$\left(\frac{e \times 100}{d}\right)$	71.09
Sajital fronto-parietal endis	$\left(\frac{m \times 100}{l}\right)$	103.80
Sajital parieto-occipital endis	$\left(\frac{n \times 100}{m}\right)$	87.61
Kafa-yüz endisi	$\left(\frac{r \times 100}{d}\right)$	93.75
Yüz-alın endisi	$\left(\frac{e \times 100}{r}\right)$	75.83
Yüz endisi	$\left(\frac{\ddot{o} \times 100}{r}\right)$	87.50
Üst yüz endisi	$\left(\frac{p \times 100}{r}\right)$	51.41
Göz çukuru endisi	$\left(\frac{\S \times 100}{s}\right)$	90.66
Burun endisi	$\left(\frac{u \times 100}{t}\right)$	47.31

¹ Boyun (bak tablo 19) istisnasiyle, tablolarda gösterilen ölçüler milimetre olarak verilmiştir.

TABLO : 2

Maxilla

a. Diş kemeri uzunluğu		47.50
b. Diş kemeri genişliği		52.30
Üst çene endisi	$\left(\frac{b \times 100}{a}\right)$	110.10

TABLO : 3
Alt Çene

a. Bigonial (iki açı) genişliği	93.50
b. Alt çene kolunun minimum genişliği	27.50
c. Alt çene göndesinin yüksekliği (foramen mentale hizasında)	28.30
ç. Alt çene gövdesinin kalınlığı (foramen mentale hizasında)	9.60
d. İki foramen mentale arasındaki mesafe	37.00
e. Kaynak yüksekliği	29.00?
f. Alt çene kolu açısı	122°
Alt çene gövdesinin yükseklik-kalınlık endisi $\left(\frac{ç \times 100}{c}\right)$	33.92

TABLO : 4
Dişler

Üst çene dişleri	Uzunluk	Genişlik	Kuvvet endisi ¹	Taç endisi ²
I ¹	(8.7)	7.6	(66.12)	(87.35)
I ²	(6.5)	6.5	(42.25)	(100.00)
C ¹	7.6	8.4	63.84	110.52
P ³	6.7	9.5	63.65	141.79
P ⁴	6.7	9.8	65.66	146.26
M ¹	—	11.3	—	—
M ²	7.3	10.3	75.19	141.09

¹ Genişlik × uzunluk.

² $\frac{\text{Genişlik} \times 100}{\text{Uzunluk}}$.

TABLO : 5

Dişler

Alt çene dişleri	Uzunluk	Genişlik	Trigonid Genişliği	Talonid Genişliği	Kuvvet endisi	Taç endisi	Trigonid-Talonid endisi ¹
I ₂	(5.9)	6.3	—	—	(37.17)	(106.77)	—
C ₁	(6.8)	7.6	—	—	(51.68)	(111.76)	—
P ₃	6.7	8.0	—	—	53.60	119.40	—
P ₄	7.4	8.7	—	—	64.38	117.56	—
M ₁	10.6	(9.9)	(9.9)	9.6	(104.94)	(93.39)	(94.94)
M ₂	10.0	10.0	10.0	9.4	100.00	100.00	94.00

$$1 \frac{\text{Talonid genişliği} \times 100}{\text{Trigonid genişliği}}$$

TABLO : 6

Clavicula

a. Maksimum uzunluk (Martin 1)	129.00
b. Corpus claviculae'nin ortada alınan çevresi (Martin 6)	25.00
Uzunluk-kalınlık endisi $\left(\frac{b \times 100}{a}\right)$	19.37

TABLO : 7

Humerus

a. Maksimum uzunluk (Martin 1)	297.00
b. Minimum çevre (Martin 7)	49.00
Uzunluk-kalınlık endisi $\left(\frac{b \times 100}{a}\right)$	16.49

TABLO : 8

Ulna

a. maksimum uzunluk (Martin 1)	233.50
b. Fizyolojik uzunluk (Martin 2)	202.00
c. Minimum çevre (Martin 3)	29.00
Uzunluk-kalınlık endisi $\left(\frac{c \times 100}{b}\right)$	14.35

TABLO : 9

Radius

a. Maksimum uzunluk (Martin 1)	(ortalama) 215.25
b. Fizyolojik uzunluk (Martin 2)	(ortalama) 204.50
c. Minimum çevre (Martin 3)	(ortalama) 33.00
Uzunluk -kalınlık endisi $\left(\frac{c \times 100}{b}\right)$	16.07

TABLO : 10

Ossa Metacarpi Uzunlukları

I	II	III	IV	V
39.90	60.00	58.90	52.70	48.40

Tablo 11

Phalanges Digitorum Manus Uzunlukları

	Phalanx Prima
Üçüncü parmak	41.00
Dördüncü Parmak	39.40

Tablo 12
Pelvis

a. Os Coxae'nin yüksekliği (Martin 1)	194.00
b. Pelvis'in maksimum genişliği (Martin 2)	262.00
c. Pelvis'in ön genişliği: iki spina iliaca anterior superior arasında (Martin 5)	230.00
ç. Pelvis'in ön genişliği: iki spina iliaca anterior inferior arasında (Martin 5,1)	203.00
d. Apertura pelvis minoris superior'un maksimum genişliği (Martin 24)	146.00
e. Os ilium'un yüksekliği (Martin 9)	129.00
f. Os ilium'un genişliği (Martin 12)	153.00
g. Ala ossis ilium'un yüksekliği (Martin 10)	96.50
ğ. Fossa iliaca'nın genişliği (Schultz, 1930) ¹	95.00
h. Fossa iliaca'nın derinliği (Martin 11)	7.00
ı. Fossa iliaca'nın derinliği (Schultz, 1930) ¹	14.00
i. Acetabulum'un maksimum kutru (Martin 22)	45.50
j. Os ischii'nin yüksekliği (Martin 15)	68.30
Pelvis'in genişlik-yükseklik endisi $\left(\frac{a \times 100}{b}\right)$	74.04
Pelvis'in yükseklik-genişlik endisi $\left(\frac{b \times 100}{a}\right)$	135.05
Pelvis'in genişlik endisi $\left(\frac{d \times 100}{b}\right)$	55.72
Os ilium endisi $\left(\frac{f \times 100}{g}\right)$	158.54
Fossa iliaca'nın derinlik endisi $\left(\frac{1 \times 100}{ğ}\right)$	14.73
Os coxae-os ischii yükseklik endisi $\left(\frac{j \times 100}{a}\right)$	35.20

1 Bak Schultz, A. H. 1930. The skeleton of the trunk and limbs of higher Primates. Human Biology, cilt II, No. 3, s. 347.

TABLO : 13
Femur

a. Maksimum uzunluk (Martin 1)	402.00
b. Tabii vaziyette uzunluk (Martin 2)	399.00
c. Caput femoris : dikey kutur (Martin 18)	41.30?
ç. Caput femoris : sajital kutur (Martin 19)	39.00?
d. Caput femoris-collum femoris : uzunluk (Martin 14)	66.00
e. Collum femoris : dikey kutur (Martin 15)	26.40
f. Collum femoris : sajital kutur (Martin 16)	21.30
g. Femur'un üst genişliği (Martin 13)	89.00
ğ. Diaphysis'in subtrochanteric kısmının ön-arka kutru (Martin 9)	30.00
h. Diaphysis'in subtrochanteric kısmının genişliği (Martin 10)	22.30
ı. Diaphysis'in ortasında ölçülen ön-arka kutur (Martin 6)	25.50
i. Diaphysis'in ortasında ölçülen genişlik (Martin 7)	23.80
j. Diaphysis'in ortasında alınan çevre (Meartin 8)	78.00
k. Epicondylus genişliği (Martin 21)	71.00
l. Torsion açısı (Martin 28)	20°
m. Boyun-diaphysis açısı (Martin 29)	133°
Uzunluk-kalınlık endisi $\left(\frac{j \times 100}{b}\right)$	19.54
Kuvvet endisi $\left(\frac{1 + i \times 100}{b}\right)$	12.35
Index platymericus $\left(\frac{h \times 100}{ğ}\right)$	74.33
Index pilastricus $\left(\frac{1 \times 100}{i}\right)$	107.14
Caput femoris'in kuvvet endisi $\left(\frac{c + ç \times 100}{b}\right)$	20.12?
Collum femoris'in uzunluk endisi $\left(\frac{d \times 100}{b}\right)$	16.54
Collum femoris'in kesit endisi $\left(\frac{f \times 100}{e}\right)$	80.68
Diaphysis-epicondylus genişlik endisi $\left(\frac{i \times 100}{k}\right)$	33.52

TABLO : 14
Tibia

a. Maksimum uzunluk (Martin 1)	314.00+
b. Foramen nutricium hizasında ölçülen ön-arka kutur (Martin 8a)	27.50
c. Foramen nutricium hizasında ölçülen genişlik (Martin 9a)	22.00
ç. Diaphysis'in ortasında ölçülen ön-arka kutur (Martin 8)	23.00
d. Diaphysis'in ortasında ölçülen genişlik (Martin 9)	18.30
e. Minimum çevre (Martin 10 b)	60.00
Uzunluk-kalınlık endisi $\left(\frac{e \times 100}{a}\right)$	19.10
Index cnemius $\left(\frac{c \times 100}{b}\right)$	80.00
Orta endis $\left(\frac{d \times 100}{\text{ç}}\right)$	79.56

TABLO : 15
Fibula

a. Maksimum uzunluk (Martin 1)	313.00
b. Minimum çevre (Martin 4a)	32.00
Uzunluk-kalınlık endisi $\left(\frac{b \times 100}{a}\right)$	10.22

TABLO : 16

Calcaneus

a. Calcaneus: maksimum uzunluk (Martin 1)	70.00
b. Calcaneus: uzunluk (Martin 1a)	66.50
c. Corpus calcanei: uzunluk (Martin 5)	50.00
ç. Corpus calcanei: orta genişlik (Martin 2)	38.70
d. Corpus calcanei: minimum genişlik (Martin 3)	24.00
e. Calcaneus: yükseklik (Martin 4)	37.50
f. Sustentaculum tali: genişlik (Martin 6)	11.00
g. Tuber calcanei: yükseklik (Martin 7)	43.00
ğ. Tuber calcanei: genişlik (Martin 8)	29.00
h. Facies articularis posterior calcanei: uzunluk (Martin 9)	29.00
ı. Facies articularis posterior calcanei: genişlik (Martin 10)	22.00
i. Facies articularis posterior calcanei: yükseklik (Martin 11)	6.50
j. Facies articularis posterior calcanei: inhiraf açısı (Martin 14)	43°
Uzunluk-genişlik endisi $\left(\frac{\varphi \times 100}{a}\right)$	55.28
Uzunluk-genişlik endisi $\left(\frac{d \times 100}{a}\right)$	34.28
Uzunluk-genişlik endisi $\left(\frac{d \times 100}{b}\right)$	36.09
Uzunluk-yükseklik endisi $\left(\frac{e \times 100}{b}\right)$	56.39
Corpus calcanei: uzunluk endisi $\left(\frac{c \times 100}{a}\right)$	71.42
Sustentaculum tali endisi $\left(\frac{f \times 100}{\varphi}\right)$	28.42
Tuber calcanei: yükseklik-genişlik endisi $\left(\frac{\xi \times 100}{g}\right)$	67.44
Facies articularis posterior calcanei: uzunluk-genişlik endisi $\left(\frac{1 \times 100}{h}\right)$	75.86
Facies articularis posterior calcanei: uzunluk-yükseklik endisi $\left(\frac{i \times 100}{h}\right)$	22.41

TABLO : 17
Os Naviculare Pedis

a. Os naviculare pedis: genişlik (Martin 1)	36.00
b. Os naviculare pedis: yükseklik (Martin 2)	26.50
c. Os naviculare pedis : minimum kalınlık (Martin 7)	7.30
ç. Os naviculare pedis: maksimum kalınlık (Martin 8)	17.30
d. Facies articularis posterior: maksimum uzunluk (Martin 3)	25.60
e. Facies articularis posterior: genişlik (Martin 4)	20.00
f. Facies articularis posterior: derinlik (Martin 5)	4.00
g. Facies articularis cuneiformium: maksimum uzunluk (Martin 6)	32.00
Genişlik-yükseklik endisi $\left(\frac{h \times 100}{a}\right)$	73.61
Kalınlık endisi $\left(\frac{c \times 100}{\xi}\right)$	42.19
Facies articularis posterior: uzunluk-genişlik endisi $\left(\frac{e \times 100}{d}\right)$	78.12
Facies articularis posterior: uzunluk-derinlik endisi $\left(\frac{f \times 100}{d}\right)$	15.62
Os naviculare genişliği-facies articularis posterior uzunluğu endisi $\left(\frac{d \times 100}{a}\right)$	71.11
Os naviculare genişliği-facies articularis cuneiformium uzunluğu endisi $\left(\frac{g \times 100}{a}\right)$	88.88

TABLO: 18
Ossa Metatarsi Uzunlukları

I	II	III	IV	V
53.60	66.10	64.00	63.50	55.70

TABLO : 19
Boy

Formül ¹	Boy
$71.475 + 2.754$ Humerus	153.26
$81.224 + 3.343$ Radius	153.18
$72.844 + 1.945$ Femur	151.03
$69.911 + 1.628$ (Humerus + Radius)	153.79
$67.435 + 1.339$ Femur + 1.027 Humerus	151.76
Ostalama	152.60

¹ Kullanılan Pearson formülleri için bak Martin, 1928, s. 1071. Boy santimetre olarak verilmiştir.

TABLO : 20
Kemiklerin Nisbetleri¹

$\frac{\text{Clavicula uzunluğu} \times 100}{\text{Humerus uzunluğu}}$	43.43
$\frac{\text{Pelvis'in maksimum genişliği} \times 100}{\text{Femur uzunluğu}}$	65.66
$\frac{\text{Pelvis'in maksimum genişliği} \times 100}{\text{Femur} + \text{tibia uzunluğu}}$	36.74
$\frac{\text{Pelvis'in maksimum genişliği} \times 100}{2 \times \text{clavicula uzunluğu}}$	101.55
$\frac{\text{Radius uzunluğu} \times 100}{\text{Humerus uzunluğu}}$	72.22 (sol) ²
$\frac{\text{Tibia uzunluğu} \times 100}{\text{Femur uzunluğu}}$	78.69
$\frac{\text{Humerus} + \text{Radius uzunluğu} \times 100}{\text{Femur} + \text{Tibia uzunluğu}}$	71.73 ³

¹ Bu tabloda gösterilen endislerin hesaplanmasında kullanılan femur uzunluğu tabii vaziyetteki uzunluktur. Endislerde sol radius'un uzunluğu (214.5 milimetre) kullanılmıştır.

² Sağ ve sol radius'un ortalama uzunluğu (215.25 mm.) ile hesaplanan endis 72.45'dir.

³ Sağ ve sol radius'un ortalama uzunluğu ile hesaplanan endis 71.84'dür.

A STUDY OF A HUMAN SKELETON FOUND IN ÖKÜZİNİ IN THE PROVINCE OF ANTALYA

Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK

Professor Ordinarius, Chairman of the Division Of Palaeoanthropology
University of Ankara

Docent Dr. Kılıç Kökten brought to me for study a human skeleton which he found in an excavation which he made in 1956 in Öküzini (the cave of the ox) near the village of Yağca in the province of Antalya. On this occasion I wish to extend my thanks to him.

According to the information supplied to me by Dr. Kökten this skeleton was found in a layer of 75 centimeters thickness, which occurs below the Chalcolithic stratum. Dr. Kökten states that in this layer including the human skeleton, which was found 25-30 centimeters below the base of the Chalcolithic stratum, he encountered potsherds of handmade, black, burnished coarse pottery and small flint knives and attributes this layer to "*the first ceramic settlement of Turkey*", that is to the Neolithic period.

This skeleton (see figs. 1-10), which was brought to me for study, consists of a skull, long bones, some vertebrae, a broken pelvis and of other bones to be described later on.

AGE AND SEX

In the skull of this individual the basilar suture is completely closed. The third molars have erupted¹ and in all the long bones the epiphyses have united. Therefore this skeleton belongs to an adult individual.

The pars bregmatica of the sagittal suture had been obliterated on the endocranial aspect of the skull, but was subsequently cracked. Other parts of the sagittal suture, the coronal suture and the lambdoid

¹ The skiagram of the left corpus mandibulae shows that the left lower third molar was lost before death. A small attrition facet observed on the tip of protocone of the left upper third molar indicates that the left lower third molar had erupted and had functioned for a short time before being lost.

suture are patent on the inner surface of the skull. In addition to these, sutura sphenoparietalis, sutura sphenosquamosa, sutura squamosa, sutura perietomastoidea and sutura occipitomastoidea are open on the endocranial aspect of the brain case. On the ectocranial surface of the skull all the sutures are seen to be open. Thus, this skeleton belongs to an individual of about 22-25 years of age.²

The morphological features of the pelvis, the skull and other bones show that a female individual is being dealt with here.

THE SKULL

This skull, which is moderately long but very narrow, is dolichocephalic (Table 1). In the skull of this individual the basion-bregma height-length index is orthocephalic, that is, in the middle group. The basion-bregma height-breadth index is akrocranic, that is the skull relative to its breadth is high. Indeed, in this skull the basion-bregma height is greater than the maximum breadth. In this respect the skull approaches the sub-branch of the Mediterranean type, that Coon calls Danubian.³ In this skull, found in Öküzini, the porion-bregma height-length index is orthocephalic; that is again in the middle group. While the porion-bregma height-breadth index is metriocranic, it is on the borderline of akrocranic category. The transverse frontal index (79.13) is nearer to that of the group from Sialk that Vallois calls "Dolichocéphale II" which he attaches to the Mediterranean type, than to the group that he designates "Hyperdolichocéphale I".⁴ The transverse fronto-parietal index, which ex-

² For the synostosis of the sutures see Todd, T. W. and Lyon, D. W. 1924. Endocranial suture closure. Its progress and age relationship. Part I. Adult males of white stock. *American Journal of Physical Anthropology*, vol. VII, No. 3, pp. 325-384; Todd, T. W. and Lyon, D. W. 1925 [a]. Cranial suture closure. Its progress and age relationship. Part II. Ectocranial closure in adult males of white stock. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. VIII, No. 1, pp. 23-45; Todd, T. W. and Lyon, D. W. 1925 [b]. Suture closure. Its progress and age relationship. Part III. Endocranial closure in adult males of Negro stock. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. VIII, pp. 47-71; Todd, T. W. and Lyon, D. W. 1925 [c]. Suture closure. Its progress and age relationship. Part IV. Ectocranial closure in adult males of Negro stock. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. VIII, pp. 149-168.

³ See Coon, C. S. 1939. *The races of Europe*, New York, p. 85.

⁴ See Vallois, H. V. 1939. *Les ossements humains de Sialk. Contribution à*

presses the minimum frontal diameter as a percentage of the maximum skull breadth, is eurymetopic; that is, the forehead is relatively wide. The horizontal circumference approaches the mean of the group from Sialk designated as "Dolichocéphale II" by Vallois.⁵ In this skull from Öküzini the parietal arc is longer than the frontal arc. The mean thickness of the parietal bone (4 mm.) calculated from the measurements taken about one centimeter above the squamous suture, is medium.

The cranial capacity of this individual, calculated from Pearson's $812 + 0.00015 \times \text{length} \times \text{width} \times \text{basion-bregma height}$ formula,⁶ is 1275.65 c. c. The cranial capacity, again calculated from Pearson's formula, but by using the porion-bregma height,⁷ is 1246.80 c.c. According to Sarasin's classification the cranial capacity of this individual is in the medium category for women.⁸

The form of the Öküzini skull in norma verticalis is ovoid. The temporal fullness of the skull is medium. In this cranium the parietal bosses are weak. The development of the glabella and brow ridges is medium. The forehead, which is of medium height, shows a slope that is above the average. The development of the frontal bosses is submedium. In this skull the metopic suture is obliterated and there is no sagittal elevation (crest) on os frontale. The postorbital constriction is of medium extent. On the left side, behind the coronal suture a slight postcoronal depression is noticed. While this depression is more pronounced on the right side, it is probable that this may have been partly brought about by pressure in the ground. The highest point of the sagittal profile of the brain case is located behind the bregma and a little before the middle of os parietale. When viewed from

l'étude de l'histoire raciale de l'Iran ancien. In Girshman, R. 1939. Fouilles de Sialk, près de Kashan, Vol. II, Musée du Louvre-Département des Antiquités Orientales. Série Archéologique, Vol. V, pp. 136 and 143.

⁵ The calculated mean from the measurements of four female skulls given by Vallois is 497.5 mm. (see Vallois, 1939, p. 143).

⁶ For this formula see Martin, R. 1928. Lehrbuch der Anthropologie, vol. II, Jena, p. 645.

⁷ For this formula see *ibid.*, p. 645.

⁸ For this classification see *ibid.*, p. 644. On the other hand, according to Flower and Turner's classification (see Martin, 1928, p. 644) the cranial capacity of this individual is small.

the side, the occiput of the Öküzini skull is seen to possess a curvature of medium development. While a lambdoid flattening of average extent is seen on this skull, there is no plano-occipital flattening. The occipital torus, which is mound-shaped, is weak.

On the right side of the skull the form of pterion is seen to be H-shaped. The length-height index of squama temporalis, calculated from the measurements taken according to Schultz's technique, is relatively low (62.68), that is, it represents a primitive condition.⁹ The depth of fossa mandibularis is of medium extent and the processus postglenoidalis shows a development that is above average. The external auditory meatus shows an ovoid shape. The tympanic plate is of medium thickness. The supramastoid crest is of average development. On the other hand, the mastoid process is seen to be very small.

While a distinct flattening is seen along the sagittal suture, when the skull is viewed in norma occipitalis, the general form of the skull is roof-shaped. No Wormian bones (ossa suturarum) are seen on the coronal and sagittal sutures. On the right side, above the asterion, there are two Wormian bones on the lambdoid suture. On the left side of the skull this part is broken.

In the Öküzini specimen the absolute length and width measurements of the face are relatively small. The transverse cranio-facial index is slightly higher than the mean for modern European women, given by Martin.¹⁰ This situation is due to the relatively small size of the maximum skull breadth. On the other hand, the zygo-frontal index is near the means for modern Europeans, given by Martin.¹¹ In this skull the total facial index is leptoprosopic and the upper facial index is mesen; that is the relative length of the face is of medium development. The orbital index is hypsiconch, that is the orbit is high relative to its width. While the nasal index is mesorrhine, it is near the border of leptorrhine category. The nasalia upper breadth (14.0 mm.)

⁹ See Schultz, A. 1916. Form, Grösse und Lage der Squama temporalis des Menschen. Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, Vol. XIX, pp. 355 and 367.

¹⁰ See Martin, 1928, p. 910.

¹¹ See *ibid.*, pp. 907-908. The zygo-frontal index of the Öküzini skull is at the same time near the mean of the females of a Negro group (74.9), that Martin (1928, p. 908) cites after Manouvrier.

is near the mean of Parisians (13.5 mm.), cited by Martin.¹² While the face as a whole is orthognathous (total facial angle measured on the Frankfurt plane is 89°), prognathism is seen in the alveolar portion (alveolar angle 74°).

As for the morphological features of the face, the anterior and lateral projection of the zygomatic bones is medium. The middle and external parts of the lower border to the orbit follow an approximately horizontal course. Sutura infraorbitalis is closed on the left side. On the other hand, this suture is observed to be patent on the right side. In this skull the nasion depression is of medium extent. The elevation of the preserved upper part of the nasal bones is of medium development. The anterior nasal spine, while broken, is inferred to have been small. The sill of apertura pyriformis is fairly sharp. Fossa canina is seen to be deep.

The morphology of the nose and the orthognathous total facial angle distinguish this skull from those of the Negroes.

The absolute external length and width measurements of the palate are very small (Table 2). While the external palatal index is in the mesurancic category, it is very near the border of the dolichurancic group. When viewed in norma basilaris, the shape of the upper dental arch approaches the U-form. In this skull sutura platina transversa is seen to follow a transversal course. The height of the palate is medium and there is no torus palatinus.

As is the case with the upper jaw, the mandible is also small (Table 3). The absolute thickness and the height-thickness index of the corpus are lower than all the means given by Martin.¹³ The mean angle mandible appears to be below the means for Münchenerers given by Martin¹⁴ and that for Würtembergers given by Schulz,¹⁵ but is within the limits of variation of the latter group.

When the mandible is viewed from the side, the chin is seen to form a positive projection of moderate development. In the mandible the alveolar prognathism is weak. The mental foramen is single on

¹² See Martin, 1928, p. 942.

¹³ See *ibid.*, p. 979.

¹⁴ See *ibid.*, p. 984.

¹⁵ See Schulz, H. E. 1933. Ein Beitrag zur Rassenmorphologie des Unterkiefers. *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie*, Vol. XXXII, Heft 1-2, p. 322.

both sides and is located between and below the first and second premolars. Only on the anterior edge of the left foramen mentale a vascular orifice is observed. On the surface of ramus mandibulae the place of insertion of the masseter muscle is considerably excavated. The sides of angulus mandibulae are everted outward. On the internal surface of the mandible spina mentalis is weak. Fossa musculi biventris is well developed. The development of the place of attachment of the internal pterygoid muscle is of moderate degree. The linea mylohyoidea is seen to be prominent.

In the Öküzini skull Flower's dental index is 34.39, that is microdont.¹⁶ The left P³-M³ length used in the calculation of this index is 35.60 millimeters. A comparison with the figures given by Flower¹⁷ shows that this very small index is the result of both the large size of the basion-nasion length (Table 1) as well as the very short length of P³-M³ distance. Indeed, P³-M³ length of this Öküzini skull is smaller than the minimum of Bushman given by Drennan¹⁸ and that of Bantus given by Shaw.¹⁹

With the exception of I¹, P⁴, I₂ and P₄, the robustness values of the teeth of Öküzini skull (Tables 4-5) are smaller than those of a mixed series consisting of Europeans, ancient Egyptians, American Indians, Melanesians and Negroes, which I had published previously.²⁰ I¹, P⁴ and P₄ are bigger than the corresponding teeth in the

¹⁶ See Flower, W. H. 1884. On the size of the teeth as a character of race. The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. XIV, No. 2, pp. 183-187. For a discussion of this index see Şenyürek, M. 1950. Büyük Güllücek'de bulunan Kalkolitik çağa ait bir muharibin iskeletinin tetkiki. Study of the skeleton of a Chalcolithic Age warrior from Büyük Güllücek. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Revue de la Faculté de Langues, d'Histoire et de Géographie, Université d'Ankara), Vol. VIII, No. 3, pp. 276-277.

¹⁷ See Flower, 1884.

¹⁸ See Drennan, M. R. 1929. The dentition of a Bushman tribe. Annals of the South African Museum, Vol. XXIV, p. 75.

¹⁹ See Shaw, J. C. M. 1931. The teeth, the bony palate and the mandible in Bantu races of South Africa, London. Table XXVIII.

²⁰ For this mixed series see Şenyürek, M. 1941. The dentition of Pleasianthropus and Paranthropus. Annals of the Transvaal Museum, Vol. XX, Part 3, Tables 1 and 2; Şenyürek, M. 1946. Türk Tarih Kurumu adına yapılan Maşat Höyük kazısından çıkarılan kafataslarının tetkiki. Study of the skulls from Maşat Höyük, excavated under the auspices of the Turkish Historical Society. Belleten, Vol. X, No. 38, Table 2.

mixed series. The robustness value of the second lower incisor is near the mean of the corresponding tooth of the mixed series.

As for the morphology of the teeth on hand (see figs. 5 and 7) the upper incisors are not shovel-shaped. While the root in P³ and P⁴ is single, it is broad in the bucco-lingual direction and presents vertical grooves on its mesial and distal surfaces. The first upper molar possesses four cusps. On the right side the hypocone is of medium size. On the left side an important portion of this cusp has been destroyed by a carie. There is no Carabelli cusp and no Carabelli pit on the lingual surface of this tooth. This tooth, on both sides, possesses three separate roots. The left upper third molar has three cusps. In this tooth the hypocone has completely disappeared and the metacone has been greatly reduced. In this tooth, which does not possess a Carabelli cusp nor a Carabelli pit, the three roots have fused.

The lower second incisor is also not shovel-shaped. In P₃ the lingual cusp is tiny. Both the P₃ and P₄ are single rooted. The left lower second premolar, as a result of the loss of left lower first molar long before death, has rotated and assumed an oblique position. On the right lower first molar are seen four main cusps and a small mesoconid (hypoconulid). As the tooth is worn, the plan on the chewing surface could not be determined. This tooth possesses two separate roots. On the right second lower molar there are only four cusps; that is the mesoconid has disappeared. On this tooth a slight protoconid-entoconid connection is observed.²¹ The chewing surface of the left lower second molar has been destroyed by a large cavity. In this tooth, on both sides, the two roots have fused. The single alveolus of the right third lower molar indicates that in this tooth also the roots had fused (see fig.7).

In the Öküzini skull the available incisors and canines are distinctly worn. In the right and left upper first molars and in parts of these teeth not destroyed by cavities, some islands of dentine have

²¹ For the protoconid-entoconid connection see Şenyürek, M. 1952 [a]. A study of the dentition of the ancient inhabitants of Alaca Höyük. *Bulleten*, Vol. XVI, No. 62, p. 184; Şenyürek, M. 1952 [b]. The dentition of the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia. Part I. A morphological study of the permanent lower molars of the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi (Revue de la Faculté de Langues, d'Histoire et de Géographie, Université d'Ankara)*, Vol. X, Nos. 1-2, p. 61.

been exposed. On the other hand, in the left third upper molar, on the protocone only the enamel has been abraded. As for the lower molars, in approximately one half of the chewing surface of the right first molar the dentine has been exposed. On the other hand, in the right second lower molar only the enamel has been abraded. In this individual, as a result of the conspicuous wear on the front teeth, the upper and lower incisors meet edge-to-edge. On the anterior part of the right half of the mandible a slight crowding is seen in the teeth.

In this skull, the right and left M^1 , the left P_3 and the left M_3 are carious. A distinct erosion is present on the cervical part of the distal surface of the root of the right second upper premolar. This erosion is located across from the cavity on the mesial surface of the right first upper molar. In addition to these, in this individual the right and left second upper molars, the left first lower molar and the left third lower molar had, probably as a result of caries, fallen before death. Moreover, slight signs of pyorrhea are visible on the jaws. Thus, although she is not of advanced age, it is seen that this individual had suffered a great deal in her lifetime from her teeth.

THE POSTCRANIAL SKELETON

Of the postcranial skeleton, in addition to some vertebrae and fragments of scapula and ribs, the whole or nearly the whole of the following bones have been preserved: the left clavicle, left humerus, left ulna, right and left radius, 5 ossa metacarpi belonging to the left and 3 to the right hand, two phalanges digitorum manus, left femur, right and left tibia, left fibula, left calcaneus, left os naviculare pedis and 5 ossa metatarsi belonging to the right and 3 to the left foot. The largest part of the pelvis has been preserved. The external end of the right clavicle is broken. The upper part of the right humerus and the distal end of the right ulna are missing. Only the corpus of the right femur and a small fragment of right fibula have been preserved.

The length of the clavicle (Table 6) is, according to the classification for women given by Oliver,²³ on the lower border of the

²³ See Oliver, G. 1951. *Anthropologie de la clavicle. III.-La clavicle du Français. Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, Vol. 2, series X, Fascicule 4-6, p. 124.

medium category. The length-thickness index is relatively small.²³ The middle circumference of the right clavicle is somewhat larger than that of the left bone. The length-thickness index of the Öküzini humerus (Table 7) is relatively small.²⁴ In both the right and left humerus fossa olecrani is seen to be perforated. The length-thickness index of the ulna (see Table 8) too shows a relatively small value.²⁵ The length-thickness index of the radius (Table 9) is smaller than the minimum of Europeans.²⁶ The right radius is seen to be slightly longer than the left radius (right 216.0 mm., left 214.5 mm.). When the available hand bones (Tables 10-11) are compared with those of modern European women, it is seen that while the metacarpal bones are slightly shorter than the means of the European women, the lengths of the available phalanges are near the means of the Europeans.²⁷

In the pelvis of the Öküzini skeleton the height of os coxae, the maximum bi-iliac width and os ilium width (Table 12) are slightly lower than the means for European women given by Martin.²⁸ On the other hand, in the Öküzini pelvis the anterior widths, the maximum width of apertura pelvis minoris superior and the height of ala ossis ilium are greater than the means for European women cited by Martin.²⁹ The depth of fossa iliaca (Martin measurement no. 11) is equal to the mean for European women.³⁰ The width-height and the height-width indices of the pelvis are near or equal to the means of European women given by Martin.³¹ On the other hand, the width index of the pelvis is above the mean of European women.³² The index of os ilium is smaller than the mean of European women and is near to that of the males.³³ In this pelvis incisura ischiadica major is wide and relatively

²³ See *ibid.*, pp. 129-130.

²⁴ For comparison see Martin, 1928, pp. 1100-1101.

²⁵ For comparison see *ibid.*, p. 1112.

²⁶ See *ibid.*, p. 1109.

²⁷ See *ibid.*, p. 1118.

²⁸ See *ibid.*, p. 1126. These measurements given by Martin (1928, p. 1126) are cited after Verneau.

²⁹ See Martin, 1928, p. 1126.

³⁰ See *ibid.*, p. 1127.

³¹ See *ibid.*, pp. 1125-1126.

³² See *ibid.*, p. 1128.

³³ See *ibid.*, p. 1126.

³⁴ See *ibid.*, pp. 1135-1136.

shallow. While sulcus praeauricularis is present on both sides, it is more distinct on the left side. On the right side a large tubercle of the crest is seen on the outside of crista iliaca. On the left side this tubercle is weak. The sacrum of Öküzini skeleton of which a part is broken is of the hypobasilität form.

The femur of the Öküzini skeleton is platymeric (Table 13). That the index pilastricus is over 100 shows that the linea aspera is well developed. This index of Öküzini femur is near the means of the French given by Martin.³⁴ The neck-shaft angle is, according to the figures given by Martin, equal to the mean of modern Swi:s and exceeds the averages of other groups.³⁵ In this feature the Öküzini femur is distinguished from the femurs found at Şeyh Höyük.³⁶ The torsion angle is also smaller than those of the femurs from Şeyh Höyük.³⁷ The index of collum femoris length is slightly below the mean of the French women listed by Martin.³⁸ Öküzini femur is distinguished from Şeyh Höyük femurs in this index also.³⁹ In the Öküzini femur crista hypotrochanterica is well developed, but fossa hypotrochanterica is not present. The femur shows a slight anterior curvatu e. In anterior view, the distal epiphysis shows conspicuous bulges on both sides. The lower end of the femur which exhibits a primitive form resembles that of a specimen found at Anau.⁴⁰

In the right tibia malleolus medialis is broken. While the malleolus medialis is also broken on the left side, a small portion of it has been preserved. Thus the length measurement listed in Table 14 is slightly lower than the actual length. The tibia of the Öküzini skeleton

³⁵ See *ibid.*, pp. 1143-1144.

³⁶ See Şenyürek, M. 1955. A note on the long bones of Chalcolithic Age from Şeyh Höyük. *Bulleten*, Vol. XIX, No. 74, Table 4.

³⁷ See *ibid.*, Table 4.

³⁸ See Martin, 1928, p. 1150.

³⁹ In my former study for the collum lengths of the femurs Martin's (1928, p. 1041) measurement No. 14 c was given (see Şenyürek, 1955, Table 4). The means of collum lengths (caput femoris - collum femoris length) of Şeyh Höyük femurs, calculated from Martin's measurement No. 14, are 15.34 in two males and 14.80 in three females, that is the collum length of Şeyh Höyük femurs is shorter than that of Öküzini femur. The mean of males and females (15.02) is beneath all the means given by Martin (1928, p. 1150).

⁴⁰ See Mollison, Th. 1908. Some human remains found in the North Kurgan, Anau. In Pumpelly, R. *Explorations in Turkestan*, Vol. 2, Part VIII, Plate 94, fig. 4b.

is eurycnemic,⁴¹ and there is no retroversion. In both tibiae a squatting-facet is seen on the external part of the anterior margin of the distal end.

In the Öküzini calcaneus (Table 16) the length-height index is above all the means of modern Man given by Martin.⁴² Sustentaculum tali index is lower than all the means cited by Martin,⁴³ that is, advanced. The length index of corpus calcanei is slightly lower than the mean of Europeans (72.4) given by von Bonin,⁴⁴ that is, the heel is short. On the other hand, the length-height index of facies articularis posterior calcanei is higher than the means of Europeans given by Martin and is close to those of Tibetans and Fuegians,⁴⁵ that is, it represents a primitive condition. The deviation angle of facies articularis posterior calcanei is smaller than the figures for Europeans given by Martin.⁴⁶

The form of os naviculare pedis of the Öküzini skeleton resembles that of Europeans, more than those of Negroes, Melanesians and Japanese.⁴⁷ The thickness index of this bone (Table 17) is smaller than the mean of Europeans and is equal to that of Fuegians,⁴⁸ that is, it exhibits a primitive condition.

The length of metatarsal bones (Table 18) are smaller than the means of European women given by Martin.⁴⁹

THE STATURE

The stature calculated from long bones of the Öküzini skeleton by means of Pearson's formulae (Table 19),⁵⁰ is in the lower part of

⁴¹ In the left tibia index cnicus is 70.06, that is, on the borderline of mesocnemic category.

⁴² See Martin, 1928, p. 1172.

⁴³ See *ibid.*, p. 1173.

⁴⁴ See von Bonin, G. 1935. European races of the Upper Palaeolithic. Human Biology, Vol. 7, p. 214. Von Bonin's figures for Europeans are after Reicher (see von Bonin, 1935, p. 214).

⁴⁵ See Martin, 1928, p. 1174.

⁴⁶ See *ibid.* p. 1175.

⁴⁷ For pictures of os naviculare pedis in various groups see Volkov, Th. 1904. Variations squelettiques du pied. Bulletins et Mémoires de la société d'Anthropologie de Paris, Vol. 5, Series 5, fig. 24.

⁴⁸ See Martin, 1928, p. 1177.

⁴⁹ See *ibid.*, p. 1179.

⁵⁰ Pearson's formulae have been taken from Martin (1928, p. 1071).

the medium category accepted for women.⁵¹ The mean stature calculated from the lengths of humerus, ulna, radius, femur, tibia and fibula by Manouvrier's method⁵² (152. 29 cm.) is near the mean stature obtained from Pearson's formulae (152. 60 cm.)

PROPORTIONS OF THE BONES

(Table 20)

The claviculo-humeral index, which expresses the clavicle length as a percentage of the humerus length, is small; that is, the shoulder is relatively narrow.⁵³ The indices expressing the maximum pelvis width as percentages of the femur, femur + tibia and clavicle (bi-clavicular dimension) lengths greatly exceed the figures for the males and females of Upper Palaeolithic Man given by Matiegka and show values close to the means of European and Lapp women⁵⁴. The mean of two Pygmy women given by Matiegka also approaches the indices of Öküzini skeleton and European and Lapp women.⁵⁵

The humero-radial index expressing the radius length as a percentage of that of humerus is near the means of White women given by Dupertuis and Hadden and are lower than the means of Negro women.⁵⁶ Furthermore, this index of Öküzini skeleton is shorter than the indices of the fossil Grimaldi and Cro-Magnon men, and those of Afalou, Téviéc and Mugem series;⁵⁷ that is, in this respect the Öküzini skeleton resembles the present-day Europeans.

⁵¹ The reason for not using the formulae of Dupertuis and Hadden is that the lengths of the long bones are not great. For this see Dupertuis, C. W. and Hadden, J. A. 1951. On the reconstruction of stature from long bones. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. 9, New Series, No. 1, p. 51.

⁵² See Manouvrier, L. 1893. La détermination de la taille d'après les grands os de membres. *Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, Vol. 4, Series 2, Table II.

⁵³ For comparison see Broca, P. 1862. Sur les proportions relatives du bras, de l'avant-bras et de la clavicle chez les nègres et les Européens. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, Vol. 3, p. 170; Martin, 1928, p. 1098; Matiegka, J. 1940. The skeletal trunk indices. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. XXVI, Table 2; Şenyürek, 1955, Table 9.

⁵⁴ See Matiegka, 1940, Table 2.

⁵⁵ See *ibid.*, Table 2.

⁵⁶ See Dupertuis and Hadden, 1951, Table 11.

⁵⁷ See Şenyürek, 1955, Table 9.

The femoro-tibial index expressing the tibia length as a percentage of femur length is near the mean of White women given by Dupertuis and Hadden and slightly below it.⁵⁸ This index of the Öküzini skeleton is smaller than the mean of Negro women given by Dupertuis and Hadden,⁵⁹ as well as those of the Upper Palaeolithic men and Afalou, Téviéc and Mugem series.⁶⁰

The intermembral index expressing humerus+radius length as a percentage of femur + tibia length is slightly higher than the means of both the Whites and Negroes,⁶¹ that is, relative to the leg the arm is long.

The indices expressing the length of the third metacarpal bone and that of phalanx of prima of the third finger as percentages of the stature, which have been used by Verneau,⁶² are shown below.

	Length of Metacarpal × 100 ----- Stature	Length of Phalanx prima × 100 ----- Stature
Öküzini	3.85	2.68
Cro-Magnon Man (Grotte des Enfants and Barma Grande 1 and 2). Verneau, 1906	3.85—4.1	2.53—2.62
French. Verneau, 1906	3.4	2.63

These figures show that Öküzini skeleton approaches the Cro-Magnon Man in the relative length of the third metacarpal and modern Man in the relative length of phalanx prima of the third finger. That the phalanx prima of the third finger is relatively long is also seen in the following index.

⁵⁸ See Dupertuis and Hadden, 1951, Table 11.

⁵⁹ See *ibid.*, Table 11.

⁶⁰ See Şenyürek, 1955, Table 9.

⁶¹ See Verneau, R. 1906. Les grottes de Grimaldi (Baoussé-Roussé). Vol. II, Fascicule 1, Part III, Anthropologie, pp. 65 and 129; Şenyürek, 1955, Table 9.

⁶² See Verneau, 1906, pp. 114 and 116.

Length of phalanx prima of 3rd finger \times 100

	Length of 3rd metacarpal
Öküzini	69.60
Cro-Magnon (Grotte des Enfants). ⁶³	
Calculated from Verneau (1906)	66.22
Cro-Magnon (Barma Grande 1).	
Calculated from Verneau (1906)	63.29
Cro-Magnon (Barma Grande 2).	
Calculated from Verneau (1906)	65.71
European males. Calculated from	
Martin (1928, p. 1118)	69.10
European females. Calculated	
from Martin (1928, p. 1118)	68.89

Thus in the relation of phalanx prima - metacarpal length the Öküzini skeleton is distinguished from Cro-Magnon Man⁶⁴ and resembles modern Man.

CONCLUSION

The Öküzini skeleton approaches the Mediterranean type in most of its morphological features. The measurements and indices of the Öküzini skull approach those of the skull of a female (Alişar No. cx 18), which was found in the Chalcolithic stratum (Upper Chalcolithic) of Alişar and described by Krogman.⁶⁵ As in the Öküzini skull, in this Alişar specimen also alveolar prognathism is observed.⁶⁶

⁶³ Calculated from the means of right and left bones.

⁶⁴ For the length of phalanges and metacarpals in Cro-Magnon Man see Verneau, 1906, pp. 114-116; Boule, M. and Vallois, H. V., 1952. *Les Hommes fossiles. Éléments de Paléontologie Humaine*, p. 309.

⁶⁵ See Krogman, W. M. 1937. Cranial types from Alişar Hüyük and their relations to other racial types, ancient and modern, of Europe and Western Asia. *In* von der Osten, 1937. *The Alishar Hüyük, seasons of 1930-1932, Part III. OIP, Vol. XXX, Researches in Anatolia-Vol. IX, Table II.*

⁶⁶ While regarding this skull Krogman (1937, p. 215) states that "... there is no prognathism", a scrutiny of the photograph shows that alveolar prognathism is present (see Krogman, 1937, fig. 236). It is probable that this statement of Krogman refers only to the total facial angle.

In connection with the existence of alveolar prognathism in Öküzini skull and Alişar specimen, I consider it worthwhile to record here that this primitive feature

The most noticeable difference between the Öküzini and Alişar skulls is seen in the frontal region. Whereas in the Alişar skull the forehead is, as in the advanced examples of the Mediterranean type, approximately vertical and the glabella weak,⁶⁷ in the Öküzini cranium the forehead is sloping and the glabella is of medium development. The morphology of the forehead at the same time brings the Öküzini skull closer to that of the Eurafrikan type which is more primitive than the Mediterranean type.

The Öküzini skeleton which represents a primitive example of the Mediterranean type indicates that this type is of considerable antiquity in Anatolia.⁶⁸

is not confined to the Negroes and that it is found in some Cro-Magnon specimens (see Boule and Vallois, 1952, pp. 307-308), in some other races living today (see Martin, 1928, p. 913) and also in some primitive examples of the Mediterranean type (see Vallois, 1939, pp. 138-139, 143 and 164; Angel, J. L. 1944. A racial analysis of the ancient Greeks. An essay on the use of morphological types. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. 2, New Series, No. 4, pp. 343-344).

⁶⁷ See Krogman, 1937, p. 215 and fig. 236.

⁶⁸ This matter will be taken up in greater detail in my later studies.

TABLE 1
Skull¹

a. Glabello-occipital length		180.00
b. Glabella-inion length		167.50
c. Glabella-lambda length		173.00
d. Nasion-basion length		103.50
e. Maximum breadth		128.00
f. Minimum frontal diameter		91.00
g. Maximum frontal diameter		115.00
h. Biauricular breadth		108.50
i. Basion-bregma height		129.00
j. Porion-bregma height		110.00
k. Calvarial height I (maximum height above glabella-inion line)		101.00
l. Calvarial height II (height of bregma above glabella-lambda line)		56.00
m. Horizontal circumference		498.00
n. Transverse arc		301.00
o. Nasion-bregma arc		105.20
p. Bregma-lambda arc		109.00
q. Lambda-opisthion arc		95.50
r. Mean thickness of parietal		4.00
s. Nasion-gnathion length		105.00
t. Nasion-prosthion length		61.70
u. Bizygomatic diameter		120.00
v. Orbit-width (Dacryon-ectoconchion)		37.50
w. Orbit height		34.00
x. Nasal length		46.50
y. Nasal width		22.00
Cranial index	$\left(\frac{e \times 100}{a}\right)$	71.11
Basion-bregma height-length index	$\left(\frac{i \times 100}{a}\right)$	71.66
Basion-bregma height-breadth index	$\left(\frac{i \times 100}{e}\right)$	100.78
Porion-bregma height-length index	$\left(\frac{j \times 100}{a}\right)$	61.11
Porion-bregma height-breadth index	$\left(\frac{j \times 100}{e}\right)$	85.93
Calvarial height-length index	$\left(\frac{k \times 100}{b}\right)$	60.29

TABLE 1 (Continued)
Skull¹

Calvarial height-length index	$\left(\frac{l \times 100}{c}\right)$	32.36
Transverse frontal index	$\left(\frac{f \times 100}{g}\right)$	79.13
Transverse fronto-parietal index	$\left(\frac{f \times 100}{e}\right)$	71.09
Sagittal fronto-parietal index	$\left(\frac{p \times 100}{o}\right)$	103.80
Sagittal parieto-occipital index	$\left(\frac{q \times 100}{p}\right)$	87.61
Transverse cranio-facial index	$\left(\frac{u \times 100}{c}\right)$	93.75
Zygo-frontal index	$\left(\frac{f \times 100}{u}\right)$	75.83
Total facial index	$\left(\frac{s \times 100}{u}\right)$	87.50
Upper facial index	$\left(\frac{t \times 100}{u}\right)$	51.41
Orbital index	$\left(\frac{w \times 100}{v}\right)$	90.66
Nasal index	$\left(\frac{y \times 100}{x}\right)$	47.31

¹ With the exception of stature (see Table 19), the measurements given in the tables are in millimeters.

TABLE 2
The Maxilla

a. Palate-external length	47.50
b. Palate-external width	52.30
External palatal index $\left(\frac{b \times 100}{a}\right)$	110.10

TABLE 3
The Mandible

a. Bigonial width	93.50
b. Minimum breadth of ascending ramus	27.50
c. Height of corpus (at foramen mentale)	28.30
d. Thickness of corpus (at foramen mentale)	9.60
e. Bimental width (distance between the two foramina mentalia)	37.00
f. Symphysis length	29.00?
g. Mean angle mandible	122°
Height-thickness index of the corpus $\left(\frac{d \times 100}{c}\right)$	33.92

TABLE 4
The Teeth

Maxillary teeth	Length	Breadth	Robustness Value ¹	Crown Index ²
I ¹	(8.7)	7.6	(66.12)	(87.35)
I ²	(6.5)	6.5	(42.25)	(100.00)
C ¹	7.6	8.4	63.84	110.52
P ³	6.7	9.5	63.65	141.79
P ⁴	6.7	9.8	65.66	146.26
M ¹	—	11.3	—	—
M ²	7.3	10.3	75.19	141.09

¹ Breadth × Length.

² $\frac{\text{Breadth} \times 100}{\text{Length}}$.

TABLE 5
The Teeth

Mandibular teeth	Length	Breadth	Trigonid breadth	Talonid breadth	Robustness Value	Crown index	Trigonid-talonid index ¹
I ₂	(5.9)	6.3	—	—	(37.17)	(106.77)	—
C ₁	(6.8)	7.6	—	—	(51.68)	(111.76)	—
P ₃	6.7	8.0	—	—	53.60	119.40	—
P ₄	7.4	8.7	—	—	64.38	117.56	—
M ₁	10.6	(9.9)	(9.9)	9.6	(104.94)	(93.39)	(94.94)
M ₂	10.0	10.0	10.0	9.4	100.00	100.00	94.00

$$^1 \frac{\text{Talonid breadth} \times 100}{\text{Trigonid breadth}}$$

TABLE 6
Clavicula

a. Maximum length (Martin 1)	129.00
b. Circumference in the middle of corpus claviculae (Martin 6)	25.00
Length-thickness index $\left(\frac{b \times 100}{a}\right)$	19.37

TABLE 7
Humerus

a. Maximum length (Martin 1)	297.00
b. Minimum circumference (Martin 7)	49.00
Length-thickness index $\left(\frac{b \times 100}{a}\right)$	16.49

TABLE 8

Ulna

a. Maximum length (Martin 1)	233.50
b. Physiological length (Martin 2)	202.00
c. Minimum circumference (Martin 3)	29.00
Length-thickness index $\left(\frac{c \times 100}{b}\right)$	14.35

TABLE 9

Radius

a. Maximum length (Martin 1)	215.25 (Mean)
b. Physiological length (Martin 2)	204.50 (Mean)
c. Minimum circumference (Martin 3)	33.00 (Mean)
Length-thickness index $\left(\frac{c \times 100}{b}\right)$	16.07 (Mean)

TABLE 10

Lengths of Ossa Metacarpi

I	II	III	IV	V
39.90	60.00	58.90	52.70	48.40

TABLE 11

Lengths of Phalanges Digitorum Manus

	Phalanx Prima
Third finger	41.00
Fourth finger	39.40

TABLE 12
Pelvis

a. Height of os coxae (Martin 1)	194.00
b. Maximum pelvic width (Martin 2)	262.00
c. Anterior width of pelvis: between the two spina iliaca anterior superior (Martin 5)	230.00
d. Anterior width of pelvis: between the two spina iliaca anterior inferior (Martin 5,1)	203.00
e. Maximum width of apertura pelvis minoris superior (Martin 24)	146.00
f. Height of os ilium (Martin 9)	129.00
g. Width of os ilium (Martin 12)	153.00
h. Height of ala ossis ilium (Martin 10)	96.50
i. Breadth of fossa iliaca (Schultz, 1930) ¹	95.00
j. Depth of fossa iliaca (Martin 11)	7.00
k. Depth of fossa iliaca (Schultz, 1930) ¹	14.00
l. Maximum diameter of acetabulum (Martin 22)	45.50
m. Height of os ischii (Martin 15)	68.30
Width-height index of pelvis $\left(\frac{a \times 100}{b}\right)$	74.04
Height-width index of pelvis $\left(\frac{b \times 100}{a}\right)$	135.05
Width index of pelvis $\left(\frac{e \times 100}{b}\right)$	55.72
Index of os ilium $\left(\frac{g \times 100}{h}\right)$	158.54
Depth index of fossa iliaca $\left(\frac{k \times 100}{i}\right)$	14.73
Os coxae-os ischii height index $\left(\frac{m \times 100}{a}\right)$	35.20

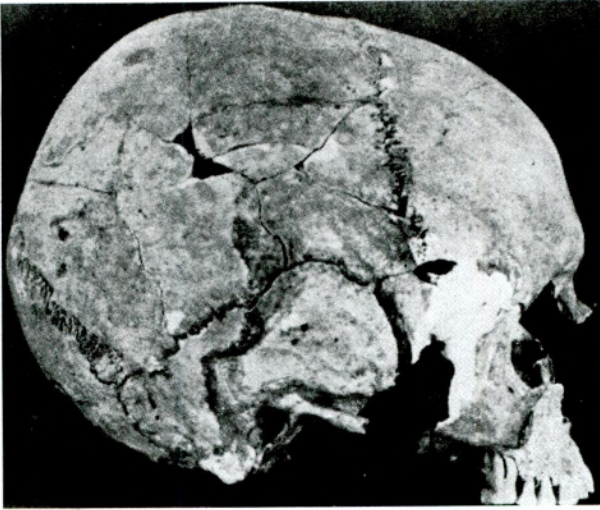
¹ See Schultz, A. H. 1930. The skeleton of the trunk and limbs of higher Primates. Human Biology, Vol. II, No. 3, p. 347.

TABLE 13
Femur

a. Maximum length (Martin 1)		402.00
b. Length in natural position (Martin 2)		399.00
c. Caput femoris: vertical diameter (Martin 18)		41.30?
d. Caput femoris: sagittal diameter (Martin 19)		39.00?
e. Caput femoris-collum femoris: length (Martin 14)		66.00
f. Collum femoris: vertical diameter (Martin 15)		26.40
g. Collum femoris: sagittal diameter (Martin 16)		21.30
h. Upper breadth of femur (Martin 13)		89.00
i. Breadth of subtrochanteric part of diaphysis (Martin 9)		30.00
j. Antero-posterior diameter of subtrochanteric part of diaphysis (Martin 10).		22.30
k. Antero-posterior diameter in middle of diaphysis (Martin 6)		25.50
l. Breadth (lateral) in middle of diaphysis (Martin 7)		23.80
m. Circumference in middle of diaphysis (Martin 8)		78.00
n. Epicondyle breadth (Martin 21)		71.00
o. Torsion angle (Martin 28)		20°
p. Neck-shaft angle (Martin 29)		133°
Length-thickness index	$\left(\frac{m \times 100}{b}\right)$	19.54
Robusticity index	$\left(\frac{k+l \times 100}{b}\right)$	12.35
Index platymericus	$\left(\frac{j \times 100}{i}\right)$	74.33
Index pilastricus	$\left(\frac{k \times 100}{l}\right)$	107.14
Robusticity index of caput femoris	$\left(\frac{c+d \times 100}{b}\right)$	20.12?
Index of collum femoris length	$\left(\frac{e \times 100}{b}\right)$	16.54
Index of cross-section of collum femoris	$\left(\frac{g \times 100}{f}\right)$	80.68
Diaphysis-epicondyle breadth index	$\left(\frac{l \times 100}{n}\right)$	33.52

Res. 1
Fig. 1

Res. 2
Fig. 2

M. Şenyürek

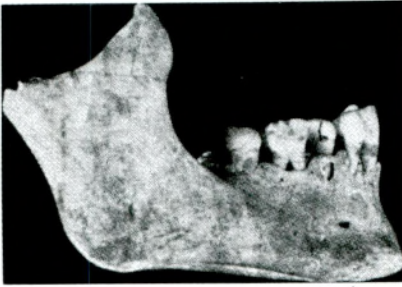
Res. 4
Fig. 4

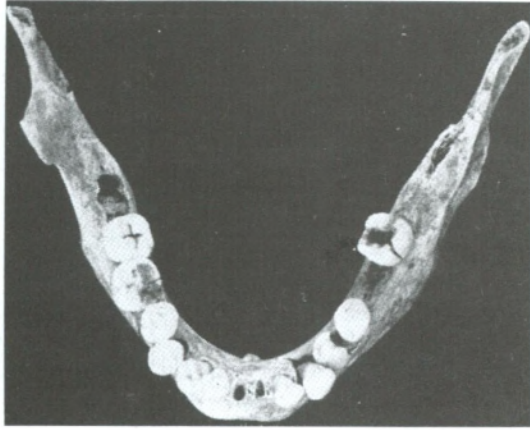
Res. 3
Fig. 3

Res. 5
Fig. 5

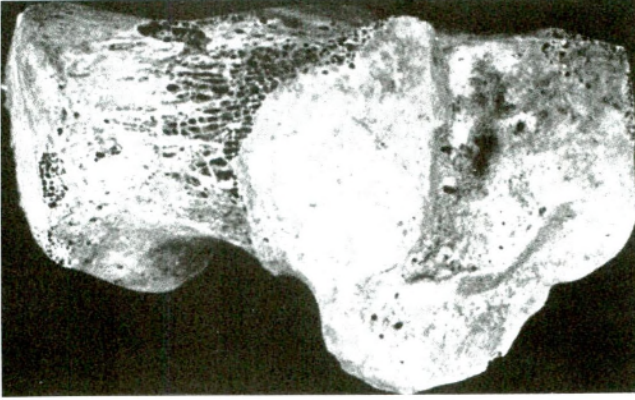
Res. 6
Fig. 6

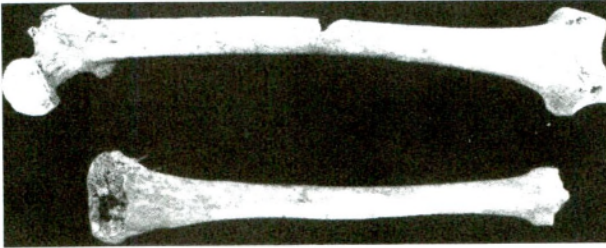
Res. 7
Fig. 7

Res. 8
Fig. 8

Res. 10
Fig. 10

Res. 9
Fig. 9

TABLE 14
Tibia

a. Maximum length (Martin 1)	314.00+
b. Antero-posterior diameter at foramen nutricium (Martin 8a)	27.50
c. Breadth (lateral) measurement at foramen nutricium (Martin 9a)	22.00
d. Antero-posterior diameter at middle of diaphysis (Martin 8)	23.00
e. Breadth (lateral) measurement at middle of diaphysis (Martin 9)	18.30
f. Minimum circumference (Martin 10b)	60.00
Length-thickness index $\left(\frac{f \times 100}{a}\right)$	19.10
Index cnemius $\left(\frac{c \times 100}{b}\right)$	80.00
Middle index $\left(\frac{e \times 100}{d}\right)$	79.56

TABLE 15
Fibula

a. Maximum length (Martin 1)	313.00
b. Minimum circumference (Martin 4a)	32.00
Length-thickness index $\left(\frac{b \times 100}{a}\right)$	10.22

TABLE 16
Calcaneus

a. Calcaneus: maximum length (Martin 1)		70.00
b. Calcaneus: length (Martin 1a)		66.50
c. Corpus calcanei: length (Martin 5)		50.00
d. Corpus calcanei: middle width (Martin 2)		38.70
e. Corpus calcanei: minimum width (Martin 3)		24.00
f. Calcaneus: height (Martin 4)		37.50
g. Sustentaculum tali: width (Martin 6)		11.00
h. Tuber calcanei: height (Martin 7)		43.00
i. Tuber calcanei: width (Martin 8)		29.00
j. Facies articularis posterior calcanei: length (Martin 9)		29.00
k. Facies articularis posterior calcanei: width (Martin 10)		22.00
l. Facies articularis posterior calcanei: height (Martin 11)		6.50
m. Facies articularis posterior calcanei: deviation angle (Martin 14)		49°
Length-width index	$\left(\frac{d \times 100}{a}\right)$	55.28
Length-width index	$\left(\frac{e \times 100}{a}\right)$	34.28
Length-width index	$\left(\frac{e \times 100}{b}\right)$	36.09
Length-height index	$\left(\frac{f \times 100}{b}\right)$	56.39
Corpus calcanei: length index	$\left(\frac{c \times 100}{a}\right)$	71.42
Sustentaculum tali index	$\left(\frac{g \times 100}{d}\right)$	28.42
Tuber calcanei: height-width index	$\left(\frac{i \times 100}{h}\right)$	67.44
Facies articularis posterior calcanei: length-width index	$\left(\frac{k \times 100}{j}\right)$	75.86
Facies articularis posterior calcanei: length-height index	$\left(\frac{l \times 100}{j}\right)$	22.41

TABLE 17
Os Naviculare Pedis

a. Os naviculare pedis: width (Martin 1)	36.00
b. Os naviculare pedis: height (Martin 2)	26.50
c. Os naviculare pedis: minimum thickness (Martin 7)	7.30
d. Os naviculare pedis: maximum thickness (Martin 8)	17.30
e. Facies articularis posterior: maximum length (Martin 3)	25.60
f. Facies articularis posterior: width (Martin 4)	20.00
g. Facies articularis posterior: depth (Martin 5)	4.00
h. Facies articularis cuneiformium: maximum length (Martin 6)	32.00
Width-height index $\left(\frac{b \times 100}{a}\right)$	73.61
Thickness index $\left(\frac{c \times 100}{d}\right)$	42.19
Facies articularis posterior: length-width index $\left(\frac{f \times 100}{e}\right)$	78.12
Facies articularis posterior: length-depth index $\left(\frac{g \times 100}{e}\right)$	15.62
Os naviculare width-facies articularis posterior length index $\left(\frac{e \times 100}{a}\right)$	71.11
Os naviculare width-facies articularis cuneiformium index $\left(\frac{h \times 100}{a}\right)$	88.88

TABLE 18
The Lengths of Ossa Metatarsi

I	II	III	IV	V
53.60	66.10	64.00	63.50	55.70

TABLE 19
Stature

Formula ¹	Stature
$71.475 + 2.754$ Humerus	153.26
$81.224 + 3.343$ Radius	153.18
$72.844 + 1.945$ Femur	151.03
$69.911 + 1.628$ (Humerus + Radius)	153.79
$67.435 + 1.339$ Femur + 1.027 Humerus	151.76
Mean	152.60

¹ For the Pearson formulae utilized see: Martin, 1928, p. 1071. The stature is given in centimeters.

TABLE 20
Proportions of the Bones¹

$\frac{\text{Clavicula length} \times 100}{\text{Humerus length}}$	43.43
$\frac{\text{Maximum width of pelvis} \times 100}{\text{Femur length}}$	65.66
$\frac{\text{Maximum width of pelvis} \times 100}{\text{Femur} + \text{Tibia length}}$	36.74
$\frac{\text{Maximum width of pelvis} \times 100}{^2 \times \text{Clavicula length}}$	101.55
$\frac{\text{Radius length} \times 100}{\text{Humerus length}}$	72.22 (left) ²
$\frac{\text{Tibia length} \times 100}{\text{Femur length}}$	78.69
$\frac{\text{Humerus} + \text{Radius length} \times 100}{\text{Femur} + \text{Tibia length}}$	71.73 ³

¹ The length of femur used in the calculation of the indices shown in this table is the length in natural position. In the indices the length of the left radius (214.5 mm.) has been used.

² The index calculated with the mean length of right and left radius (215.25 mm.) is 72.45.

³ The index calculated with the mean length of right and left radius is 71.84.

AKSARAY ÇEVRESİNDEN DERLENEN ESERLER

BURHAN TEZCAN

1951 yılında Aksaray çevresinde, o zamanki Belediye Reisi, Bay Ahmet Kadioğlu'nun rehberliğinde yaptığımız tetkik gezisine İstanbul Arkeoloji Müzeleri Fotoğrafçısı Esat Tengizman da iştirak etmişti. Etüdümdüzde bu gezinin neticeleri sunulacaktır :

Koçhisar'dan Aksaray'a doğru ve bugünkü yol boyunca sıralanan höyükler ilk iskânın kesafetini gösterir. ¹

Evliya Çelebi'nin, ² adını bir hükümdarın yaptırdığı saraydan aldığı söylediği Aksaray'm, Hitit metinlerinde de geçtiği bildirilmektedir. ³ B. Hrozny, Naramsin'den bahseden bir yazılı vesikada, Aksaray adının Kurşaura olarak geçtiğini yazmaktadır. ⁴

Bu mntakada gördüğümüz ve yerlerini tesbit ettiğimiz höyüklerden bahsedelim (Harita 1):

Aksaray'm 52 km. batısında ve Sultanhan istikametinde Sülüklü Höyüğü vardır. Yüksekliği 3-4 m., çapı 70-80 m.dir. İkincisi, Çerdiği Yaylası Höyüğü olup, 6 m. yüksekliğinde ve 60-70 m. çapındadır. Hiç tahrip edilmemiştir. Güneyde Çalac Köyündeki höyük ile, Maril Höyüğüne gidemedik. Maril höyüğü çok büyüktür. Sultanhan'a 5 Km. mesafede ve yolun 300-400 m. kuzeyindeki Adalı Höyüğü yassı ve yüksekliği 4-5 m. dir. Biraz ileride, yolun kuzeyinde Çoban Höyüğü vardır. Akhan Höyüğü aynı yolun Amarat-İncesu yolunu kestiği noktanın kuzeyindedir. 10-12 m. yüksekliğinde, 150 m. çapındadır. Yamaçları köylüler tarafından tahrip edilmiştir. Aynı yol üzerindeki Kutluköy Höyüğü de büyüktür. Bunlardan başka Ağzıkarahan yanında (7-8 m. yüksekliğinde ve 60 m. çapında) ve Ağaçlı Köy yakınında (15-18 m. yüksekliğinde) Kül Höyük vardır. Aksaray'm güneyinde, İrhala köyü yanında 50-60 m. çapında ve 5-6 m. yüksekliğindeki Harman Tepe adı verilen höyükten, Eski Tunç Devrine ait, çanak-çömlek parçaları topladık.

¹ Belleten 9 s. 96.

² Evliya Çelebi, Seyahatname II. s. 191.

³ Belleten 39 s. 395 not. 40.

⁴ Hrozny, Aor. I. s. 73.

Aksaray çevresi höyükleri 3 grupta toplanabilir :

- 1 — Bugünkü Aksaray-Nevşehir yolu üzerindeki.
- 2 — Bugünkü Aksaray-Niğde yolu üzerindeki.
- 3 — Aksaray-Sultanhan-Tuzgölü arasında kalan sahadakiler.

Aksaray-Nevşehir arasındakiler, Selçuklu Devrinde önemi artan,⁵ tarihî yol üzerinde sıralanmışlardır.

Aksaray-Niğde yolundakiler Harmanlığın Tepe (Kuyubaşı)-Gelveri-Sivrihisar-Duvarlı istikametindedirler. Hiyeroglifli kitabelerin bulunduğu Çiflik,⁶ ve Veli İsa⁷ köyleri buradadır.

Demirci Köyündeki Maltepe Höyüğü, Ağaçlı köy yanındaki Kül Höyük, daha kuzeydeki Ağılı köy yanındaki höyük⁸ ve bunu takip edenler, kuzeye doğru sıralanarak, Nevşehir'e ulaşırlar. Üçüncü grub daha sık olup, geniş bir ovayı kaplar. Bunlar Aksaray-Sultanhan, ve Aksaray-Koçhisar yolu üzerindedir. Şimdi, Aksaray-Hanobası üzerinden Koçhisar'a bağlanan yol, eskiden, Aksaray-Ulukışla-Koçhisar istikametini takip etmiş olmalıdır. Koçhisar Gölünün doğu kıyısı boyunca 5-10 km. ara ile sıralanan höyükler bunun delilidir.

Buradaki höyüklerin Anadolu'nun her bölgesinde olduğu gibi, ovalarda sık, dağlık bölgede seyrek ve arazinin geçilmeye en müsait, sulak ve bereketli kısımlarına kurulduğunu görüyoruz.

Bu bölgenin ikinci önemi hiyeroglifli yazıtlarının bolluğundadır.⁹ Bittel, Tabal ülkesi sınırları içerisine giren bu bölgenin ehemiyeti üzerinde durmuştur.¹⁰

Bu gezi esnasında derlediğimiz eserlerin büyük bir kısmı Aksaray'ın 16 km. batısında, 1/800000 ölçekli Türkiye Haritasında Acemköy olarak gösterilen höyükten çıkarılmıştır. Acemköy, Höyüğün güneydoğu yamacı üzerine kurulmuştur. Höyüğün doğu ve güney kısımları ovaya doğru genişler. Boyu bakımından, İç Anadolu'nun en

⁵ K. Bittel, Kleinasatische Studien s. 43. ve not. 18 (Kısaltılışı: Bittel, Kl. St.).

⁶ Gelb, HHM s. 27.

⁷ Gelb, HHM s. 40.

⁸ Gelb, HHM s. 33.

⁹ Gelb, HHM s. 33 v. d.

¹⁰ K. Bittel, AA 55, 1939 s. 571 v. d.; Sümeroloji Araştırmaları, s. 1005.

Tabal Devleti arazisine girdiği kabul olunan bu mıntakanın bazı şehirlerinde (Gölüdağ ve Kültepe'de) yapılan kazılarda bu devrin eserlerine raslanmıştır.

büyük höyükleri arasına girebilir. Bizim höyük üzerinde yaptığımız araştırmalar, J. Gelb'in verdiği ölçülerin doğruluğunu göstermiştir.¹¹ Yalnız yüksekliğinin 40-50 m. olmasına imkân yoktur. Geniş ve yaygın olan höyüğün yüksekliği 15-18 m. arasındadır. En yüksek yeri güney ve güney-doğusundadır. J. Gelb'in de işaret ettiği gibi,¹² sitadel bu yönde olmalıdır. Bugün höyüğün kuzey batı kısmı mezarlık olarak kullanılmaktadır.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Achemhöyük köylülerinden satın aldığımız eserler, çanak-çömlek, altı mühür ve bir heykelcikten ibarettir.

Çanak-Çömlek :

Çan Biçimli Kap (res. 1). Yük: 8 cm., gen: 9,3 cm.

Elle yapılmış, nemli iken düzeltilmiştir. Hamuru kiremit renginde ve ıslıdır. Ayak kısmı dolu, içi sıgıdır.

Bu tip Anadolu'da çok görülür.¹³ Bulunduğu yerde yapılmış olan bu kabın, Batı Anadolu ve Alişar'dakilerden ziyade, Alacahöyük'tekilere benzediğini görüyoruz. Kap üçüncü binin ikinci yarısından daha eski değildir.

Tek Kulplu Testi (res. 2) Yük: 10 cm., gen: 11 cm.

Elde yapılmıştır. Beyzî gövdeli, geniş boyunlu ve düz dipli; kulp kesimi yassı, boyunun ve kulbun bir kısmı kırık; kırmızı astarı ağızın iç kısmına kadar devam eder.

Tek kulplu testi Bakır Çağında çok görülen bir tiptir¹⁴. Boyundan yukarı kısmı kırık olduğundan ağız şekli hakkında kesin bir şey söylenemez. Benzerleri arasında hem gaga ağızlıları, hem de düz olanları vardır.

Dört Kulplu Çanak (res. 3). Yük: 16,6 cm., gen: 21,5 cm.

Elde yapılmıştır. Geniş boyunlu, keskin karınlı, halka dipli olup, karnın keskin çıkıntısı üzerinde ip geçirmeye mahsus delikli dört

¹¹ Gelb, HHM s. 4.

¹² Gelb, HHM s. 4.

¹³ Belleten 35 s. 371. Lev. II. 2.; III. Türk Tarih Kongresi, Lev. VI. 2.; TTAED I. Kt. 90. s. 68; K. Bittel, Praenistorische Forschung In kleinasiens, Lev. VIII. 3. s. 69 kısaltılışı: Bittel, PFK.; Bittel, Kl. St. s. 151 v. d.; Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, II. s. 702 v. d. Kısaltılışı: Fak. Der.

¹⁴ TTAED. II. s. 35 ab. 385; TTAED. I. s. 66. Kt. 30; W. Lamb, Excavations at Therme in Lesbos, Lev. XXXV. 18, 101.; 70 Blegen, Troy I. fig. 388; H. Z. Koşay, Alacahöyük 1936 res. 72. Al/a. 200.; AM. 24 Lev. II.; OIP. 28. fig. 171. c. 754.; Anatolien Studies, Vol. I. 1951. s. 41. fig. 9. Grub. 11. no:14.

kulbu vardır. Boynun gövdeye birleştiği kısımdan yukarısı kırık; kahverengi astarlı ve perdahlıdır. Kulp ile boynu arasındaki sahada, oyuk bir hattın etrafında, kertikler vardır.

Bu çanağın eşlerine, daha ziyade Batı Anadolu'da raslanmakla beraber,¹⁵ Alacahöyük mezarlarında da bulunmuştur.¹⁶ Halka dipleri yanında, üç ayaklı ve düz olanları da vardır. Düğme ve halka şeklindeki kulpları karın, veya omuz üzerine yapılmıştır. Tekniğine ve benzerlerine göre Bakır Çağına ait olduğundan şüphe edilemez.

İki Kulplu Bardak (res. 4) Yük: 26,3 cm., gen: 9,5 cm.

Elle yapılmış, ağzı geniş, gövdesi sivri; dibine doğru muntazam bir şekilde daralmıştır. Ağız kenarı altını omuza bağlayan kulpların kesiti yuvarlak. Ağız kenarının bir kısmı ve kulbun biri kırıktır. Kalın-siyah astarlı, iyi perdahlı; gövdesi yer yer grimsi siyah alacalıdır. Astar ve perdah ağzın iç kısmına kadar devam eder. İnce kum taneleri ihtiva eden hamuru kül rengindedir.

Bu, tekniği ve kulplarının vaziyeti bakımından, bilinenlerden ayrı bir özellik taşır. Çift kulplu Troia bardakları üzerinde çok durulmuştur.¹⁷ Acmhöyük bardağı, Hitit Devrinin çok eski safhasında kullanılmış olan depaslardan ayrılan bir hususiyete sahipse de, Bittel bu ananın Hitit Devrinde de devam ettiğini yazmıştır.¹⁸ Bu eser, daha ziyade, çift kulplu ve sivri dipli koloni Devri bardaklarını hatırlatır.¹⁹ Bardak tekniğine ve benzerlerine göre M. Ö. III. binin son asırlarına ait olmalıdır.

Bu devrin sonuncu eseri, Aksaray İlçesinin Gelveri Bucağının güneyindeki bir iskân yerinde bulunmuştur (res. 5 a, b, c). Bu elde yapılmış bir kâsedir. 10,8 cm. yüksekliğinde, 21,5 cm. genişliğindedir. Hafifce dışarı çekik ağız kenarı geniş, dibi düz; boynu ufak bir oyukla belirtilmiştir. İçi-dışı kahverengi astarlı, perdahlı ve kulpsuzdur. Omuzu üzerinde, eşit aralıklarla boynuna birleşen üç adet açığı vardır. Kabın geri kalan kısmı, kaidenin etrafında bir üçgen

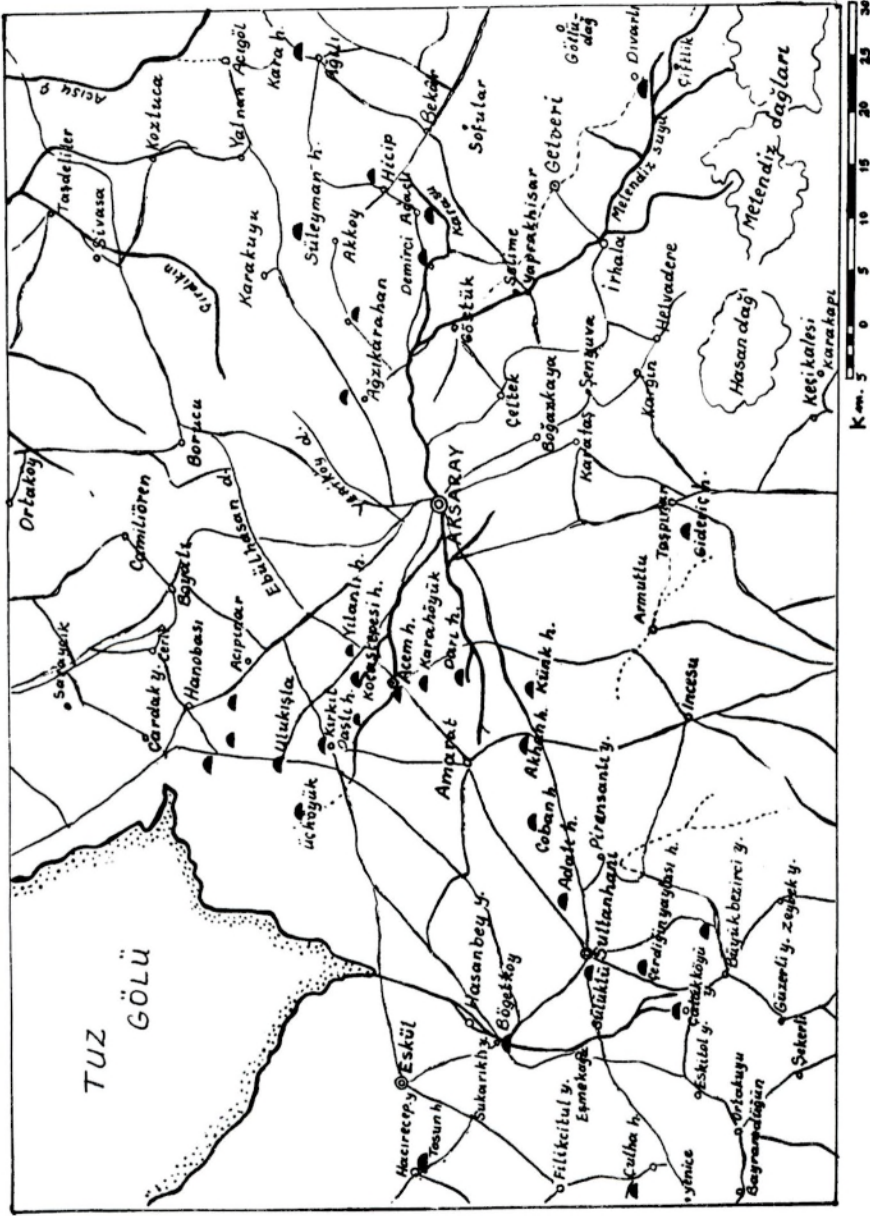
¹⁵ W. Lamb, *Thermi*, Lev. XXVI. 250, XXXV. 9, 113.; Bossert, *Altanatolien*, Res. 74. Blegen, *Troy I.* fig. 131 b.; Bossert, *Altanatolien* Res. 110, 85.

¹⁶ H. Z. Koşay, *Alacahöyük 1937-39* res. 128. H. 129.

¹⁷ Blegen, *Troy I.* s. 209.; OIP 28. s. 158, 164.; *Artibus Asiae* vol X/4 (1945).

¹⁸ Bittel, *Kl. St.* s. 132-135; AA. 1944 s. 33. v. d.

¹⁹ T. Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu*, 1948 Lev. XLI. 175.

Harita: 1

B. Tezcan

Res. 1

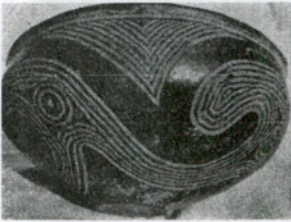
Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 5^a

Res. 5^b

Res. 5^c

Res. 6

Res. 7

Res. 8

Res. 9

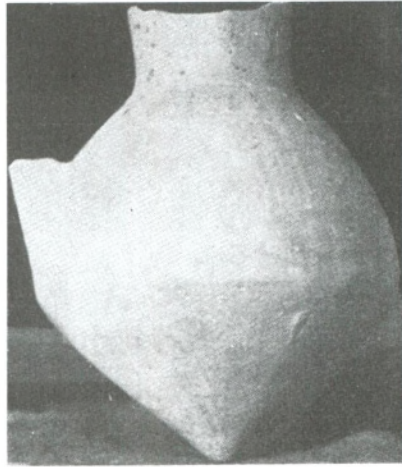
Res. 10

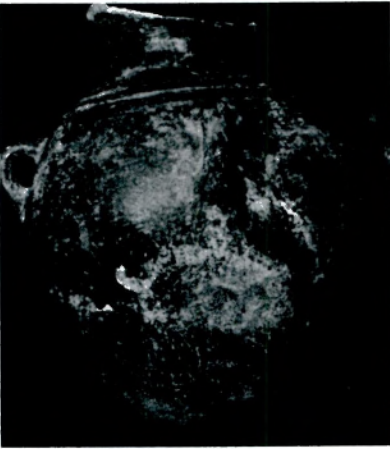
Res. 11

Res. 12

Res. 13

Res. 14

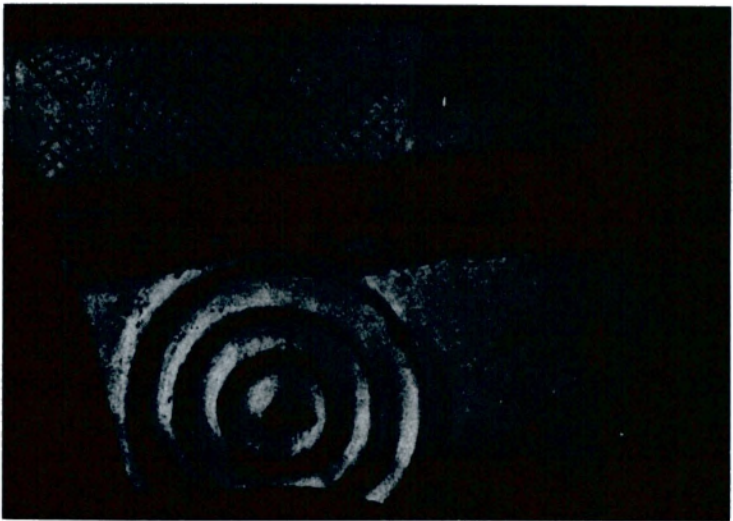
Res. 15

Res. 16

Res. 17

Res. 18

Res. 19^a

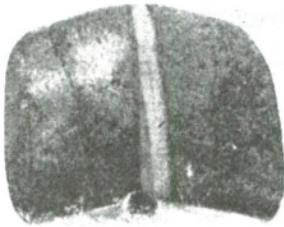
Res. 19^b

Res. 20^a

Res. 20^b

Res. 21^a

Res. 21^b

Res. 22^a

Res. 22^b

B. Tezcan

Res. 23

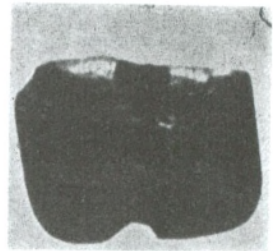
Res. 24^a

Res. 24^b

Res. 25^a

Res. 25^b

meydana getirecek şekilde, 5-7 hat arasında değişen yivlerle süslüdür. Köşelere tesadüf eden kısımlarda, merkezleri birer nokta ile belirtilmiş, tek merkezli daireler vardır. Üçgenin kenarlarından çıkan yivler, dairelerin etrafında ve aynı istikamette bükülerek birbirine bağlıdır. Yivli hatların iç kısmı, ikinci defa olmak üzere, yivli hattın istikametine dikey olarak, ufak çentikeler halinde süslenmiştir. Süsler kabın şekline uydurulmuş ve şekil + süs ahengi sağlanmıştır.

Anadolu'da, bu şekilde süslenmiş bir çanağa raslanmamıştır. Kabın şekli ve tekniği Anadolu'lu, fakat süsleme tarzı yabancıdır.²⁰ Tuna boyu medeniyetlerine münasebet gösteren bu çanak, bu vesikaların artacağına işaret etmektedir.

İkinci Gelveri parçası, kabartmalı bir çanağa aittir. Elde yapılmış, kahverengi astarlı, perdahlı; üzerinde, kabartma olarak yapılmış, bir keçi başı vardır. Keçinin yüz uzuvları iyice işlenmiştir. İçine kum karıştırılmış hamuru siyahtır.

Kabartmalı çanak parçasına Bakır Çağında yaratılan, Koloni ve Eski Hitit Çağlarında gelişen bir örnek olarak bakmalıdır.

Çarkta yapılmış Achemhöyük çanak - çömleği Hitit Çağına aittir. Bunları 1949 Kültepe Raporundaki tasnife göre inceleyelim:

1. Testiler.

a) Gaga Ağızlılar.

1 — Res. 6. Yük: 50 cm., gen: 52,5 cm.

Kısa boyunlu, yuvarlak gövdeli, yuvarlak dipli, bütün sathı koyu kırmızı astarlı, iyi perdahlıdır. İki kenarın üzerinde, biri omuz ile ağız kenarı arasında olmak üzere, üç kulbu vardır. Ön kısmında, dikdörtgen bir çerçeve içerisinde, merkezinde bir çıkıntısı bulunan ve ortasında iç içe giren, kabartma halinde iki daire görülür. Yassı çıkıntılar, dairenin iki yanındadır. Ağız kenarlarında ağızı takip eden ve yan yana duran iki daireden ibaret bir şerit görülür. Boynun

²⁰ Frankfort, II. Lev. II. 11-12, 14-16 s. 26 v. d. Naksos ve Andros'da bu nevi süsler kaplar üzerine tatbik edilmiştir (Frankfort, II. Lev. IV 1-2). Sayın Hocam T. Özgüç'ün yardımı ile bu kabın fotoğrafını gören Gordon Child "çanak, Tunaboyu ve Balkanlarda bulunanlara benzeyor; Terras ve Ukranya'da benzerleri vardır. Tripoli grubunun Posex safhasının IA ve B safhalarında, Cucuteni A da da, az miktarda, benzerleri bulunabilir. Fakat Doğu Terrastakilere daha yakın olduğunu zannediyorum (Gaul, ASPR. Bull 16. Lev. 27. Kukuva Megila). Çanağın üzerindeki motifin Rasev ve Meckur kaplarında paralelleri bulunabilir. Formu ve tekniği hakkında bir şey söyleyemem" demiştir.

gövdeye birleştiği kısım, kabarık bir hatla belirtilmiştir. Gaga şeklinde uzanması gereken ağzın ön kısmı kırıktır.

2 — Res. 7. Yük: 19 cm., gen: 13,7 cm.

Kısa kalın boyunlu, keskin karınlı, yüksek gövdeli, halka dipli, kulbun kesimi yuvarlak, kırmızı astarlı ve perdahlıdır.

3 — Res. 8. Yük: 17 cm. gen: 12 cm.

Gaga ağızlı bir testiye ait boyun ve ağız parçası ; koyu kırmızı astarlı, iyi perdahlı, kiremit rengi hamuruna ince kum taneleri karıştırılmış; kulbu ve boynundan aşağısı kırıktır.

4 — Res. 9. Yük: 12 cm., gen: 15 cm.

Büyük bir testiye ait ağız parçası; kulbu ve boynundan aşağısı kırık; kalın kırmızı astarlı, perdahlı, boyunun bir yanı pişirme dolayısıyla beyazlaşmış; ince elenmiş hamuru kiremit renginde.

İlk örneğin (Res. 6) benzerleri diğer merkezlerde de bulunabilir. Kültepe'de bu tipe giren kaplar az değildir.²¹ Alishar²² ve Boğazköy'de²³ de eşlerini bulmak mümkündür. Gövdesi üzerindeki süsler bu devrin hususiyetidir.²⁴ Bunu, Kültepe eserlerine göre, Kaniş karumunun II. katında bulunanların paraleli sayabiliriz.

İkinci testide (res. 7), Alishar,²⁴ Kültepe,²⁵ ve Boğazköy'de bulunanların tipindedir. Boynun kısa ve geniş oluşu, ağız kenarının süzgeçli olduğunu tahmin ettirmektedir.

Üçüncüsü (res. 8), Alacahöyük,²⁶ Alishar,²⁷ Boğazköy²⁸ ve Kültepe²⁹ örneklerine göre tamamlanabilir.

Dördüncü parça (res. 9), basık ve irice bir gaga ağızlı testiye aittir. Bunun da benzerleri Kültepe'de boldur.³⁰

²¹ Frankfort, II. Lev. 12; Céramique Cappadocienne II. Lev. 24; T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948 Lev. XXXVI a, b., LXV. 406-407.

²² OIP. 19 s. 116. fig. 123.

²³ MDOG. 75. Şek. 21 b.; WVDOG. 60 s. 42. Lev. 27. 1.; APAW 1935 nr. 1. Lev. 14. 5.

²⁴ OIP. 29 s. 149 fig. 186 e. 977, fig. 187 e. 29.

²⁵ OIP. 29 s. 147 fig. 188. d. 2969.

²⁶ T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948 lev. XXXVII 156.

²⁷ H. Z. Koşay, Alacahöyük 1936 lev. 31 Al/a 195.

²⁸ OIP. 29 s. 145 fig. 186 e 877.

²⁹ MDOG 74. s. 15 şek. 77 s. 30 şek. 31-32.

³⁰ T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948 lev. XXXVII, 153.

³⁰ Céramique Cappadocienne, I. s. 41 fig. 87 üstütte ortada; T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948 lev. XXXIX 161, LXIX 475, XXXVI 149 a, b.

Bu testiler Koloni devrinin Acemhöyük'te temsil edildiğini gösterir. Bunlara Kayseri Müzesindekileri ilâve edersek, durum daha iyi aydınlanır. Ayrıca, T. Özgüç, A. Götze'nin yayımladığı kapların³¹ da Acemhöyükten getirildiğini açıklamıştır.³²

b) Yumurta Gövdeli, tek kulplu testiler :

1 — Res. 10. Yük: 45 cm., gen: 29 cm.

Kısa boyunlu, dışarı çekik ağız kenarlı, yumurta gövdeli, yuvarlak dipli; kesimi yuvarlak, kulbu omuza bağlanır. Kiremit renklidir.

2 — Res. 11. Yük: 50,8 cm., gen: 30 cm.

Yeşilimsi krem renkli, astarlı, şekli yukardakinin aynı.

Birbirinin aynı olan bu iki testi Koloni Devri ve Eski Hitit Çağında çok görülen bir tekniğe göre işlenmiştir. Bu tipin, Yeni Hitit Çağında da kullanıldığı malumdur. Bilhassa Acemhöyükte benzerleri boldur.³³

c) Yonca Ağızlılar :

1 — Res. 12. Yük: 12,5 cm., gen: 11 cm.

Kısa boyunlu, keskin karınlı; köylü uzun müddet kullanmıştır. Ağız kenarının içinden başlayan koyu kırmızı astarı, karın çıkıntısının altına kadar devam eder. Perdahlı, hamuru deve tüyü rengindedir.

2 — Res. 13. Yük: 11 cm., gen: 10 cm.

Yuvarlak boyunlu, keskin karınlı, sivri dipli, boynun gövdeye geçtiği kısım bellidir. Yerindeki ize göre, kulp kesiti yuvarlaktır. Kiremidî hamurlu, iyi perdahlı, üzerinde pişmeden ötürü, yer yer krem renginde izler var.

3 — Yük: 10, 2 cm., gen: 10,4 cm.

Şekli yukardakinin aynı. Sarımsı-beyaz astarlı, perdahlı, çok ince cidarlı.

Yonca ağızlı testiler Alişar³⁴ ve Kültepe³⁵ de çok bulunmuştur. Bunların boyalı ve boyasızları vardır. Boyalılar Kültepe'den³⁶

³¹ A. Goetze, Klainasien, res. 5.

³² T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948, s. 116

³³ H. Z. Koşay, Alacahöyük 1937-39 lev. 35 res. 3; 49 res. 2.; H. Z. Koşay, Alacahöyük 1936 lev. 24; AJA 51. 1947 s. 155 fig. 3.

³⁴ OIP 29 lev. IV. d. 2457, lev. V. b. 1426.

³⁵ Céramique Cappadocienne I. s. 49 fig. 87. 1-3 üstte.

³⁶ T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948, lev. LVII 308-309.

malûmdur. Kulpsuzları çoğunluktadır. Bunlar, teknik ve biçimlerine göre, Koloni Devrinin I b katından daha eski değildir.

II. Kapaklı Vazolar.

1 — Res. 14. Yük: 57 cm., gen: 50,5 cm.

Kısa boyunlu, dışarı çekik ağız kenarlı, yuvarlak gövdeli, yuvarlak dipli. Omuzu üzerinde, kesitleri yuvarlak, dört kulbu var. Boyun ile kulpların arasında üç kabarık hat görülür. Boynundan yukarısı kırık. Dibine kadar devam eden astarı, koyu kırmızı renkli ve perdahlı.

2 — Res. 15. Yük: 45 cm., gen: 36,5 cm.

Geniş boyunlu, yuvarlak gövdeli, düz dipli; dışarı çekik olması lâzım gelen ağız kenarı kırık. Karşılıklı iki kulbu ve kulpların arasına raslayan kısımlarda birer düğme var. Bunların altından, kulpların içinden geçen, dört oyma hattın ibaret, bir şerit görülür. Kırmızı-kahverengi astarlı, perdahlı.

3 — Yük: 48 cm., gen: 37,5 cm.

Dışarı çekik ağız kenarlı, yumurta gövdeli, düz dipli.

Bunlar iri kaplara aittir. 2-4 kulpluları vardır. Çift kulplu olanlarında, iki kulbun yerini çokkez iki kabarık düğme tutar. İç Anadolu'da benzerleri çoktur.³⁷ Mezar köpü olarak kullanıldığı gibi, mutfaklarda da bulunmuştur.³⁸ Bunları teknik ve şekillerine göre, Eski ve Yeni Hitit Devrine mal etmek mümkündür.³⁹ Bunlardan ilki Koloni, son ikisi de Yeni Hitit Devrine ait olmalıdır.

III. Emzikli Çömlek.

1 — Res. 16. Yük: 41,3 cm., gen: 36 cm.

Geniş kısa boyunlu, dışarı çekik ağız kenarları, düz dipli. Gövdesi dibine doğru daralmış, iki şerit kulplu, kulbun gövdeye birleştiği kısımda, parmakla yapılmış, bir oyuk var. Boynun altındaki emziğin ortası dar, ağız kısmı ile gövdeye birleştiği kısım geniş. Beyazımsı krem renkli.

³⁷ T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948 şek. 256-61, 559-561, 562-73; OIP 19 şek. 199; 29 şek. 195-198; H. Z. Koşay, Alacahöyük, 1936. AI/A 204; AJA 51. 1947 s. 157 fig. 5. 155; Bossert, Altanatolien res. 658; WVDOG 60 s. 45 v. d.

³⁸ T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948 s. 72-73.

³⁹ T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948 s. 73; WVDOG 60 s. 46-47.

Gözlüküle⁴⁰ ve Yümüktepe⁴¹ çömlekleri arasında yakın benzerleri vardır. Çömlek Gözlüküle'deki⁴² gibi, Yeni Hitit Çağına aittir.

IV. Küpler.

1 — Res. 17. Yük: 63,8 cm., gen: 54,5 cm.

Kısa boyunlu, dışarı çekik ağız kenarlı, yumurta gövdeli, düz dipli. Kırmızı astarı kulpların üstüne kadar devam eder. Perdahlıdır. Bulunduktan sonra uzun müddet kullanıldığından, astar ve perdahli bozulmuştur.

Muhtelif devirlerde görülen bu küp, Yeni Hitit Çağına ait olmalıdır.

V. Banyo Kabı.

1 — Res. 18.

Ağız kenarının dış çıkıntısı üzerindeki çerçeve içerisinde birbirini kesen hatlar ve bunun yanında üstlerinden birleşme iki üçgen vardır. Bu motifin karşı tarafında da, iki çarpı işareti görülür. Gövdenin ortasında tek merkezli, kabartma üç daire vardır. Yan tarafta, içleri kafes motifiyle doldurulmuş, mütevali üçgenler görülür. Süslü kısım ile ağız çıkıntısı arasında kalan saha koyu kırmızı ile nakışlı. Kiremit rengindeki hamuruna ince kum taneleri karıştırılmış. Kültepe'de boyalı banyo kapları vardır.⁴³

VI. — Figürin ve Damga Mühürler.

Acemhöyük'ten bir figürin ve iki damga mühür satın alınmıştır. Figürin ve damga mühürü Ankara Arkeoloji Müzesine getirdik. Fotoğraf ve baskılarını alabildiğimiz dört damga mühür Koçaş Devlet Üretme Çiftliği Müdürü Vedat Akyalçın'ın elindedir.

Ayakta duran, serpantinden figürünün (res. 19) elleri karın üzerindedir. Bacaklarının alt kısmı kırılmıştır. Yüzü çok şematik olarak işlenmiş, gözleri iki oyuk halinde gösterilmiştir. Kalçası geniş ve etlice, ayakları birbirinden ayrı, cinsiyet uzvu dört köşe oyma katlar halindedir.⁴⁴

⁴⁰ AJA 51. 1947 lev. XCIX. 7.

⁴¹ LAAA 26. 1939 lev. LV. 15.

⁴² AJA 51. 1947 s. 386.

⁴³ Bana bu bilgiyi veren ve parçayı gösteren hocam Prof. Dr. T. Özgüç'e teşekkürlerimi bildirmek isterim.

⁴⁴ H. Z. Koçaş, Alacahöyük 1937-39 lev. 125-124.

Alacahöyük'de H. Mezarında ele geçen mâdeni figürlerinler bunun benzeri sayılabilir. Yapıldığı maddenin ayrılığı yanında, ifade de benzerlik vardır.

Mühürlerin ayak şeklinde olanı, pişmiş topraktan (res. 20); başını geriye doğru çevirmiş hayvan tasvirli olanı kemikten (res. 21), diğerleri taştan yapılmıştır. İkisi hariç, geri kalan dördü Hogarth'ın neşrettiği üzeri çatı biçimli olan gruba aittir.⁴⁵ Bu grubun Cemdet Nasır Devrine ait olduğu Brak kazıları ile anlaşılmıştır.⁴⁶ Res. 25 dekinin de bu çağa aidiyetinden şüphe edilemez. İç Anadolu'da bulunanlarla mukayese edilirse (Alishar, Karaoğlan, Ahlatlıbel, Etiyokuşu), daha ziyade Kuzey Mezopotamya-Suriye geleneğine göre yapıldıkları, veya Anadolu'ya buralardan ithâl edildikleri kabul edilebilir. Bu mühürlerin benzerlerini Tel Brak ve Çağar Pazar'da bulabiliriz.⁴⁷ Res. 22 deki noktalar⁴⁸ ve çizgilerle bezeli mührün desen bakımından tam benzeri yoksa da, Brak'taki örnekler gibi, sembolik tasvirler taşıdığı meydandadır. Bunun da bu devre ait olduğunu düşünüyoruz. Ayak biçimli mühürle (Res. 20), tutamaklı mühür (Res. 23) Koloni veya onu takip eden devre ait olabilir. Kültepe'de⁴⁹ 1949 kazısında bulunan bir mühürle, Alishar'da⁵⁰ Eski Hitit Çağı tabakalarında bulunan mühürler ve Alacahöyük'te⁵¹ küpler üzerinde görülen baskıları devrinin tayinine yarar. Tutamaklı mühür, kurs biçimli kaidesi, yuvarlak kulbu ile Bakır Çağını Hitit Devrine bağlayan örneklerdendir. Alishar Eski Hitit Çağı mühürlerinde bu nevi kurs kaideli, küçük kulplar mevcuttur.⁵²

* * *

Ayrıca satıhtan toplanan parçalar, Acemhöyük'ün Roma-Bizans Çağına kadar iskân edildiğini göstermektedir. Bununla beraber, çoğunluğu M. Ö. II. binin başlarına ait eserler teşkil eder.

Geniş, bereketli bir ovada kurulan Acemhöyük, önemli yolların kavşak noktasında bulunması ve çevrenin en büyük höyüğü olması bakımından, üzerinde durulması gereken bir yerdir.

⁴⁵ Hogarth, *Hittite Seals*, Oxford 1920.

⁴⁶ Iraq 1950. *Les XIX*

⁴⁷ Iraq 1950 lev. XIX, 9, 10; XVIII, 9.

⁴⁸ Iraq 1950 lev. XVIII, 1-2, 4, 8.

⁴⁹ N. Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu 1949 lev LV, 514 s. 97.*

⁵⁰ OIP 29, fig. 248, d. 871 e. 430, fig. 249 b. 1699.

⁵¹ H. Z. Koşay, *Alacahöyük 1937-39 Lev. 78. res. 2.*

⁵² OIP. 29 fig. 252. e. 1305, e. 1304, d. 347.

SÂBİT İBN KURRA'NIN PİTAGOR TEOREMİNİ TAMİMİ *

Dr. AYDIN SAYILI

İlim Tarihi Ordinaryüs Profesörü

Aşağıda metni ve tercümesi sunulan yazma eski bir Ayasofya mecmuasında bulunmaktadır.¹ Görüldüğü üzere, bu risale Sâbit ibn Kurra'nın bir arkadaşının bir sorusu üzerine kaleme alınmış, fakat verilen cevap sorunun sınırlarını çok aşarak bu konudaki bilgiyi önemli ölçüde zenginleştiren gayet orijinal bir monograf şeklini almıştır.

Risalede Pitagor teoreminin Öklid'dekinden daha yüksek mer-tebede bir tamiminin yapılmış olması, bu konuda yeni bir eser kaleme alınmasının hikmetini sarih olarak ortaya koyduğu gibi, dik dörtgen şikkı için de "Sokrates metodu"na uygun düşen ispatlar veriliyor; bu suretle, Öklid'de de aynı teoremin başka bir genel ispatının mevcut bulunması soruyu lüzumsuz kılmamış oluyor.

Burada sözü geçen "Sokrates ispatı" ile Platon'un *Menon* adlı eserindeki oldukça yaygın olarak tanınan bir metne işaret edilemek-tedir. Sâbit ibn Kurra'nın Pitagor teoremi için verdiği ve "tafsil ve vasıl" usulü veya "Sokrates metodu" olarak adlandırdığı ispat tarz-larına bu gün matematik kitaplarında yer verilmekte ve bu ispat şekilleri oldukça tanınmış bulunmaktadır. Nisbeten basit olmalarına rağmen Sâbit ibn Kurra'nın bunlar üzerinde tafsilatlı olarak durmuş olması, bu ispat tarzlarının yeni olduğunu ve kendisinden önce bilin-mediyini gösteriyor. Esasen Sâbit ibn Kurra bu ispatları kendisinin bulduğunu sarahatle ifade etmektedir. Bu tarzdaki ispatlar dokuzuncu

* Bu yazıda incelenen yazmanın muhteviyatı 1956 yılının son haftasında NewYork'ta toplanan Amerika İlim Tarihi Cemiyeti Yıllık Kongresinde verdiğim bir tebliğde özetlendirilmiştir. Tebliğin metni *Isis* dergisinde bir makale olarak çıkacaktır.

¹ Bu mecmua Ayasofya Müzesi Kütüphanesinde 4832 numarada kayıtlıdır. Yaşı herhalde dokuz yüzü aşmış olan bu yazma H. Ritter tarafından tavsif edilmiştir (*Schriften Ja'qûb ibn Ishâq al-Kindîs in Stambuler Bibliotheken, Archiv Orientalni*, cilt 4, s. 363.) Eldeki risale mecmuanın 39a-41a sahifelerini işgal ediyor. Bu risalenin bir başka nüshasının Kahire'de bulunduğu anlaşılmaktadır (H. Suter, *Die Mathematiker und Astronomen der Araber*, 1900. s. 37). Arapça metnin tesbitinde bu nüshaya müracaat edilmemiştir.

asır Hind matematikçilerine de atfedilmektedir;² belki de müstakil olarak bulunmuş olabilirler.

Sâbit ibn Kurra'nın Pitagor teoremi için bu mahiyette orijinal bir ispat vermiş olduğu başka bir kaynaktan da bilinmekte idi. Neyrizî, Öklid'e yazdığı şerhte bu hususta tafsilât veriyor.³ Fakat eldeki risaledeki diğer malumat bizim için tamamen yenidir. Sâbit ibn Kurra'nın Pitagor teoremini genelleştirdiği hususunda başka kaynaklarda herhangi bir bilgiye raslanmamış bulunuyordu.

Sâbit ibn Kurra, üçgenlerin kenarları üzerine çizilen şekillerin kareden gayrı şekiller olabileceğini söylerken, bu hususta Öklid'den daha umumi ifadeler kullanıyor. Fakat gerek Öklid'in ve gerekse Sâbit İbn Kurra'nın bu istikamette yaptıkları tamimler müstakil ispatlar istemiyecek kadar tabii ve otomatik olarak kabul edilebilen tamimler sayılabilir. Sâbit ibn Kurra'nın bu risaledeki asıl orijinal teoremi, Pitagor teoremini herhangi bir üçgene tamim ediş tarzıdır.

Sâbit ibn Kurra bu teoremin ispatını vermiyerek bunun Öklid'deki teoremler yardımıyla kolayca yapılabileceğini söylemekle yetiniyor. Bu sebeple Sâbit ibn Kurra'nın bu teoremi ispat tarzını ancak tahmin etmek imkânına sahip bulunuyoruz.

Öklid'de Pitagor teoreminin tamimi olarak II,12 ile II,13 teoremleri var. Bunlardan birincisi dar açılı üçgen, ikincisi geniş açılı üçgen hakkında. Sâbit ibn Kurra'nın tamim şeklini bu teoremlerden kolayca çıkarmak mümkün olduğuna göre, onun ispatının da bu teoremlere dayanmış olması muhtemeldir. Bu sebeple burada böyle bir ispatı vermenin uygun olacağı düşünülmüştür.

ABC üçgeninde BF doğrusu AC kenarına dik olsun; BA' ile BC' doğrularını da, BA'A ve BC'C açılarının (A' ve C') ikisi de herhangi bir değer taşıyabilecek olan ABC açısına eşit olacak şekilde çizelim. Sâbit ibn Kurra'nın teoremine göre $\overline{AB}^2 + \overline{BC}^2 = AC (AA' + CC')$ olacaktır.

² W. Lietzmann, *Der Pythagoreische Lehrsatz*, Stuttgart 1953, s. 24.

³ *Codex Leidensis*, 399, 1: *Euclid's Elementa ex interpretatione Al Hadschschadsch cum commentariis Al Narizii*, ed. R. O. Besthorn ve J. L. Heiberg, kısım 1, 1893, s. 184-188; *Anaritii in decem libros priores Elementorum Euclidiis commentarii*, ed. Maximilianus Curtze, *Euclidis Opera Omnia*, ed. I. L. Heiberg ve H. Menge, Supplement, Leipzig 1899, s. 84-86. Ayrıca, bak: J. Tropicke, *Geschichte der Elementar Mathematik*, cilt 4, 1923, s. 143, 149.

Öklid'deki söz konusu iki teoremden dar açı için olan birincisinin trigonometrik ifadesi ile başlayalım.

$$\begin{aligned} \overline{AB}^2 + \overline{BC}^2 &= \overline{AC}^2 + 2 \cdot BC \cdot AB \cdot \cos ABC \\ &= \overline{AC}^2 + BC \cdot AB (\cos A' + \cos C') \\ &= \overline{AC}^2 + BC \cdot AB \cdot \frac{A'F + FC'}{BC'} \dots\dots\dots (1) \end{aligned}$$

BCC' ve ABC üçgenlerinin benzerliğinden, $\frac{CB}{BC'} = \frac{AC}{AB} \dots\dots\dots (2)$

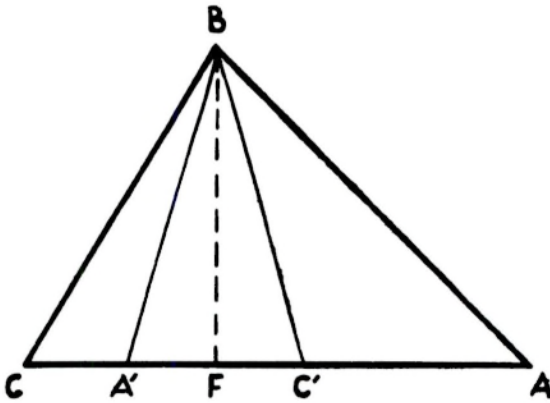
(1) ve (2) den, $\overline{AB}^2 + \overline{BC}^2 = \overline{AC}^2 + \frac{AC}{AB} \cdot AB(A'F + FC')$
 $= \overline{AC}^2 + AC (A'F + FC') \dots\dots\dots (3)$
 $= \overline{AC}^2 + AC (A'C') = AC (AC + A'C')$
 $\therefore \overline{AB}^2 + \overline{BC}^2 = AC (CC' + AA')$

Aynı ispat geniş açılı üçgene sadece işaret farkı ile kabili tatbiktir. Burada, yukarıdaki (3) ifadesi

$$\overline{AB}^2 + \overline{BC}^2 = \overline{AC}^2 - AC(A'F + FC')$$

Fakat A' ve C' açıları bu sefer geniş açı olduklarından, burada, AC (AC - A'C') terimi yine AC (CC' + AA') ifadesine eşit olacaktır, ve neticede yine

$\overline{AB}^2 + \overline{BC}^2 = AC (CC' + AA')$ sonucu elde edilecektir. Bu suretle, aynı ifadenin bütün şıklara doğrudan doğruya kabili tatbik olduğu da görülmüş oluyor.

Şekil 1

Kolayca görüleceği üzere, B açısı dik olunca A' ile C' birbirleri üzerine intibak ederler ve $AA' + CC' = AC$ olur; $B < 60^\circ$ olunca A' ile C' noktalarından biri veya her ikisi AC dışında bulunur. $B < 90^\circ$ için $AA' + CC' > AC$, ve $B > 90^\circ$ için $AA' + CC' < AC$ olur.

Diğer taraftan, $\overline{AB}^2 + \overline{BC}^2 = AC (CC' + AA') - 2A'F \cdot AC$ ifadesinde eşitliğin sağ tarafına $2A'F \cdot AC$ miktarını bir defa ilâve eder ve bir defa da bu miktarı aynı kısımdan çıkarırsak eşitlik bozulmaz ve aşağıdaki yeni denklemi elde ederiz :

$$\begin{aligned} \overline{AB}^2 + \overline{BC}^2 &= AC (CC' + AA' - 2A'F) + 2A'F \cdot AC \quad \dots (4) \\ &= \overline{AC}^2 + 2 \frac{A'F}{A'B} \cdot AC \cdot A'B \\ &= \overline{AC}^2 + 2AC \cdot A'B \cdot \cos B \end{aligned}$$

$\frac{AC}{AB} = \frac{CB}{A'B}$ ifadesi yardımıyla de bunu şu şekilde yazabiliriz :

$$\overline{AB}^2 + \overline{BC}^2 = \overline{AC}^2 + 2AB \cdot CB \cdot \cos B \quad \dots (5)$$

Geniş açılı üçgen için (4) ifadesi yerine

$\overline{AB}^2 + \overline{BC}^2 = AC(CC' + AA' + 2A'F) - 2A'F \cdot AC$ yazacak olursak, bu takdirde (5) yerine

$$\overline{AB}^2 + \overline{BC}^2 = \overline{AC}^2 - 2AB \cdot BC \cdot \cos B \text{ ifadesini elde ederiz.}$$

Bu suretle, Sâbit ibn Kurra'nın bulduğu teoremden başlamak suretiyle, yukarıdaki ispata muadil fakat ters yönden giden bir sağlama yolu ile Öklid'in söz konusu iki teoremini bulmuş oluruz.

Sâbit ibn Kurra'nın bu iki yola esas itibariyle denk bir ispat tarzı kullanmış olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Bu konu ile ilgili olarak yaptığım araştırmanın verdiği neticeye göre, Sâbit ibn Kurra'nın bu güzel teoreminin yakın zamana kadar, yani bin yılı aşan bir zaman için, kayıp olarak kaldığı ve ancak yirmi sene gibi kısa bir zaman önce yeniden keşfedildiği anlaşılıyor.

Tesbit edebildiğime göre, ilk defa olarak Lietzmann bu teoremi *Der Pythagoreische Lehrsatz* adlı kitabının 1937 neşrinde zikrediyor. Fakat ifadesi ne Sâbit ibn Kurra'daki kadar derli toplu ne de onunki kadar şümullü değil. Daha önceki bir eserde bu teoremle karşılaşmamış olduğu gibi, Lietzmann'ın zikri geçen kitabının 1930 edisyonunda da bu teoremden bahsedilmemektedir. Lietzmann'ın bu

teoremi tatbikat mahiyetinde olmak üzere geniş açılı üçgen için çıkardığı ve dar açılı üçgene tamimini okuyucuya bir problem olarak bırakmış olduğu da bu vesile ile zikre değer. ⁴

Sâbit ibn Kurra'nın burada Pappus'un Pitagor teoremini tamim şekline temas etmediği görülmektedir. ⁵

⁴ Lietzmann, 1937, s. 38-40, 1953, s. 46-47.

⁵ D. E. Smith, *History of Mathematics* 1925, cilt 2, s. 289; Lietzmann, 1937, s. 31, 1953, s. 37.

رسالة لابي الحسن ثابت بن قرة الحراني في الحجة المنسوبة الى سقراط في المربع وقطره

قد كنت أعزك الله¹ ذكرت الحجة المنسوبة إلى سقراط في أمر المربع وقطره وما تبين منها أن المثلث القائم الزاوية وأن مربعي ضلعيه المحيطين بالزاوية القائمة إذا جمعا مساويان لمربع ضلعه الباقي إذا كان المثلث متساوي الساقين فاستحسنت الطريق فيها لقرب مأخذه وأنه إنَّما تبين به تساوي هذه المربعات باطباق اجزائها بعضها على بعض وما يساويها ، إلا أنك اسعدك الله نعمت من ذلك وكرهت منه ما يجب أن يُكره مثله لخصوصه ووجوبه في المثلث المتساوي الساقين دون غيره وقصور الحجة فيه عن انتظام ما سوى ذلك من سائر المثلثات التي يشملها ويعمها هذا المعنى وهي سائر المثلثات القائمة الزوايا ، وسألت اثبات طريقها عاماً من العمل إن كنتُ استخراجته ، ووجدتُ لذلك سوى مسلك اقليدس ما يحيط البرهان فيه بكل المثلثات القائمة الزوايا ويشاكل المسلك الذي تقدم ذكره .

ففعلتُ ذلك وأثبتُ في هذا المعنى أعمالاً أتبعْتُها بكلام في طبقات العلم بالشيء لما رأيتُ الكلام في المثلث قد قرب من ذلك وطرق إليه وجعل أمر المثلث فيه مثلاً لغيره .

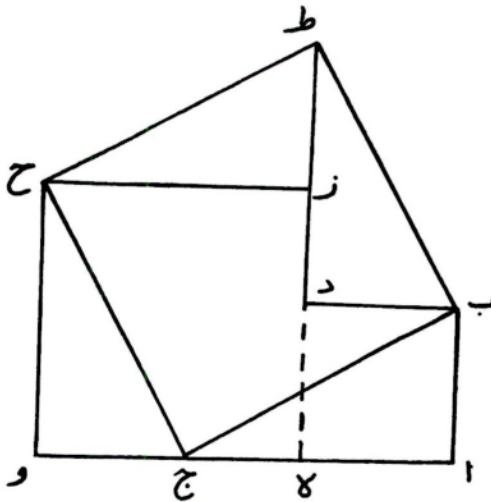
وهذا عملٌ عامٌ استخراجتهُ لذلك :

كل مثلث قائم الزاوية فإن مربعي ضلعيه المحيطين بزاويته القائمة إذا جمعا مساويان لمربع الضلع الذي يوترها . فليكن مثلث « ا ب ج »

¹ اعزك ذكرت

قائم الزاوية وزاويته القائمة «باج»، فأقول ان مربعي «اب» «اج» إذا جُمعا مساويان لمربع ضلع «بج».

برهان ذلك أننا نعمل على ضلع «اب» مربع «ابده» ونجعل «هـج» مثل ضلع «اج» ونعمل عليه مربع «هـزح» ونخرج «هـز» على استقامة إلى «ط» ونجعل «دط» ايضا مثل «اج» ونخرج خطوط «جح» «بب» «طح»، فتكون مثلثات «باج» «ببده» «طزح» «جوح» الاربعة قائمة الزوايا فتكون أضلاعها المحيطة بزواياها القائمة متساوية كل ضلع ونظيره، وذلك أن «دط» قد كان جعل مثل «اج» و«اج» مثل كل واحد من «زح» «وح» إذ كان كل واحد منهما مثل «هـو» وذلك أن «هـزح» و«جوح» فتكون قد تساوت أربعة أضلاع من هذه المثلثات وهي

Şekil 2

أضلاع «اج» «دط» «زح» «حو»، وكذلك أيضا تكون أربعة أضلاع «اب» «بب» «دط» «طز» «جو»، وأما «اب» «بب»

منها² فلأن سطح «اب ده» مربع وأما «زط» فلأن «دط» مثل «زه» إذ كان قد جعل مثل «اج» فنسقط المشترك وهو «دز» فيبقى «زط» مثل «ده» الذى هو مثل «اب» وأما «ج و» فلأن «ه و» مثل «اج» كان قد جعل، فنسقط المشترك وهو «ه ج» فيبقى «ج و» مثل «اه» الذى هو مثل «اب» .

فإذ كانت الاضلاع التى ذكرنا المحيطة بالزوايا³ القائمة التى هى متساوية من الاربع المثلثات أضلاعاً متساوية فإن أضلاعها الباقية هى متساوية وهى «ج ب» «ب ط» | «ط ح» «ج ح»، فالمثلثات أربعتها متساوية وزواياها متساوية كل واحدة ونظيرتها فسطح «ب ط ج ح» متساوى الاضلاع، وهو أيضا قائم الزوايا لأن زاوية «اب ج» من مثلث «ب اج» مثل زاوية «د ب ط» من مثلث «د ب ط» فزاوية «ج ب ط» مثل جميع زاوية «اب د» ولكن زاوية «اب د» قائمة فزاوية «ج ب ط» قائمة وبمثل ذلك يتبين أن زاوية «ج ح ط» قائمة وسطح «ب ط ج ح» متساوى الاضلاع فزاويتاه الباقيتان قائمتان فهو اذن مربع خط «ب ج» .

وايضا فإن مثلثى «اب ج» «ج ح و» مجموعين مساويان لمثلثى «ب د ط» «زط ح» مجموعين لأننا قد بينا أن هذه المثلثات الاربعة متساوية، ونجعل الشكل الذى عليه «ج ب د زح» مشتركا فيكون جملة هذه الشكل الذى عليه «ج ب د زح» مع مثلثى «اب ج» «ج و ح» التى هى مربعا «اب ده» «ه و ح ز» مساوية لجملة ذلك الشكل بعينه الذى عليه «ج ب د زح» مع مثلثى «ب د ط» «زط ح» التى هى مربع

² منها
³ الزوايا

«ج ب ط ح» ، فأما مربعا «اب ده» «ه زح و» فهما مثل مربعى خطى «اب» «اج» لأننا كنا قد جعلنا «ه و» مثل «اج» واما سطح «ج ب ط ح» فهو مربع خط «ب ج» ، فربعا ضلعى «اب» «اج» اذا جمعا مساويان لمربع ضلع «ب ج» ، وذلك ما أردنا أن نبين . وهذا ونظائره من اعمال الهندسة مذهب اذا تمثلت بجملة وأردت أن أوضح معنى ذلك باللفظ استحق عندى أن يسمى مذهب التفصيل والوصل ، وذلك أن مريداً لو أراد بما وصفنا أن يفصل هذين المربعين اعنى مربعى «اب ده» «ه و ح ز» بثلاث قطع اذا كانا موصولين ثم يوصلها⁴ حتى يعمل منها⁵ مربعا واحداً مثل مربع «ب ط ج ح» أو يفصل مربع «ب ط ج ح» بثلاث قطع ثم يوصلها فيعمل منها مربعين مثل «اب ده» «ه زح و» أمكنه ذلك وصور ذلك تنقلب على جهات .

عمل آخر عام استخرجته لذلك :

وهاهنا وجه آخر من العمل يتبين به ما ذكرت من امر المثلث القائم الزاوية ولا يبعد عن هذا المذهب ، أحببت عرضه ايضا عليك اسعدك الله لتتخير من ذلك ما رأيت .

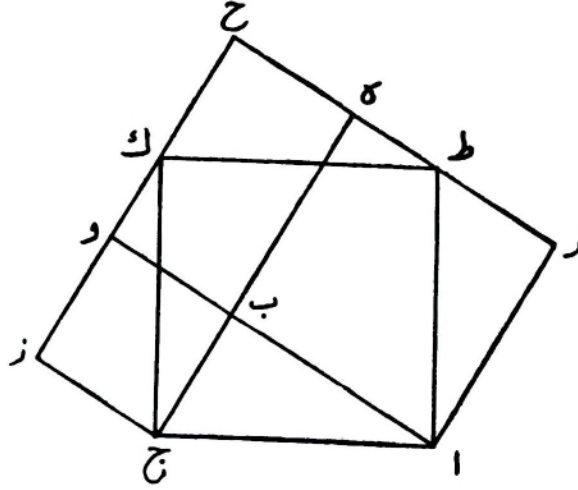
كل مثلث قائم الزاوية فإن مربعى ضلعيه المحيطين بزاويته القائمة اذا جمعا مساويان لمربع الضلع الذى يوترها . فليكن مثلث «اب ج» قائم الزاوية وزاويته القائمة «اب ج» ، فأقول ان مربعى ضلعى «اب» «ب ج» اذا جمعا مساويان لمربع ضلع «اج» .

برهان ذلك أننا نعمل على ضلعى «اب» «ب ج» مربعى «اره ب» «ج ب وز» ونخرج خطى «ره» «وز» على استقامة حتى يلتقيا على «ح»

⁴ يوصلها

⁵ منها

فهو يبين أن سطح «ج ز ه ح» قائم الزاوية ونجعل «ر ط»⁶ مثل كل واحد من «ب ج» «ج ز» «وز» «ب و» «ه ح» التي هي متساوية ونجعل «ز ك» مثل «اب» ويبقى «ط ح» مثل «اب» أيضا لأن «رح» كله مثل «او» كله و«ر ط» المنقوص مثل «ب و» المنقوص فيبقى «ط ح» كما قلنا مثل «اب» الذي هو مثل كل واحد من «ب ه» «وح» فتكون مثلثات «ابج» «ارط» «ط ح ك» «زج ك»

Şekil 3

«ب ه ح» «ب و ح» الستة متساوية ينطبق بعضها على بعض وذلك أنها قائمة الزويا والاضلاع المحيطة بزواياها القائمة متساوية كل ضلع ونظيره ستة منها وهي «اب» «ار» «ك ز» «ب ه» «وح» «ط ح»⁷ متساوية وستة أخرى وهي «ب ج»⁸ «ر ط»⁹ «ح ك» «ج ز» «ه ح» «ب و» أيضا متساوية وزواياها القائمة متساوية كل زاوية ونظيرتها واضلاعها الباقية وهي «اج» «اط» «ط ك» «ك ج» «ب ح» متساوية.

⁶ د ط

⁷ yazmada ط ح unutulmuş.

⁸ د ط ⁹ ب ح

فسطح «اطكج» اضلاعه متساوية وهو ايضا قائم الزوايا لأنّ زاويتي «طار» «باج» متساويتان كما تبين من تساوى ذلك فى مثلثي «ابج» «ارط» وزاوية «طاب» مشتركة فجميع زاوية «راب» مثل جميع زاوية «طاج»¹⁰ ولكن زاوية «راب» قائمة فزاوية «طاج» قائمة وبمثل ذلك تبين أنّ زاوية «اجك» قائمة وتبين من ذلك أنّ سطح «اطكج» الذى كنا بيّننا انه متساوى الاضلاع هو قائم الزوايا فهو إذن مربع خط «اج» .

وإذا كانت المثلثات الستة التى كنا ذكرنا فيما تقدم متساوية فإنّ الثلاثة منها التى هى «ابج» «بهح»¹¹ «بوح» إذا جمّعت متساوية للثلاثة الباقية وهى «ارط» «طحك» «جكز» إذا جمّعت ، ولكننا إذا نقصنا الثلاثة الأول من مخمس «ارح زج» بقى مربعا «اره ب» «ج ب وز» وإذا نُقصت منه الثلاثة الأخرى بقى مربع «اطكج» فربعا «اره ب» «ج ب وز» اللذان هما مربعا ضلعي «اب» «بج» مساويان إذا جمعا لمربع «اطكج» الذى هو مربع «اج» وذلك ما أردنا أن نبين . وهذا ذكر معان كلية ترتفع اليها وندخل فيها من هذا الباب :

ولمّا كان العلم بالشيء الواحد بعينه قد يكون على جهات شتى ، وكانت احوال الناس فى جودة العلم بالشيء واتقانه أو غير ذلك احوالا مختلفة ، لأنّ منهم من يعلم ذلك الشيء من عل وبقاقدار من اسبابه العليا التى هى ارفع واعم من غيرها ومنهم من يعلمه مما دون ذلك لم أربأ سالمًا انتهت الى هذا الموضوع من كلامي أن اجصف كيف يكون ذلك فى هذا المعنى وضعا يكون مثالا لغيره .

فأما مريد لو أراد أن يترفع فى هذا المعنى الذى كنا فيه إلى ما هو أعم مما قلنا لا يمكنه أن لا يقتصر على المذهب الاول من الثلاثة المذاهب

ط ا ح 10
ب . ج 11

التي تقدمتُ اذ كان خاصا ولا على المذهبين الآخرين منها أو مذهب اقليدس في ذلك ولا بالجملة على أن يقول انّ المربعين اللذين يعملان على ضلعي المثلث القائم الزاوية المحيطين بزوايته القائمة إذا جمعا مساويان لمربع الضلع الذي يوترها بل كان يرتفع الى الجنس الاعم ، فإما أن يقول انّ كل شكلين متشابهين يعملان على الضلعين المحيطين بالزاوية القائمة من المثلث مربعين كانا أو غير مربعين فهما مساويان اذا جمعا للشكل الشبيه بهما الذي يعمل على الضلع الذي يوترها اذا كان وضع الاشكال على الاضلاع وضعا متشابهها كما فعل اقليدس حيث يرفع الى ذلك في المقالة ٦¹² من كتابه في الاصول وإما أن لا يجعل قوله فيما يساويه مربعا الضلعين¹³ المحيطين بالزاوية القائمة من المثلثات القائمة الزوايا فقط بل كان يتكلم فيما يساويه مربعا ضلعي كل مثلث بالجملة كان قائم الزاوية أو لم يكن كذلك فيُخبر بأنّ مربعي كل ضاعين يحيطان بزاوية من مثلث أيّ ضلعين كانا يساويان اذا جمعا السطح القائم الزوايا الكائن من ضرب وتر تلك الزاوية في الخطين المستقيمين اللذين يقعان فيما بين كل واحد من طرفيه وبين ملتقاه مع ما¹⁴ يخرج من نقطة تلك الزاوية من الخطوط المستقيمة التي تحيط معه بزوايا تساوي تلك الزاوية اذا كان على ما أصفُ في المثال .

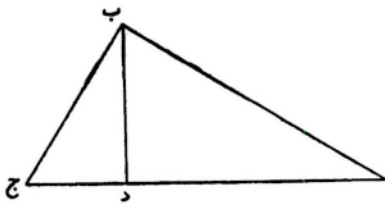
مثال ذلك مثلث « ا ب ج » وقد خرج من نقطة « ب » منه خط مستقيم أو خطان مستقيمان لقي أولقيا خط « ا ج » فاحاط أو احاطا مع « ا ج » بزوايتين كل واحدة منهما مثل زاوية « ا ب ج » ، وذلك إما خط واحد على ما في الصورة الاولى الموقع عليه « ب د »¹⁵ فإنه يحيط معه

¹² Öklid, VI, 31.

¹³ للضلعين ¹⁴ مع ما

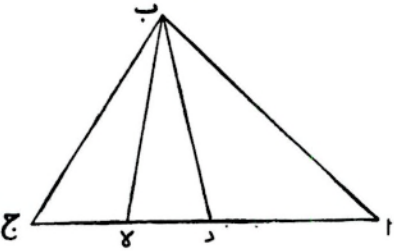
¹⁵ ب .

بزواويتين تكون كل واحدة منها مثل زاوية « ا ب ج » وذلك متى كانت زاوية « ا ب ج » قائمة فصار « ب د » عمودا على « ا ج » ، وإما خطان على مائى الصورة الثانية عليها « ب د » « ب ه » ¹⁶ وذلك متى لم تكن زاوية « ا ب ج » قائمة فكانت مثل كل واحدة من زاويتي « ا ه ب » « ج د ب » ، فيكون حينئذ مربعا ضلعي « ا ب » « ب ج » اذا جمعا أما اذا كان الامر

Şekil 4

على ما فى الصورة الاولى فمثل السطح القائم الزوايا الكائن من « ا ج » فى « ا د » « د ج » مجموعين وأما اذا كان الامر على ما فى احدى الصور الباقية ¹⁷ فمثل السطح القائم الزوايا الكائن من « ا ج » ¹⁸ فى « ا ه » « ج د » مجموعين .

Şekil 5

فاما برهان ذلك فيسهل استخراجاه من كتاب اقليدس فى الاصول .

ولما اتفق فيما كان على ما فى الصورة الاولى التى زاوية « ا ب ج » من مثلثها قائمة أن يكون « ا د » « د ج » مجموعين مثل « ا د » و « د ج » ودخل فى هذا المعنى العام ذلك المعنى الخاص وهو أن المثلث اذا كانت

^{15, 16} ve « فى الصورة المرقع عليه الاولى عليها ب د » Yazmadaki ifadeler şöyle: « فى الصورة الثانية عليها ب د ب ه » . Yukarıdaki tashihli şekilleri Profesör M. T. Tancı'ye borçluyum. Yazmadaki ifadelerden ikincisi yapılan bu tashihleri haklı göstermektedir, ve esasen birinci ibaredeki tashihli şekil sadece küçük bir tadile uğramış olan ikinci ibareden mülhemeldir.

¹⁷ Yazmada burada sekiz şekil görülüyor. İyi çizilmemiş olmakla beraber, bunların, çeşitli üçgen nevelerine tatbik edilince, teoremin meydana gelen özel hallerini temsil ettiği anlaşılıyor. Yukarıda şekil 4 ve 5'deki iki üçgen bu teoremi ve yaygın olarak bilinen Pitagor teoremi ile münasebetini göstermeye kâfi geldiğinden, teoremin özel şıklarını temsil eden bütün bu üçgenlerin burada gösterilmesine lüzum görülmedi

زاوية | منه قائمة فإنّ مربعي ضلعيه المحيطين بتلك الزاوية اذا جمعا مثل مربع الضلع الباقي .

واذا أراد مرید ايضا أن يترفع الى مرتبة هي أعلى في عموم هذا المعنى من جميع ما ذكرنا بالنظر الى هذا الأمر من الاصل الذي يجمع ذلك كلّهُ ويدخل فيه مادونه فقال انّ كل مثلث قائم الزاوية أو غير قائم الزاوية فإنّ كل شكلين متشابهين يعملان على ضلعين من أضلاعه مربعين كانا أو غير مربعين فانهما يساويان اذا جمعا كل شكل نسبهته الى الشكل الشبيه بهما الذي يعمل على الضلع الثالث الباقي كنسبة الخطين المستقيمين اللذين يقعان فيما بين طرفي ذلك الضلع الثالث وبين ملتقاه مع ما يخرج من نقطة الزاوية التي يوترها اليه من الخطوط المستقيمة التي تحيط معه بزوايا تساوي تلك الزاوية الى الضلع الذي يوتر تلك الزاوية .

اذا كان ذلك على ما وُصف في المثال ، ويجعل المثال في ذلك هو المتقدم¹⁹ و شرائطه شرائطه ، فيكون حينئذ كل شكلين متشابهين يعملان على ضلعي « ا ب » « ب ج » اذا جمعا مساويين لكل سطح يكون نسبهته الى الشكل الشبيه بهما الذي يعمل على ضلع « ا ج » أما اذا كان الأمر على ما في الصورة الاولى فكنسبة خطي « ا د » « د ج » مجموعين الى « ا ج » ، وأما اذا كان الأمر على ما في احدى الصور الباقية فكنسبة خطي « ا ه » « ج د » مجموعين الى « ا ج » وكل ذلك على أن يكون وضع الاشكال على الاضلاع وضعا متشابهها .

فأما البرهان فن كتاب اقليدس في الاصول يسهل استخراجاه .

ولمّا اتفق هاهنا أيضا فيما كان على ما في الصورة الاولى التي زاوية « ا ب ج » من مثلثها زاوية قائمة أن يكون « ا د » « د ج » مجموعين مثل

¹⁹ Bu ibarenin metni aynen muhafaza edilmiştir. Burada يجمع kelimesi fazla gibi duruyor.

« ا د »²⁰ و « ج د »²¹ ودخل في هذا المعنى العام المعنى الذي تقدم الذي هو أخص منه ، وهو أن كل شكلين متشابهين يعملان على الضلعين المحيطين بالزاوية القائمة من كل مثلث قائم الزاوية اذا جمعا يساويان الشكل الشبيه بهما الذي يعمل على الضلع الباقي اذا كان وضع الاشكال على اضلا عها وضعا متشابهها ، ودخل في ذلك بتوسط هذا المعنى الذي هو أخص من هذين جميعا وهو أن مربعي ضلعي كل مثلث قائم الزاوية المحيطين بزاوية القائمة كربع الضلع الباقي الذي يوترها .

فهذه معان بعضها أرفع من بعض يدخل في جميعها أمر المثلث القائم الزاوية وانما يقتصر على المعنى الادنى من هذه المعاني ونظائرهما دون الأرفع منها إما من لم يبلغ نيل الامر الارفع كما فعل بعض أهل دهرنا ممن اقتصر في أمر المثلث على أقل ما يكون في هذا المعنى وهو المذهب الخاص المنسوب الى سقراط وإما من اراد أن يرقى المتعلمين في مراتب العلم درجة درجة على حسب طاقتهم واحتمالهم ، وأحسب سقراط انما استعمله لأن المخاطب له فيه كان من المبتدئين في التعليم فأراد أن يدرجه أو ليجعل ذلك مثالا قريبا للشيء الذي أراده أو لبعض ما أشبه ذلك من الاسباب وذلك أن التعاليم للنفس بمنزلة الغذاء للبدن كما قال بعض القدماء .

فهى تنمى قواها وتزيد فيها إلا أنه كما أن البدن الضعيف اذا هجم²² عليه بالتغذية القوية دفعة لم يحتمله ولم تقوّه وعاد ذلك عليه بضرر، كذلك النفس اذا هجم عليها بما لا تحتمله عجزت وتحيّرت وأما إن احسنت سياستها بالتدريج فإنها تبلغ في القوة مبلغا عظيما بلا ضرر يلحقها .

ج ب 21 ا ج 20
اجم 22

وكذلك نجد اقليدس وغيره من حذاق القدماء بالتعليم ومحتهم للخير يفعلون في كتبهم فيترقون في التعليم من مرتبة الى أعلى منها على تدرج بحسب احتمال فهم من وصل تلك المعاني من كتبهم ، وانما ذكرت هذا ليكون²³ مثالا لغيره ، فإن ما مثلت في هذا الباب الواحد الذي إنما هو اصل وأحد من الاصول الأوّل في علم الهندسة يمكن أن يفهم أحوال غير ذلك من العلم ومن العلماء ايضا في اختلاف مراتبهم في علمهم بالشيء ولو أنه شيء واحد بعينه .

فإن علم الانسان بما ذكرت من أمر المثلث القائم الزاوية من قبل علمه بواحد واحد من المعاني التي وصفت وإن كان كله حقا اضطراريا فليس هو سواء ولا التفاوت بين مراتب الناس في العلم والجهة التي منها عرفوه ودرجاتهم في ذلك تفاوت يسير بل كثير ، وإنما يكون الامر في علم الانسان بالشيء تاما متى اجتمع له فيه الامران جميعا وكان قد علمه علما كليا عاما وعلما خاصيا جزئيا ، وذلك أن من علم الشيء علما خاصيا جزئيا فقط كان فقيرا في العلم غير متسع فيه ومن علمه علما عاما فقط فإنه وإن كان غنيا فيه فهو بعد غير محصل لما علم تحصيليا مصرحا في الشيء الخاص ولا عالما بالشيء بعينه على التلخيص بل إنما يقع الامر الخاص في علمه على جهة أنه يدخل في الجملة التي قد علمها وعلى جهة التأويل فانما يعلمه بالقوة لا بالفعل حتى أنه ربما غلط فيه وذهب عنه الامر الجزئي الذي قد كان يعلمه علما عاما ، فاذا جمع هذين الامرين جميعا وقرنها معا تم له العلم بذلك الشيء ، ولارسطاطاليس كلام قد لخص به هذا المعنى في كتاب انالوطيقا الاولى والثانية منه ، يجب أن نقيس عليه إن شاء الله .

40 b
41 a

KARE İLE KÖŞGENİ HAKKINDAKİ (TEOREMİN)
SOKRATES TARAFINDAN VERİLEN İSPATI
ÜZERİNE EBÜ'L HASAN SÂBİT İBN
KURRA'NIN RİSALESİ

(Türkçe Tercüme)

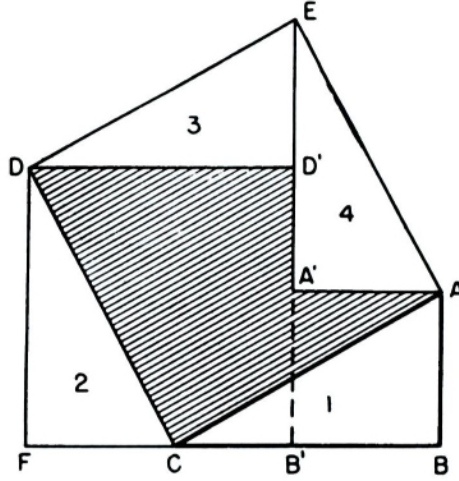
Allah seni aziz kılsın; kare ve köşegeni ile ilgili Sokrates ispatını ve bu ispatta sarıh olarak meydana çıkan hususları, yani üçgenin dik olduğunu ve ikizkenar olması halinde dik açıyı meydana getiren iki kenarının kareleri toplamının diğer kenar karesine eşit olduğunu söz konusu ediyor, bundaki metodu kolayca anlaşılabilirliği bakımından övüyorsun. Gerçekten, bu metodla, buradaki dörtgenlerin eşitliği, bunların birbirlerine eşit kısımlarının bazılarının birbirleriyle intibak ettirilmesi suretiyle meydana çıkıyor. Ancak, Allah seni mesut etsin, özel bir hali temsil edip sadece ikizkenar üçgen için zaruri olarak doğru olması ve bu teoremin şümulu içine girmesi gereken ikizkenardan gayri dik üçgenleri ihtiva etmemesi bakımından hakikaten beğenilmemesi gereken mahiyetinden dolayı bu ispatı kusurlu bulduğunu, bu ispatın seni tatmin etmediğini söylüyorsun, ve bunun genel ispatını yapmışsam bunu sana bildirmemi istiyorsun.

Ben, Öklid ispat tarzından farklı olmak üzere ve zikri geçen Sokrates metoduna benzer bir yoldan, bütün dik üçgenlere şâmil bir ispat şekli tesbit etmiş bulunuyorum. Burada bu ispat tarzını takdim ediyor, ve ayrıca, bu görüş açısından mesele ile ilgili muhtelif teoremler sunuyorum. Bunların peşinden de, muayyen bir konudaki bilgimizin dereceleri üzerinde birkaç söz ilâve etmiş bulunuyorum. Çünkü üçgen hakkında söylediklerim sözü bu konuya getirdi ve beni bu yola sevk etti. Elimizdeki üçgen meselesi de daha geniş olan bu konuya bir misal teşkil etmiş oldu.

Sâbit ibn Kurra burada Sokrates usuluna uygun iki ispat tarzı veriyor. Bunlar burada asıl metindekine nazaran kısaltılmış olarak aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

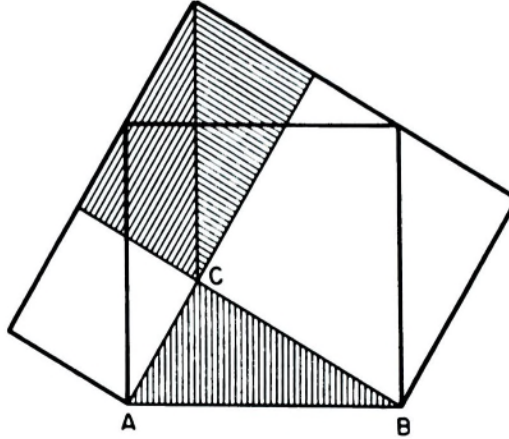
Birinci ispat: Asıl üçgen ABC'dir. FC ve BB' doğru parçaları AB'ye eşit olarak çiziliyor. AA'B'B ve DD'B'F kareleri AB ile BC doğru parçalarının karelerine, ACDE ise AC'nin karesine eşittir. Resimdeki 1,2,3, ve 4 numaralı üçgenler, kolayca

görüreceği üzere, birbirlerine eşittir. Halbuki bu üçgenlerden 3 ile 4 taranmış kısma ilâve edilince hipotenüz karesi, aynı taranmış kısma 1 ve 2 numaralı üçgenler ilâve edilince de dik kenarların kareleri elde ediliyor. Şu halde, dik kenarlar karelerinin toplamı hipotenüz karesine eşittir.

Şekil 6

İkinci ispat: ABC dik üçgeninin dik kenarları ile hipotenüzü üzerine resimde görüldüğü üzere kareler çizilir. Kolayca görüleceği gibi, resimdeki bütün üçgenler birbirlerine eşittir.

Şekil 7

Resmin tümünden taranmış üç üçgen çıkarıldığında dik kenarlar karelerinin toplamı, taranmamış üç üçgen çıkarıldığında ise hipotenüz karesi elde edilmektedir. Şu halde, dik kenarlar karelerinin toplamı hipotenüz karesine eşittir.

Sabit ibn Kurra'nın metnine dönelim:

Şimdi bu problem yolu ile söz konusu etmek ve ele almak istediğimiz daha umumi meselelere geçiyorum.

Muayyen bir şey üzerindeki ilmi bilgi değişmeyen, kendi kendinin aynı kalan bir şey olmakla beraber, bu bilgi çeşitli metodlara dayanabilir, ve insanların bir şey hakkındaki bilgilerinin mükemmelliği ve sağlamlığı veya bu bilginin diğer vasıfları farklı ve değişik olabilir. Çünkü bu bilgiye hâkim bir durumda ve kudretle sahip olan, onu daha yüksek ve daha umumi prensiplere dayanarak bilen insanlar bulunduğu gibi, onu tâli temellere ve daha dûn bilgiye dayanarak kavrayanlar da mevcuttur ki, bu ikinci kategoriden olan kimseler buraya kadar anlattığım ve verdiğim ispatlarla yetinmemde ve bu teoremlerin, söz konusu edilen bakımdan, daha umumi durumlara ne suretle misal teşkil edebileceği hususuna girmememde hiçbir mahzur görmezler.

Fakat bir kimse, bu mânada, söylediklerimizden daha umumi olan bir bilgiye erişmek isterse, böyle bir kimsenin, özel olması dolayısıyla, sözü geçen üç ispattan birincisiyle yetinip sınırlanmaması mümkün olduğu gibi, diğer iki metodla veya Öklid metodu ile de kendini tahdid etmemesi, kısaca, bir dik üçgenin dik kenarları karelerinin toplamının dik açı karşısındaki kenar karesine eşit olduğunu beyanla yetinmeyip daha genel olan bir bilgi basamağına yükselmesi imkân dahilindedir.

Böyle bir durumda iki şıkla karşılaşılır. Ya *Geometrinin Temelleri* adlı kitabının 6'ncı makalesinde bu umumilik mertebesine eriştiğinde Öklid'in yaptığı gibi,¹ bir üçgenin dik kenarları üzerine çizilen ister kare ister kareden gayri şekillerin alanları toplamının dik açı karşısındaki kenar üzerine çizilen benzer şekil alanına, bu şekillerin kenarlar üzerindeki kuruluş durumları aynı olmak şartıyla eşit olduğunu ifade eder; yahut da, dik kenarlar üzerine çizilen kareler toplamının neye eşit olduğu meselesinde sözünü sadece dik üçgene inhisar ettirmeyip, dik olsun veya olmasın, herhangi bir üçgende kenarlardan ikisi üzerine çizilen kareler toplamının neye eşit olacağını söz konusu eder. Bu ikinci şıkta ise, bir üçgenin herhangi bir açısının

¹ Bak, Arapça metin not 12.

iki kenarı karelerinin toplamının, bir kenarı bu açı karşısındaki kenar olan bir dik dörtgen alanına eşit olacağını ortaya kor. Şöyle ki, aşağıdaki misalde görüldüğü üzere, bu dörtgenin diğer kenarı, bu kenarla teşkil ettikleri açılar üçgenin tepe noktasındaki açıya eşit olacak şekilde bu tepe noktasından çizilen iki doğrunun bu kenarla kesiştikleri noktalarla bu kenarın iki ucu arasında kalan doğru parçalarının toplamına eşit olur.

Bunun misali ABC üçgenidir. Bu üçgenin B tepe noktasından AC'yi kesen ve onunla ABC açısına eşit açı yapan bir veya iki doğru çizelim. Bu doğru, ya resimdeki ilk şekilde (dik açılı üçgene tekabül eden bu şekil burada gösterilmemiş, sadece Arapça metin kısmında verilmiştir: şekil 4) olduğu üzere, BD doğrusudur ki bu takdirde bu doğru tabanla her ikisi de ABC'ye eşit olan iki açı teşkil edecek şekilde kesişir ve bu durum ABC açısının dik açı olmasına tekabül eder; BD doğrusu burada AC'ye dik olur. Yahut da ikinci şekilde görüldüğü üzere (şekil 1) BA' ve BC' gibi iki doğru meydana gelir. Bu ikinci durumda ABC açısı dik olmayıp AA'B ve CC'B açılarına eşittir. Böyle olunca, AB ve BC kenarları karelerinin toplamı, birinci şeklin temsil ettiği durumda AC'nin AD ve DC toplamı ile çarpımından meydana gelen dik dörtgen alanına, geri kalan şekillerin² temsil ettiği durumda ise AC'nin AA' ve CC' toplamı ile çarpımından meydana gelen dik dörtgenin alanına eşit olur.

Bunun ispatı, Öklid'in *Geometrinin Temelleri* adlı kitabı yardımıyla kolayca yapılabilir.

Birinci şekilde olduğu üzere, üçgenin ABC açısının dik olması neticesi, AD ile DC toplamının AD ve DC gibi ucuca gelen iki doğru parçasının toplamını temsil etmesi durumunda —ki bu özel hal genel duruma dahildir ve üçgenin bir açısının dik olması şikkına tekabül eder— dik kenarlar karelerinin toplamı üçüncü kenar karesine eşit olur.

Söz konusu edilen bakımlardan bütün bu zikredilenlerden de daha yüksek mertebede bulunan bir umumiliğe yükselmek isteyen ve bütün bu sonuçları içinde toplayarak şümülü içine alan bir teoreme erişmek arzu eden bir kimse ise şu sonuca varır :

Dik olsun veya olmasın herhangi bir üçgenin kenarlarından ikisi üzerine çizilen dörtgen veya dörtgendenden gayrı benzer iki şekil toplamı,

² Bak, Arapça metin not 17.

yukarıda verilen misaldeki şartlara uygun olarak üçüncü kenar üzerine çizilen benzer şekle oranı aşağıdaki gibi olan herhangi bir şeklin alanına eşittir. Şöyle ki: bu üçüncü kenar karşısındaki açının tepe noktasından bu kenarla yaptıkları açılar mezkûr açıya eşit olan iki doğru çizelim; bu doğruların bu kenarı kestikleri noktalarla bu kenar uçları arasındaki mesafeler toplamının bu üçüncü kenara oranı, matlup oranı verecektir.

Buradaki durum yukarıdaki misale benzediğinden, yukarıdaki misal burada da misalimizi teşkil eder ve şartlarımızı da yukarıdaki şartların aynıdır. Böylece AB ve BC kenarları üzerine çizilen herhangi benzer iki satıh toplamı, AC kenarı üzerine çizilen benzer satıhla oranı aşağıdaki gibi olan bir şekil alanına eşittir. Şöyle ki durum birinci şekildeki gibi olduğunda, bu oran AD ile DC toplamının AC'ye oranı gibidir; fakat durum geri kalan şekillerdekinden birine uygun olunca, bu oran AA' ve CC' uzunluklarının toplamının AC'ye oranı gibi olur. Bütün bunlarda, kenarlar üzerine çizilen benzer şekillerin bu kenarlar üzerindeki duruşu aynı olmalıdır.

Bunun ispatına gelince, bu ispat da yine Öklid'in *Geometrinin Temelleri* kitabı yardımıyla kolayca verilebilir.

Burada da, ilk şekilde olduğu gibi, üçgenin ABC açısı dik olunca, AD ile DC toplamı AD ile DC'nin ucuca gelmeleri suretiyle meydana gelen doğrunun uzunluğuna eşittir. Bu suretle bu umumi teorem ondan daha özel olan ve daha önce zikri geçen teoremi, yani kenarları üzerine çizilen şekillerin bu kenarlara göre vaziyeti hep aynı olmak üzere, bir dik üçgenin iki dik kenarı üzerine çizilen benzer yüzeyler toplamının üçüncü kenar üzerine çizilen ve ilk ikisinin benzeri olan yüzeye eşitliğini ifade eden teoremi ihtiva eder; ve bu teorem yolu ile, bundan da daha özel olan ve bir dik üçgende dik kenarlar kareleri toplamının üçüncü kenar karesine eşit olduğunu ifade eden teoremi de şümülu içine alır.

İşte bu teoremler, hep birbirlerinden umumilik ve şümul bakımından derece derece farklı bir takım teoremlerdir ki, dik üçgen hakkındaki söz konusu teorem bunların hepsinde mündemiçtir. Zamanımızın bazı insanlarında görüldüğü gibi bilgide daha yüksek mertebelere erişemeyen, yahut da öğrencileri kabiliyet ve imkânlarına göre ilim mertebelerinde derece derece yükseltmek arzusunda bulunan kimseler, bu teoremler içinde en özel olanını diğerlerine tercih eder-

ler ve asgari derecede umumi olan ve en az şümulu ihtiva eden şıkla, yani Sokrates teoremi ile yetinirler.

Tahminime göre, Sokrates'in bunu kullanmış olmasının sebebi de ancak bu husustaki muhatabının bir mübtedi olmasından ileri geliyordu. Sokrates onu tedricî olarak yetiştirmek istiyor, veya bu ispatı başka bir şey için yakın misal olarak vermek, yahut da sebepleri bakımından benzer bir durumu aydınlatmak arzu ediyordu. Çünkü öğretimde hazırlayıcı disiplinlerin nefisle münasebeti, bazı eski düşünürlerin söylediği gibi, gıdanın bedenle münasebetine benzer.

Gerçekten, bilgi nefsin gücünü artırır ve onu takviye eder. Ancak, nasıl ki zayıf bir vücuda kuvvetli bir gıda bir defada verilecek olursa, vücut bunu kaldıramaz ve bu gıda onu kuvvetlendireceğine ona zararlı bir tesir yaparsa, aynı suretle, nefse de kaldıramayacağı bir şey tahmil edilince güç ve âciz bir durumda kalır. Fakat bu iş tedricî bir şekilde ve isabetli bir tarzda tertiplenirse, o zaman, ona hiç bir zarar gelmezsin onun kuvveti muazzam derecede artırılır.

Eskilerden öğretimde büyük meharet sahibi ve faydalı olmak için gayretli kimselerden Öklid ve diğerlerinin kitaplarında bu suretle hareket ettiklerini ve bu bilgileri onların kitaplarından edinmek isteyenlerin anlayış derecelerine göre tedricî olarak bir kademedan daha yükseğine geçtiklerini görüyoruz. Ben burada bir örnek vermek maksadıyla bu konuya temas ettim. Gerçekten, geometri ilminin köklerinden birini teşkil eden ve üçgenle ilgili olan bu konuda burada sunduğum mukayeseli örnek, ilmî bilgideki, ve aynı zamanda, bir tek konu için de olsa, ilim adamlarının bilgilerinin derecesindeki farklar hususunda, başka misallerde de buna benzer durumları anlamamızı mümkün kılar.

Dik üçgenle ilgili olarak yukarıda zikri geçen teoremlerin hepsi de zaruri olarak doğru olmakla beraber, bunların her birinin teker teker temsil ettiği bilgi aynı değildir; insanların bunlara tekabül eden ilim dereceleri ile mertebeleri ve bu bilgilere sahip olma tarzları arasındaki fark da küçük değil büyüktür.

İnsanın bir şey hakkındaki bilgisi ancak bu iki şıkkın birleşmesi, yani bilginin gerek küllî ve umumi ve gerekse cüzî ve hususî olması halinde tam ve noksansız olur. Çünkü insan bir şeyi sadece özel ve cüzî olarak bilirse ilimde fakir durumda bulunur, bilgisi geniş ve

şümullü olmaz. Sadece umumiyi ve külliye bilene gelince, böyle bir insanın ilimden nasibi çok da olsa, o, henüz cüzide sarıh olarak elde edilmiş bilgiye sahip bir kimse sayılamaz; muayyen bir şeyi derli toplu bir şekilde kavrar durumda bulunmayıp, onda cüzinin bilgisi, ancak küllinin bilgisinde mündemiç olması mânasında ve tevil yolu ile mevcuttur. O cüziye ancak potansiyel bir tarzda sahip olup onu aktüel olarak bilmez. Öyle ki, umumi mânada bilgisine sahip olduğu hususlarda bazan özel haller bakımından yanılır ve bazı şeyler gözünden kaçır. Fakat bir kimse her iki durumu nefsinde toplar ve her ikisine birden sahip olursa, o zaman o konudaki bilgisi tam olur.

Aristo, *Analitik I* ve *II* adlı kitaplarında bu meseleye temas etmiş ve bu hususu hulâsatan anlatmış olduğundan, yukarıdaki tafsilâtı onun sözleri ile mukayese etmemiz icabeder.

LALA MUSTAFA PAŞA HAKKINDA NOTLAR VE VESİKALAR

Doçent Dr. ŞERAFETTİN TURAN

“el-Harîsu mahrûmun” (Harîs olan mahrûmdur). Müverrih Âli'nin, yıllarca hizmetinde bulunduğu Lala Mustafa Paşa'nın, en büyük emeli olan sadâret makamını ele geçiremeyişinin sebebini izah zımında öne sürdüğü bu mesel¹, aynı zamanda, Lala'nın karakterini belirten veciz bir ifâde mâhiyetini taşımaktadır.

Gerçekten, bir taraftan, şehzâde Selim ile Bayezid arasındaki saltanat mücadelesine karışarak menfûr bir rol oynamış, Vezâret tevcihiyle *Yemen Serdârlığı*'na tâyin edilmişken, verilen vazifeyi yerine getirmedeği için vezâreti ref ve serdârlıktan azledilmiş, hattâ irtikâp ve taaddîde bulunduğundan dolayı hakkında tahkikata girilmiş, fakat diğer taraftan da, *Kıbrıs*'ı anavatana bağlayarak *Kıbrıs Fâtihî* unvanını almış ve Safevîlere karşı *Çıldır* zaferini kazanıp *Tiflis* ve *Şirvân*'ı zaptetmiş olan Lala Mustafa, bütün bu birbirine zıd faaliyetlerinde, daima sadâret mührüne kavuşmak hırsı içinde çırpınıp durmuş, lâkin bundan mahrum kalmıştır. “Hüsn-i tedbîr ve enva'-ı hîle-i pür-te'sirde engüşt-nümâ olan”² Lala Mustafa, muhakkak ki XVI. yüzyıl Osmanlı tarihinin en dikkate değer simâlarından biridir ve adı, bu yüzyılın ikinci yarısındaki belli başlı olaylara sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır.

I. LALALIĞI VE ŞEHZÂDELER MÜCADELESİNDEKİ R O L Ü

Devşirmeden yetişen bütün devlet ricâli gibi, Mustafa'nın da hayatının ilk devresi hakkında pek az şey bilinmekte olup, o, ancak 1556 da Şehzâde Selim'e lala tayin edildikten sonra önemli bir şahsiyet olarak tanınmağa başlamıştır. Her nedense Âli bile, efendisinin

¹ *Künhü'l-Ahbâr*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp. İ. Saib Sencer kitapları, No. 1/1783, Vr. 198 b. Krş. Peçevi, I, 442.

² Âli, *Nâdiru'l-Mehârib*, Topkapı Sarayı Ktp. Revân, No. 1290, Vr. 10 b.

lalalığa kadar geçen hayatını tafsil etmemiş ve sâdece onun, Bosna'da Vişegrad kazasının *Rudo* nâhiyesine bağlı *Sokoloviç* (Şahin oğulları) köyünden olduğunu ve oradan devşirilip saray hizmetine alındığını kaydetmekle iktifa etmiştir.³ "Kara" lâkabiyle anılan Mustafa'nın⁴ doğum tarihi ve ne zaman saray hizmetine alındığı hakkında hiç bir kayıt mevcut değilse de, 1580 de öldüğü vakit -Hicri takvime göre- "70" yaşını aşmış olduğu⁵ göz-önüne alınırsa, 1510 tarihlerinde doğduğu ve Kanunî Süleyman zamanında devşirilerek, ağabeyi Deli Husrev Paşa'nın tavassutu ile⁶ iç-oğlanı olarak saraya intisap ettiği tahmin edilebilir. Has-oda'ya dahil olduğu anlaşılan Mustafa, burada temâyüz ederek "6" yıl müddetle Kanunî'ye Berberbaşılık (Sertraş-ı has) yapmıştır.⁷ Buradan nefer rütbesiyle Sipahi-oğlanları bölüğüne çıkarılmış ve Kara Ahmed Paşa (Sadâreti: 1553-1555) ile Şehzâde Bayezid'in himâyelerine de mazhar olduğundan⁸ kısa zamanda Küçük Mirahorluğa kadar yükselmişti. Bu sırada, Mısır Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin oğlu olup, *İstanbul*'da 1000 akçe ulûfeye mutasarrıf bulunan Mehmed ölmüş ve hayatta tek bir kızı kalmıştı. O tarihlerde Kapucular Kethüdası olan Husrev Ağa (Paşa), bu kızı kardeşi Mustafa'ya almış⁹ bu suretle Mustafa büyük bir servete konmuştu.

Ahmed Paşa'nın idamından sonra Rüstem Paşa'nın ikinci defa sadârete geçmesi ile, Mustafa'nın hayatında yeni ve önemli bir devre başlıyordu. Rüstem, selefi Ahmed Paşa'nın adamlarından ve dolayısıyla kendi muârizlarından olan Mustafa'yı, önce, Küçük

³ *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 263 b.

⁴ Peçevî, I, 47; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 377.

⁵ Peçevî, II, 20.

⁶ Münecimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbâr*, Nedim trc, III, 533. Husrev Paşa, Vezir-i sânlığe kadar yükselmişken, Divan'da Sadrazam Hadım Süleyman Paşa'ya hançer çektiği için azledilmiştir (Peçevî, I, 29).

⁷ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 263 b. Berberbaşı Has-oda Ağalarından madud idi (Atâ, *Enderûn Tarihi*, I, 196.)

⁸ Âli, *Nâdirü'l-Mehârib*, Vr. 10 b; Peçevî, I, 386.

⁹ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 263 b.

M. Süreyya, Lala Mustafa'nın bu ilk zevcesini, Kansu Gavri'nin kızı olarak gösteriyorsa da (*SO*, IV, 377) yanlıştır. L. Fekete'nin, Lala'nın Şam Beğlerbeği iken bu izdivacı yaptığı hakkındaki kaydı da (*Die Syaqat—schrift in der Türkischen Finanzverwaltung*, Budapest 1955, I, 394 Not. 1) Âli'ye uymamaktadır. Lala Mustafa'nın bu ilk zevcesi *Kıbrıs Seferi* esnasında ölmüş ve Lala, bu sefer de, Kanunî'nin oğlu şehzâde Mehmed'in kızı Hümâ Sultan ile evlenmiştir.

Mirahorluğa nazaran daha aşağı bir mevki olan Çaşnigirbaşılığa nakletmiş, arkadasından da onu saraydan ve *İstanbul*'dan uzaklaştırmak için *Safed* Sancakbeğliğine göndermişti (962/1555). Fakat Rüstem Paşa bununla da yetinmemiş, kaynakların ifâdesine göre, o zamana kadar Şehzâde Bayezid'e taraftar olan Mustafa'yı, müşkül duruma sokup mahvını hazırlamak gâyesiyle, onu *Saruhan*'da bulunan Şehzâde Selim'e lala tâyin ettirmişti (963/1556).¹⁰

Sancakbeğliğinden şehzâde lalalığına yükselmek, bâriz bir rüçhâniyet olduğuna göre, Rüstem Paşa'nın, Mustafa'yı lala tâyin ederken, daha başka tesirlerin altında hareket etmiş olması, hattâ bu tâyinin onun arzusu hilâfına yapılmış olması da muhtemeldir. Mustafa'nın *Safed*'den *Saruhan*'a gönderilmesinde, Rüstem Paşa'nın rolü ve gâyesi ne olursa olsun, gerçek olan şudur ki, "Lala"lık Mustafa'nın mahvına yol açmamış, aksine, bazı bâdireler atlatması pahasına da olsa, onun ikbâlini hazırlamıştır. Zirâ, kurnazlığı bütün kaynaklar tarafından müttefikan belirtilen Lala Mustafa, Şehzâde Bayezid'den yüz çevirip Selim'e sâdık bir bende gibi hizmet ederek onun itimadını kazanmayı bilmiş ve bundan sonra da, hem yeni efendisine tahtı kazandırmak, hem de, en büyük muârizı olan Rüstem Paşa'nın mevkiine yükselip Sadr-ı a'zam olmak için, Selim ile kardeşi Bayezid arasındaki saltanat mücâdelesini alevlendirmekten çekinmemiştir.

Âli ve ondan naklen hemen hemen bütün müverrihlerimiz, Selim ile Bayezid arasında kanlı bir iç savaşla neticelenen bu mücâdelenin yegâne müsebbibinin Lala Mustafa olduğunu kabul etmekte ve Lala'nın, Selim'e, tahtı temin etmek için, Bayezid'i Kanûnî'ye karşı isyana sürükleyip bertaraf etmekten başka çare olmadığını ileri sürerek, onu ikna ettiğini ve buna karşılık, Selim'in, de "Taht müyesser olursa, Vezîr-i a'zamlık bin baş hakkındır" diye Mustafa'ya sadâret va'dinde bulunduğunu nakletmektedirler.¹¹ Gene Âli'nin kaydettiğine göre, Lala Mustafa, Selim'in müsaadesiyle Bayezid'e mektup yazarak onu, "iyş u işretle meşgûl" olmaksızın başka bir şey yapmayan ve binaenaleyh saltanata lâıyk olmayan ağabeyine hakaret dolu mektuplar göndermeğe teşvik etmiş; Selim

¹⁰ Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, Vr. 77 b; krş. Peçevi, I, 387; Solak-zâde *Tarih*, 548; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. M. Ata, VI, 79.

¹¹ Tafsilât : *Kühû'l-Ahbâr*, Vr. 77 b vdd; Krş. Peçevi, I, 389.

de, gene Lala'nın telkiniyle, Bayezid'den gelen bu mektupları Kanunî'ye göndererek kardeşinden şikâyete başlamıştı. Bundan başka Lala Mustafa, adamları vasıtasıyla yolları tutturarak Kanunî ile Bayezid'in mektuplarını ele geçirmiş, hattâ Padişahın Bayezid'e gönderdiği Kapıcıları öldürmüş, fakat diğer taraftan da Selim vasıtasıyla: "Bayezid, gönderdiğiniz çavuşu katl etmiş ve Hatt-ı şerifinizi ateşe atmış" diye de, Kanunî'yi küçük oğlu aleyhine tahrike koyulmuştu.¹² Böylece Lala Mustafa'nın tertip ve teşvikiyle Selim ile Bayezid'in araları açılmış, Kanunî de Bayezid'in aleyhine dönmüş ve şehzâdelerin Sancaklarının değiştirilmesiyle de önlenemiyen bu mücâdele en sonunda bir iç savaşa müncer olmuştur.

"Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası" adlı etüdümüzde tafsilâtiyle belirtmiş olduğumuz gibi,¹³ Âli'nin, Bayezid-Selim mücâdelesinde Lala Mustafa'ya izâfe ettiği rol hayli mübalâğalı olup, bu büyük ve o nisbette önemli hâdiseyi, tek bir müşevvikin tertibiyle baş gösteren basit bir vak'a olarak izah etmeğe imkân yoktur. Lala Mustafa'nın iki yüzlü faaliyeti, sebepleri çok daha derinlerde olan bu mücâdelede, ancak gerginliği artıran bir âmil olarak mütalâa edilebilir. Bayezid-Selim mücâdelesinde, Lala Mustafa bakımından asıl üzerinde durulması gereken cihet, onun, bu menfi faaliyetine başlarken Selim'den sadâret va'dini almış olması ve bundan böyle, hayatının sonuna kadar hep sadr-ı a'zamlığı ele geçirmek için uğraşmasıdır.

Kendisini, müstakbel padişah Selim'in sadr-ı a'zamu olarak gören Lala Mustafa, Bayezid bertaraf edilinceye kadar Selim'e sâdık bir müşâvir olarak hizmet etmiştir. Filhakika o, şehzâdelerin sancaklarının değiştirilmesinden sonra, *İstanbul*'a yakın bulunup, hem kolaylıkla padişahın himâyesini görmek, hem de icabında sür'atle paytahta gelip saltanatı ele geçirmek gâyesiyle, Selim'i önce *Bursa*'ya sevk etmişti. Sadârete takdim ettiği bir arızada, bunu, güyâ Bayezid'in adamlarıyla her hangi bir çatışmadan içtinab gibi göstererek şöyle demekte idi :

"... Muharremü'l-haram'ın on dördüncü gününde mahrûse-i Ma'nisa'dan çıkılıp Kara-Hisâr¹⁴ cânibinden teveccüh olunmak

¹² Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, Vr. 78 a; ayn. mll. *Nâdiru'l-Mehârib*, Vr. 10 b; Peçevi I, 388 vd; Hammer (trc. M Ata), VI, 79.

¹³ Habilitasyon tezi olarak kabul edilmiş olan bu etüdümüz, hâlen basım-dadır.

¹⁴ *Afyon Karahisar*.

niyyetile hâric-i şehirde bir kaç gün karâr olunub, öte cânibden¹⁵ hareket istima'olonmayub sa'âdetle yola dahi çıkılmış olub gitmek lâzım geldikde, eğer Kara-Hisâr cânibinden gidilürse beş - altı günde anlara¹⁶ karîb olub, eğerçi padişah-zâdelerden fitneye rızâ olmaz ammâ câyiz ki hizmetkârlar mâbeyninde bir fitne ve fesâd ihtimâli ola deyu 'ırz-ı saltanatı sıyâneten bir mikdâr da ba'îd olmağla Bursa semtinden gidilmek evlâ görülüb...''¹⁷

Fakat Bayezid, Selim'in Bursa'ya gelmekle gözetdiği gâyeleri sezmiş ve onun da yeni sancağı olan Konya'ya gönderilmesini babasından ısrarla istemişti.¹⁸ Böylece Lala Mustafa'nın plânı gerçekleşmemiş ve o da Selim'le birlikte Konya'ya gitmişti. Bayezid'le Selim arasındaki bu anlaşmazlık, en sonunda Konya Savaşı'na yol açınca, Lala, bu savaşta (30 Mayıs 1559) büyük yararlık göstererek Selim'i mağlûbiyetten kurtarmıştı. Selim kuvvetleri, savaş meydanında Lala Mustafa'nın tavsiyesi gereğince mevki almış oldukları halde¹⁹ sol-kolda bulunan Karaman kuvvetleri Bayezid'in hücumuna dayanamıyarak kaçmağa başlamışlar fakat merkezde Selim'in yanında bulunan Lala, bir miktar kuvvetle bu kola yardıma koşarak bozgunu önlemiş ve oradan da sağ-kola geçerek Bayezid kuvvetlerini ric'ate mecbur etmişti.²⁰

Konya Savaşı'nın Selim tarafından kazanılmasında çok büyük bir rol oynayan Lala Mustafa, Bayezid'in İran'a ilticasından sonra da onu ele geçirip yok etmek için gene gayret sarfetmiş, hattâ mülteci şehzâdenin teslim edilmesi için Şah Tahmasb'a mektup bile göndermişti. Mektubunda: "dâire-i hidâyetden ba'îd düşüb fitne-i bilâd olan ba'zı ehl-i fesâdın iğvâsiyle tâ'ife-i ye'cüc gibi bağıteten hurûc" eden Bayezid'in "be-hasbu's-şer'iş-şerîf zecr ve 'ukûbete sezâvâr" olduğu hakkında fetvâ alınmış olduğundan bahisle, âsilerin teslimini istiyor, aksi takdirde, aradaki "musalâhaya ihtilal ârız olub, mecmû'

¹⁵ Bayezid tarafından.

¹⁶ Şehzâde Bayezid'e.

¹⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 10770.

¹⁸ Tafsîlât: Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası adlı etüdümüzde.

¹⁹ Derviş Çelebi, *Ceng-nâme*, Bayezid, Veliyüddin Ef. Ktb. No. 2735, (*Dizfuli Münşeatı*) Vr. 119 b.

²⁰ Selim, savaşın sonra babasına gönderdiği mektupta, Lala Mustafa'nın bu hizmetini takdirle anmaktadır (Metin: Feridun Bey, *Mecmûâ-i Münşeatü's-Selâtin*, II, İstanbul 1275, s. 21 vd.)

olan 'asâkir-i deryâ-misâl min-ba'd memnû' ve medfû' olmak ihtimâli' kalmıyacağını bildiren tehditte bulunuyordu.²¹

2. SANCAK VE BEĞLERBEĞİLİKLERİ

Selim'e yaptığı bu hizmetlere rağmen Bayezid'in teslimi mes'alesinin uzaması, Lala Mustafa'nın durumunu sarsmış ve Rüstem Paşa'ya harekete geçme imkânını vermişti. Kanunî Süleyman, Bayezid'in muhtemel bir hareketine karşı bazı tedbirlere başvururken, Lala Mustafa'dan intikam almak için fırsat kollayan Sadr-ı a'zam Rüstem Paşa, kardeşler mücadelesinde asıl müşevvikin olduğunu ileri sürünce, Mustafa Paşa, *Pojega* Sancakbeğliğiyle Selim'in yanından uzaklaştırılmış ve lalalığa da ora Sancakbeği Tütünsüz Hüseyin Paşa getirilmişti (1560).²² Bununla beraber, "4" yıl kendisine can-u-gönülden hizmet etmiş olan lalasından, ayrılmak istemiyen Selim, babası nezdinde iltimasta bulununca, Mustafa'nın memuriyeti *Tamşvar* Beğlerbeğliğine tahvil edilmişti. Ancak Selim bundan da memnun olmayarak yeniden şefaatte bulunmuş ve en nihâyet Lala Mustafa, hudutta bulunup, Bayezid'in muhtemel bir hareketine karşı koymak gâyesiyle *Van* Beğlerbeğliğine tâyin edilmişti (19 Safer 968/9 Kasım 1560).²³

Lala Mustafa'nın *Van* Beğlerbeğliği de uzun sürmemişti. Kanunî, Bayezid'i teslim almak için Şah Tahmasb'a ta'vizler vermek durumuna düştüğü için²⁴, *İranlılara* karşı bazı düşmanca hareketlere tevessül eden Lala Mustafa'yı, 1561 sonlarında azl ederek, *Van'a*, *Pasin* Sancakbeği Husrev Beğ (Paşa)i tâyin etmişti. O tarihlerde Erzurum Beğlerbeği bulunan Toygun Paşa kardeşi Mustafa Paşa'nın Azerbaycan Vâlisi Şah-kulu Sultân'a gönderdiği bir mektupta, Lala Mustafa'nın azlinden şöyle bahsedilmektedir :

"... Hâliyâ Van Beğlerbeğisi olan Mustafa Paşa'dan, ol tarafa müte'allik edebden haric ba'zı evza' sudûru 'arz olundukda, bilâ-im-

²¹ Metin : Feridun Bey, II, 25 vd.

²² Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 79 b; Peçevi, I, 395.

²³ Lala Mustafa'nın *Van'a* tâyin edildiği hakkında, eski Beğlerbeği Kubad Paşa'ya gönderilen hüküm: Başvekâlet Arşivi, Mühimme Defterleri No. III, Vsk. 1626.

²⁴ Tafsîlât için adı geçen etüdümüze bakınız.

hâl ma'zûl idüb vilâyet-i Van Beğlerbeğliği, halî-i cemiliniz olan...
Pasin beği olan Husrev beğ... hazretlerine sadaka buyurulub..”²⁵

Lala Mustafa'nın, Van Beğlerbeğliğinden azlinden sonra bir müddet açıkta kaldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar Âli'den naklen bütün kaynaklarımız, onun, Van'dan Erzurum'a ve oradan da sırasıyla Haleb ve Şam Beğlerbeğliklerine nakledildiğini ve bu son memuriyetinin “8” yıl sürdüğünü kaydediyorlarsa da,²⁶ bu kayıtlar tashihe muhtaçtır: Zirâ, Lala'nın Van'dan azlinde (969/1561), Erzurum'da diğer Mustafa Paşa'nın Beğlerbeği olarak bulunduğu, bizzât kendi mektubu ile sâbit olduğuna göre, Lala, bir müddet ma'zul kalmış ve ancak Mustafa Paşa'nın naklinden sonra ve büyük bir ihtimalle, gene Selim'in tavassutu ile Erzurum Beğlerbeğliğine tâyin edilmiş olmalıdır. Onun, 970/1562-1563 de Erzurum'da bulunduğu, bu tarihli bir vakfiyesinden anlaşılmaktadır.²⁷ Bu tarihte Haleb'e ve gene aynı yıl Şam'a nakledilmiş olsa bile, aşağıda tafsil edeceğimiz gibi, 976/1568 de Şam'dan azledildiği Mühimme kayıtlarından anlaşıldığı cihetle, onun Şam Beğlerbeğliği, “8” yıl değil, ancak “5-6” yıl devam etmiş demektir. Kaldı ki, Lala Mustafa'nın ne zaman Haleb'e ve oradan da Şam'a nakledildiği henüz tesbit edilemediği için, bu tarihlerin daha da değişmesi muhtemeldir.

3. VEZÂRETİ VE YEMEN SERDÂRLIĞI

Lala Mustafa'nın Şam'da bulunduğu tarihlerde, Kanunî Süleyman hayata gözlerini kapamış ve Şehzâde Selim, yegâne vâris olarak Osmanlı tahtına cülûs etmişti. Lala'nın beklediği gün gelmiş gibi idi. Kendisine, “taht müyesser” olduğu takdirde “Vezîr-i a'zamlık bin baş hakkındır” diye va'dde bulunan hâmisî Selim, taht'a müyesser olduğuna göre, Lala Mustafa için sadâret kapısı açılmış sayılabilir. Fakat o sırada sadr-ı a'zamlık makamının, Sokollu Mehmed Paşa gibi çok kuvvetli bir şahsiyet tarafından işgal edilmesi, Lala'nın bütün emel ve ümitlerini kırarak büyük bir engel teşkil ediyordu. Üstelik Peçevî'nin tâbiriyle, bir “Pâdişâh-ı

²⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 3118.

²⁶ *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 198 b; Peçevî, I, 442; Münecimbaşı, III, 534; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 377.

²⁷ Onun Erzurum'da yaptırdığı Câmî'in vakfiyesi bu tarihlidir (Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum. Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 149).

mânevî" olarak sadâret mevkiinde oturan Sokollu,²⁸ yeni padişah Selim'e fiili ve sıhrî bağlarla da bağlı bulunuyordu. Filhakika, o, Bayezid vak'asında Selim'e, en azından Lala Mustafa kadar yardım etmiş²⁹, daha sonra da İsmihan Sultan ile evlenerek o'na damat olmuştu. Bu durum karşısında, Sokollu'nun, doğrudan doğruya Selim tarafından sadâretten uzaklaştırılması beklene- mezdi. Olsa olsa, onu ancak bir komplo mevkiinden edebilirdi. İşte Lala Mustafa da bunu anlamış ve bu tarihten itibaren, kendisine sadâret yolunu kapıyan hemşehrisi Sokollu Mehmed Paşa'nın aleyhinde çalışmağa başlamıştır.

Diğer taraftan, Sokollu'nun da, Lala Mustafa'nın kendi aleyhtarlarından olduğunu bildiği ve sadâret ümidiyle yaşıyan bu muhteris hemşehrisinin hile ve desiselerinden çekindiği anlaşılmak- tadır. Bu yüzdendir ki Sokollu, Lala'yı merkezden uzak tutmağa veya ona başaramıyacağı ağır hizmetler vererek gözden düşürmeğe çalışmıştır.

Selim' gelince, onun sadr-ı a'zam Sokollu'ya tam bir itimad ve teveccühü olmakla beraber, lalası Mustafa'yı da korumak, ona sadâret olmasa bile vezâret vermek suretiyle va'dini kısmen de olsa yerine getirmek istediği görülmektedir. İşte bu sırada *Yemen*'de baş- gösteren bir karışıklık, Selim, Sokollu ve bizzat Lala Mustafa'yı ayrı ayrı bakımlardan memnun eden yeni bir durum yaratmıştı.

Yemen, daha Yavuz Selim zamanında Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş olmakla beraber, burada uzun müddet istikrar temin edilememiş ve bilhassa "*Cibâl*" mıntikasında faaliyete geçen yerli *Zeydîye* hânedânı, yeni karışıklıklara sebep olmuştu. Bu hânedanın kurucusu olan İmâm Şerefü'd-Dîn,³⁰ nesebini H. Hüseyin'in torunu Zeyd'e ve dolayısıyla H. Muhammed'e kadar çıkartarak, hem imâmet, hem saltanat iddiasında bulunuyor ve bunun için de, *Yemen*'deki Osmanlı hâkimiyetine son vermek gâyesini güdüyordu. Bir müddet sonra Şerefü'd-Dîn'in büyük oğlu Mutahhar, baba- sına karşı cephe almışsa da, o da, tek başına *Yemen*'e hâkim olmak için

²⁸ I, 25.

²⁹ Bu hususta adı geçen etüdümüzde geniş tafsilât vardır.

³⁰ Hammer, hânedanın kurucusu olarak Şemsü'd-Dîn b. Ahmed'i zikrediyorsa da (VI, 226), Şemsü'd-Dîn, Şerefü'd-Dîn'in oğludur (bk. Ahmed R. âşid, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 66).

harekete girişmişti. Bunun üzerine, Özdemir Paşa *Yemen*'e gönderilmiş ve uzun savaşlardan sonra, Mutahhar'a Sancakbeğliği unvânı tevcih edilerek kendisine bir berat-ı şerîf verilmişti (10 Şevvâl 957/22 Ekim 1550) ³¹. Fakat bu tarihten sonra biribiri arkasına Beğlerbeği olan Mahmud ³² ve Rıdvan ³³ Paşaların zulüm ve taaddî yoluna sapmaları, yerli halkı Osmanlı idaresinden soğutmuş ve İmâm Mutahhar'a yeniden hareket geçmek imkânını vermişti.

Kaynaklarımızda, *Yemen* isyanını doğuran sebepler vuzuhla belirtilmemiş olduğu için, Mühimme defterlerindeki kayıtların ışığı altında bunu mümkün olduğu derecede izaha çalışmamış yerinde olacaktır: Filhakika, Hammer, Beğlerbeği Mahmud'un, şiddetli hareketleri dolayısıyla arablar arasında nefret uyandırdığını ve "meskûkât ayârına fesâd" karıştırdığını belirterek, isyanı onun kötü idaresine hamletmekte ³⁴, bunun aksine Âli ve ondan naklen Peçevî ise, Rıdvan Paşa'nın, selefi Mahmud'un "anda kalan mensubâtına fevka'l-had ta'addîye mübâşeret" ettiğini söyliyerek onu suçlu bulmaktadırlar³⁵. Fakat vesikalar, her iki Beğlerbeğinin de zulüm ve irtikâba başvurduklarını, fazla para almak için Kâşiflikleri sattıklarını, altını "1,200" akçe gibi fâhiş bir fiyatla verdiklerini ve bizzat at ticaretiyle meşgul olduklarını göstermektedir. 1567 sonunda *Yemen* Beğlerbeğine gönderilmiş olan bir hükümde, isyana yol açan sebepler şöyle belirtilmektedir:

"... Sâbika olan Beğlerbeğiler re'âyâdan yağ ve bal ve tereke cem' idüb ve bin altun hâsıl olacak Kâşifliği dört bin altuna satub, Kâşifler dahi re'âyâya ta'addî etdüği ecilden, re'âyâ 'askerden yüz çevirdiklerin ve Hisdustan'a at satarlarmış ve 'asker halkına altunu bin iki-yüz akçeye virirlermiş. İmdi, Bu husûslarda aslâ rızâm yokdur; min-ba'd altunu, Özdemir Paşa zamânındaki uslûb üzere 'asker-i islâma virüb . . . ve re'âyâya yağ ve bal ve tereke satub rencîde etdir-

³¹ Hammer, VI, 228. Özdemir Paşa'nın *Yemen* fütuhâtı ve Mutahhar'la varılan anlaşma hakkında tafsilât: A. Râşid, adı geçen eseri, I, 84-103.

³² Şam Beğlerbeği Mehmed Paşa'nın kölelerinden olup, Mısır Beğlerbeği Davud Paşa'ya Kethüda, bilâhare Emîrül-Hac olmuş ve oradan azl edildikten sonra, 968/1560 da *Yemen*'e tâyin edilmiştir (A. Râşid, I, 108; Âli *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 199 b vd.).

³³ Kara-şahin Mustafa Paşa'nın oğludur. Gazze Sancakbeği iken 973/1565 de *Yemen* Beğlerbeğliğine tâyin edilmiştir (A. Râşid, I, 111).

³⁴ VI, 229.

³⁵ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 175 a; Peçevî, I, 476.

miyesin, her ne alursan şer' üzre akçe ile alâsın ve Hindustan'a at göndermiyesin"³⁶.

Lala Mustafa'ya gönderilen hükümde de :

"... Ol vilâyet re'âyâsı 'asker-i islâmdan yüz çevirüb bu vechle isyân etmeğe bâ'is, Beğlerbeğiler re'âyâdan yağ ve bal ve terekeyi cebre alub ve 'askere altunu bin iki-yüz Osmanî üzerine virüb andan 'asker zayıf olub, bin altun hâsıl olacak Kâşiflikden Beğlerbeğiler dört bin altun alub ve Beğlerbeğiler yılda iki yüz mikdârı at Hindustan'a gönderüb bey' iderlermiş" denilerek, "Beğlerbeğilerin re'âyâya ta'addî ve ihmâllerinden vilâyet-i mezbûr halkı a'dâ ile bir olub bu vechle fesâda mübâşeret" etdikleri belirtilmekte³⁷; nihâyet bir başka hükümde de: "Bundan akdem San'a Beğlerbeğisi olan Rıdvan'ın re'âyâyâ ta'addîsi olub ol ecilden, re'âyâ, eşkiyay-ı Arab ile yek-dil" oldukları tebârüz ettirilmiştir³⁸.

Rıdvan Paşa, *Yemen*'e geldikten sonra, 1565 Şubatında Bâbî-âlî'ye takdim ettiği bir arızada, sefeinin idaresini kötülediğinden³⁹ Mahmud Paşa ile araları açılmıştı. *İstanbul*'a giden Mahmud, "bezl-i emvâl idüb" Mısır Beğlerbeğini ele geçirmeğe muvaffak olmuş ve aynı zamanda "Yemen, *İstanbul*'dan-Şam kadar memleketdir, iki eyâlete mütehâmmildir ve iki Beğlerbeği olunca birbirine mu'in ve zahîr olur, zabt-u-rabt-ı memâlik sühûlet bulur" diyerek *Yemen*'in "2" Eyâlete ayrılması gerektiğini ileri sürmüştü⁴⁰. Esâsen, *Yemen*'de sürüp gelen âsâyişsizlikten bîzâr olan Bâbî-âlî de bu tezi benimsemiş ve burayı, *Yemen* (*Zübeyd*) ve *San'a* olmak üzere "2" Beğlerbeğiliğine ayırmıştı⁴¹. Merkezi *Zübeyd* olan *Sahil* (aşağı) *Yemen* Beğlerbeğiliğine

³⁶ *Mühimme* VII, Vsk. 603. Selh-i Cemâziyülâhir 975/ 31 Aralık 1567 tarihli hüküm. Beğlerbeğinin adı yazılı değilse de bunun Hasan Paşa olduğu anlaşılıyor. "Sâbıka olan Beğlerbeğiler" tâbirinden de Rıdvan ve Mahmud Paşaların kasdedildiği şüphesizdir.

³⁷ Mh. VII, Vsk. 611.

³⁸ Arab beğlerinden Ahmed'e gönderilen aynı tarihli hüküm: Mh. VII, Vsk. 645.

³⁹ Hammer, VI 229.

⁴⁰ Peçevî, I, 476. Krş. Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 175 a.

⁴¹ Hammer, bu taksimi "Aşağı ve Yukarı Yemen" diye ifade ediyorsa da (VI, 230) Mühimmelerde hep "*Yemen* Beğlerbeğliği" ve "*San'a* Beğlerbeğliği" tâbirleri geçmektedir. Peçevî'nin kullandığı "*Ta'az Sancağı*" tâbiri de (I, 476) yanlış olup "*San'a Eyâleti*" olacaktır.

Yek-çeşm Murad Paşa⁴² tâyin edilmiş, *Cibâl* mıntikasını (yukarı Yemen) teşkil eden *San'a Beğlerbeğliği* ise Rıdvan Paşa'nın uhdesinde bırakılmıştı⁴³.

Yemen "2" Eyâlete ayrılırken Rıdvan Paşa ile İmâm Mutahhar arasında baş gösteren yeni bir ihtilâf da, Mutahhar'ın isyanına yol açmıştı: Rıdvan Paşa, Özdemir Paşa zamanında Mutahhar'a tanınan bazı imtiyazları geri almak istemiş, fakat Mutahhar, Paşa'nın gönderdiği adama "Bu teklifâtınız üzerinde ısrâr ettiğiniz halde, bende kılıcdan başka bir cevap yoktur" diyerek yeniden harekete geçmiş ve üzerine gönderilen kuvvetleri mağlûp edip bir çok şehir ve kasabaları istilâya başlamıştı⁴⁴. Mutahhar'ın ilerleyişini durduramayan Rıdvan Paşa, *San'a* ve *Ta'az* haric olmak üzere, *Cibâl* mıntikasının büyük bir kısmını ona terketmek suretiyle anlaşmağa mecbur kalmıştı. Bununla beraber Bâbüâli bu anlaşmayı kabul etmemiş ve Rıdvan'ı Beğlerbeğliğinden azl etmişti. Bu sırada *Zübeyd'e* çıkan Murad Paşa ile de ihtilâfa düşen Rıdvan, yerine tâyin edilen Rus Hasan Paşa'nın gelmesini bile beklemeden, 5 Zilka'de 974/14 Mayıs 1567 de *San'a*'dan ayrılmıştı⁴⁵.

Eyâletin başsız kaldığını gören Mutahhar, derhal *San'a*'yı muhasara etmişti. *San'a*'daki kuvvetlerin kumandanı Mehmed, *Zübeyd'e* haber göndererek Murad Paşa'dan yardım istemiş, lâkin Mutahhar kuvvetleri *San'a*'ya gönderilen zahireyi ele geçirdikleri gibi, Murad Paşa'nın da yolunu kesip kendisini esir almışlardı⁴⁶.

⁴² Kara-şahin Mustafa Paşa'nın adamlarından olup Şam Emiru'l-Hacc'ı iken *Yemen'e* tâyin edilmiştir (Ahmed R âşid, adı geçen eseri, I, 117).

⁴³ Âli ve Peçevî, bu taksimde *San'a Beğlerbeğliği*'nin Rus Hasan Paşa'ya verildiğini söyleyerek, Rıdvan'ın azl edildiğini ifade ediyorlarsa da (*Künhü'l-Ahbâr* Vr. 175 a, Peçevî, I, 476) Mühimme kayıtlarından ve vukuâtın cereyanından Rıdvan'ın, bir müddet *San'a*'da bırakıldığı ve sonra azl edildiği anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Ahmed R âşid, I, 112 vdd.

⁴⁵ Aynı eser, I, 118.

⁴⁶ Bütün kaynaklarımız Murad Paşa'nın bu savaşta şehid düştüğünü kaydettikleri (Peçevî, I, 477; Hammer, VI, 230; A. R âşid, I, 119) halde, bir Mühimme kaydından (Mh. VII, Vsk. 1166, Lala Mustafa'ya hüküm) Paşa'nın, "Mutahhar yanında mahbus" olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Murad Paşa'nın şehid olduğunu yazan Peçevî de, II. Selim devri ümerâsını zikrederken, Murad'ın, "Yemen mülkünün ihtilâline bâ'is olmağa azl, ba'de habs iken müteveffâ" olduğunu kaydetmektedir (I, 445).

Bu durumda *San'a* müdâfileri uzun zaman mukavemet edememişler ve şehir, 3 Safer 975/9 Ağustos 1567 de âsiler tarafından zaptedilmişti. Büyük bir merasimle *San'a*'ya giren İmâm Mutaahhar, burada kendi adına hutbe okutarak ⁴⁷ Osmanlı tâbiliğinden çıkıp saltanatını ilân etmişti. Rus Hasan Paşa, âsilere karşı koyamadığından, kısa bir müddet sonra *Ta'az* ve *Aden* gibi mühim kaleler de düşmüş ve *Zübeyd* hariç olmak üzere bütün *Yemen*, *Zeydiler*'in eline geçmişti. O kadar ki, artık "*İmâm*" unvânı ile yetinmiyen Mutaahhar, "*Halîfe*" unvânını da almaktan çekinmemişti⁴⁸.

Yemen hâdiselerinin birdenbire vehâmet kesbetmesi, Bâbîâlî'yi ciddî tedbirler alıp buraya kuvvet göndermeğe sevketti. İşte bu yüzden *Şam Beğlerbeği* bulunan Lala Mustafa, "*Veżâret*" tevcihile *Yemen*'e gönderilecek kuvvetlere *Serdâr* tâyin olunarak ⁴⁹, kendisine şu hükm-i humâyûn gönderildi :

"Şam Beğlerbeğisine hüküm ki :

Hâliyâ senin hususunda 'avâtîf-ı 'aliyye-i şâhâne ve 'avârîf-ı seniyye-i mülûkânem zuhûr ve bürûz idüb, berü cânibden haslar tedârik olunca, Şam'da mutasarrîf olduğun hasların ile vezâret 'inâyet idüb ve Yemen'de vâkı' olan mühimmâtı varub görüb ol vilâyetin ahvâlin 'inâyet-i Hakkı celle ve 'alâ ile hüsn-i intizâm virmek emr idüb, ol bâbda sana hükm-i şarîfim ile bir Ser-askerlik berâtı gönderilmişdir, buyurdum ki: Vusûl buldukda te'hîr etmeyüb irsâl olunan evâmîr-i 'aliyye mucebince mu'accelen irişmek üzere olasın. Bu hükm-i şerîfim sana ne gün varduğun, ne zamanda çıkup ve ne vechle tedârik idüb ve kangı yoldan gidecek olduğun yazub bildiresin."

Selh-i Cemâziyülâhir 975 / 31 Aralık 1567.⁵⁰

Aynı zamanda, Lala Mustafa'ya, vezâret, "200.000" akçe terakkî ile tevcih edilerek, Serdârlık âdeti olarak verilmesi mu'tad olan

⁴⁷ Hammer, VI, 230.

⁴⁸ Aynı yer, VI, 231.

⁴⁹ J. H. Kramers, Lala'nın 1569 başlarında Kubbe Veziri olduğunu ve daha sonra *Yemen*'e Serasker tâyin edildiğini kaydediyor ki (*Mustapha Pasha, Lala. Et*), *Yemen* hareketi 1567-68 de olduğuna göre bunda yanlışmıştır. Filhakika Lala, 1569 da, fakat Serdârlıktan azlinden sonra Kubbe Veziri olmuştur. Hammer de, Lala'yı Kapucubaşı olarak gösteriyorsa da (VI, 231), onun Kapıcıbaşılığı hakkında hiç bir kayıt mevcut değildir.

⁵⁰ Mh. VII, Vsk. 606.

hıl'at ve "200.000" akçeden başka, "10.000" filorilik sâliyâne dahi tahsis edildi :

"Yemen hizmetine irsâl olunan Vezîr Mustafa Paşa hazretlerine hüküm ki :

Hâliyâ vezâret, sana on iki kerre yüz bin akçe haslar ile sadaka olunub ve bi'l-fi'l tasarrufunda on kerre yüz bin akçe hasların olmağın, zikr olunan iki yüz bin, Mısır hazînesinden virilmek fermân olunub, andan ma'ada Serdârlık âdeti için iki yüz bin akçe ile bir hıl'at virilegelmeğın, hıl'at-ı humâyûn 'atabe-i 'ulyâmdan irsâl olunub, iki yüz bin akçe Serdârlık 'âdeti ve andan gayri on bin filori sâliyâne dahi Mısır hazînesinden virilmek emr idüb ol bâbda Mısır Beğlerbeğine hükmi-i şerîfim gönderilmiştir. . . ."

7 Şa'ban 975 / 6 Şubat 1568.⁵¹

"Vezâret" ve "Ser—askerlik" büyük bir tevcih olduğuna göre, Lala Mustafa, sadârete bir adım daha yaklaşmış demekti. Onun bu tâyininde, muhakkak ki II. Selim'in büyük bir rolü olmuştu. Sokollu'ya gelince, onun -belki de mâni olamadığı- bu tâyin ve ve tevcihle, vaktiyle Rüstem Paşa'nın düşünmüş olduğu gibi, Lala'nın izmihlâlini hazırlamak istemiş olması muhtemeldir. Nitekim o sırada Lala'nın "Kâtib-i esrâr"ı bulunan Âli ve ondan naklen bazı kaynaklarımız, bu uzak görüşlü sadr-ı a'zamın, Lala Mustafa'nın "hîle ve mekrinden 'adem-i emni sebebi ile tard ve ib'âdını murâd idüb Yemen fethine serdâr" nasbeylediğini kaydetmektedirler.⁵²

Lala Mustafa, Serdâr tâyin edilirken, o zaman Haleb Beğlerbeği olan Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya da *San'a Beğlerbeğliği* verilmiş ve Serdârla birlikte *Yemen*'e gitmesi emredilmişti. Serdârın emrine verilen kuvvetler ise, esâs itibariyle *Şam* ve *Mısır* askerlerinden teşkil edilmişti. Lala Mustafa'ya gönderilen mufassal hükümde, *Yemen* hâdiselerinin bir plânçosu yapıldıktan sonra :

"... Fitne ve fesâdın def' ve ref'i için mu'accelen varmak erişmek ve ümerâ-i Mısır'dan dört yarâr beğ ve Mısır müteferrikalarından

⁵¹ Mh. VII, Vsk. 824.

⁵² Müneccimbaşı, trc. III, 534. Âli, *Yemen*'de esir düşen Murad Paşa'nın Lala'nın yakın akrabası ve Sokollu'nun hasmı olduğunu belirterek, sadr-ı azamın bu tâyinle, "bir taşla iki kuş vurmak" istediğini, yâni, hem "Mustafa Paşa'nın vezâret müzâhemesinden halâs" olmak, hem de "hasmı Murad Paşa hısımlarından intikam almak" istediğini söylemektedir (*Kühü'l-Ahbâr*, Vr. 175 a vd.)

⁵³ Mh. VII, Vsk. 611.

dört yüz nefer ve çavuşlarından iki yüz nefer ve umûmen gönüllü tâifesi ağaları ile ve bin nefer Mısır Yeniçerisi ve Şam'ın zü'emâ ve ve erbâb-ı tumârdan ve Yeniçeriden istediğın kadar bile gitmek emr idüb buyurdum ki... Eğer toğru Şam'dan gidersen Mısır Beğlerbeğine bildiresin ki ta'yin olunan 'askeri ol dahi San'a Beğlerbeğisi olan Osman Paşa ile gönderüb Mekke'de sana mülâki olalar... İnşâ'llâhu'l-izzî'l-ekrem, varub ol vilâyet-i kemâ-hüve'l-murâd ıslâh idüb gelmen mukadder oldukda hatırından geçenden esnâf-ı muzâgıf-ı inâyetime mukarren olman mukarrer bilesin..." deniliyordu.⁵³

Bundan başka, İskenderiye Kaptanı Hızır'a, *Hindistan'a* gitmek için hazırlanmış olan "15 pâre gemi" yi alıp Süveyş Kaptanı Mahmud ile birlikte *Yemen'e* gitmesi emredildiği⁵⁴ gibi, Mısır Beğlerbeği Sinan Paşa (Koca)ya yazılan aynı meâldeki hükümlerde de, *Mısır'ın* muhafazası için merkezden "iki yüz nefer yeniçeri" ve "üç yüz nefer dahi kul-karındaşı" gönderildiği ve *Yemen'e* gidecek beğlere "yirmişer bin akçe terakkî" verildiği bildirilmişti⁵⁵. Aynı zamanda, *Yemen* Beğlerbeğisi Hasan Paşa'ya, Serdâr Mustafa Paşa ile iş-birliği yapıp "müşârun-ileyh vech gördüğü üzre hizmetde bulunup yüz aklıkları tahsiline sa'y" eylemesi⁵⁶ ve Mekke Şerifi Hasan Ebî Nemî'ye⁵⁷ de, *Yemen'e* gönderilecek kuvvetler için, "1000" deve ve miktarı kâfi at hazırlaması hakkında hükümler gönderilmişti.⁵⁸ Diğer taraftan, Lala Mustafa *Yemen'den* dönünceye kadar, Karaman Beğlerbeği Murad Paşa, *Şam muhafazasına* memur edilmişti⁵⁹.

Böylece Lala Mustafa, bir çok terfi ve terakkiler karşılığında hayli güç bir vazifeyi üzerinde almış bulunuyordu. Kurnaz ve zeki olan Lala'nın, kendisine tevdi edilen hizmetin ciddiyetini takdir etmemesine imkân yoktu. Eğer bu ağır vazifeyi başararak *Yemen* isyanını bastırabilirse, II. Selim'in hükm-i humâyûnda bildirdiği gibi, "hatırından geçenden esnâf-ı muzâgıf-ı inâyet"e nâil olabilecekti. Yâni, Ali'nin tâbiri veçhile, bu muzaffetiyet onun "irtifa'-ı şânını mucib" olacağından, "bu kerre elbette Vezâret-i Kebîr ile irtika-

⁵⁴ aynı yer, Vsk. 916. Selh- i Cemaziyülâhir 675/31 Aralık 1567 tarihli hüküm.

⁵⁵ Mh. VII, Vsk. 584.

⁵⁶ Mh. VII, Vsk. 603.

⁵⁷ Şerif Ebu'l-Berekât'ın oğlu

⁵⁸ Mh. VII, Vsk. 595. 31 Aralık 1567 tarihli hüküm.

⁵⁹ Mh. VII, Vsk. 593. Aynı tarihli hüküm.

'-ı unvânını müstevcib idüğünde reyb" yoktu⁶⁰. Ammâ muvaffak olması hayli zordu ve o takdirde de bütün arzu ve emellerine sed çekmesi icap edeceği gibi, mevcut durumunun da sarsılacağı muhakkaktı. Kaldı ki, kendisine verilen terakkî ve tahsisler hep *Mısır* hazinesinden ayrıldığı gibi, mâiyetine tâyin edilen kuvvetler de gene *Mısır*'dan seçilmişlerdi. Halbuki *Mısır* Beğlerbeği Sinan Paşa, Lala Mustafa'nın muârizlarından idi. Çünkü, Bayezid Vak'asında, şehzâdenin *Iran*'a kaçmasına yardım etti diye öldürülen Erzurum Beğlerbeği Ayas Paşa'nın⁶¹ kardeşi olan Sinan Paşa, bu hâdiselerde rol oynayan Lala Mustafayı kardeşinin katili addederek ona diş biliyordu⁶². Bu itibarla Serdâr Mustafa Paşa'nın *Mısır*'dan verilen para ve kuvvetlerin alınmasında Sinan Paşa ile ihtilâfa düşeceği muhakkak gibi idi ve belki de Sokollu, böyle bir anlaşmazlık doğurarak Lala'yı müşkül duruma düşürmek ve "Cenâb-ı saltanatın (II. Selim) anın hakkındaki hüsn-i zannının zâil olması" için⁶³ bile bile bu yolu tercih etmişti.

İşte bunu sezen Lala Mustafa da, emrine verilen kuvvetlerle *Yemen* isyanını bastırmağa imkân olmadığını anlamış ve hareketini tehir ederek, tahsis edilen kuvvetlerin ve paranın artırılmasını istemişti. Serdârın bu müracaatı üzerine, *Mısır*'dan verilen "1000" yeniçeriye ilâveten *Şam*'dan da "1.000" yeniçeri ayrılması uygun görülerek, yeniçerilerin miktarı "2.000" e çıkarılmıştı. Ancak, *Şam* yeniçerileri "1.000" neferden az olduğu için Serdâr'a, Kul-karındaşları ve Kul-oğullarından yeniçeri yazması emredilmiş⁶⁴ ve hattâ bunların da sayısı kâfi gelmediğinden, merkezden "600" Kul-karındaşı yazılıp gönderilmişti. Bu husustaki hükümde şöyle deniliyordu :

"Vezîr Mustafa Paşa'ya hüküm ki:

... Yemen mühimmi için bin nefer Kul-karındaşı yazılmak emrim olub, altı yüz neferi südde-i sa'âdetimden yazılıb, ma'adası anda

⁶⁰ *Kühü'l-Ahbar*, Vr. 175 b.

⁶¹ Bu hususta, *Şehzâde Bayezid Vak'ası* adlı etüdümüze bakınız.

⁶² Âli, Sinan Paşa'nın *Mısır*'a tâyin edilmesini bile Sokollu'nun bir plâ-nı olarak gösterip, Sadr-ı azamın "anın riâyetini maksûd idünüb Mustafa Paşa'nın ihânetini kasd" ettiğini söylüyorsa da (*Kühü'l-Ahbâr*, Vr. 175 b), kendisinin Lala'nın hizmetinde olduğu düşünülerek bitaraf olamayacağı hesaba katılmalıdır.

⁶³ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, Vr. 175 b.

⁶⁴ Mh. VII, Vsk. 695, 789. Âli (*Kühü'l-Ahbâr*, Vr. 175 b) ve ondan naklen Hammer (VI, 232), Lala Mustafa'ya merkezden kuvvet gönderilmemesini tenkid etmektedirler.

hizmet üzere olan Kul-oğlu ve Kul-karındaşlarının yararlarından bin nefere yetiştirilmesin emr idüb buyurdum ki .. Mevâcibleri Mısır hazinesinden alub gidesin ve Mısır kulundan dahi eğer 'Azabdur ve eğer Yeniçeridir, bin nefer dahi intihâb idüb, iki bin nefere yetiştiresin deyü emrim olmuşdu, girü ol emr-i şerîfim kemâkân mukarrerdir."⁶⁵

Böylece derme çatma bir yeniçeri birliği tertibine çalışılmıştı. Gidecek yeniçerileri memnun edebilmek için de, o zamana kadar *Yemen yeniçeri Ağaları*'nın ulûfesi "100" ve Kethüdalarının "40" akçe iken, Ağa'nın ulûfesi "130" ve Kethüdanın ulûfesi "60" akçeye çıkarılmıştı.⁶⁶ Fakat mes'ele bununla da bitmemişti. Çeşitli ekonomik ve sosyal hâdiselerin tazyiki altında bulunan tımarlı sipahiler, eski refahlarını çoktan kaybetmiş ve artık "cebelû" hazırlayıp seferlere iştirak edemeyecek kadar zor bir duruma düşmüş bulunuyorlardı. Bu itibarla, *Yemen*'e gönderilmeleri emr edilen *Şam* züemâ ve erbâb-ı tımarı da, bu emri yerine getiremeyecek derecede mâlî bir muzayaka içinde idiler. Tımarlı sipahileri sefere gönderebilmek için, bundan sonra sık sık tekrarlanacak olan bir usule başvurularak, onlara devlet hazinesinden ikrazda bulunmak mecburiyetinde kalınmıştı. Kanunî'nin ölümünden çok geçmeden tımarların değerden düşüklerini açıkça belirtmesi bakımından dikkate değer bu hükümde şöyle denilmekte idi:

"Mustafa Paşa'ya hüküm ki :

Mektûb gönderüb Yemen mühimmi için beşer akçe ulûfe ile üç bin nefer kavas lâzım olub ve Şam'dan giden sipâhî tâ'ifesinin tımârları yazusu ile Yeniçeri tâ'ifesinin mevâcibleri virilmek hususun bildirilmişsin... Husûs-ı mezbûr için bin beş yüz nefer kavas yazılıb ulûfeleri Şam ve Haleb hazinesinden virilmek emrim olub... ve sipâhî tâ'ifesinden lâzım oldukda Haleb hazinesinden ta'yin olunan yüz bin filoriden karz tarîkiyle olagelen 'âdet ve kanûn üzere tımârlarına göre tevzî idüb esâmisiyle tımâr nâhiyesin ve karyesin ve ve yazusun defter idüb üzerine ne mikdâr altun virildiğin kayd eyliyesin ki kendüleri mevcut olmaduğı zamanda tımârlarından tahsîl oluna ve Yeniçerilerin dahi lâzım olan mevâcibleri ol altundan virile".

14 Şevvâl 975 / 12 Nisan 1568: ⁶⁷

⁶⁵ Mh. VII, Vsk. 894. Şa'ban 975/Şubat 1568 tarihli hüküm.

⁶⁶ Mısır Beğlerbeğine ve Yeniçeri Ağasına hüküm: Mh. VII, Vsk. 895, 897.

⁶⁷ Mh. VII, Vsk. 1256. *Haleb* hazinesinden 100.000 filori göndermesi hakkında *Şam* muhafazasında olan Murad Paşa'ya hüküm: aynı defter, Vsk. 1254.

Serdâr Lala Mustafa, emrine muntazam kuvvetler verilmediğini ileri sürerek, “bu tarikle *Yemen*’e gidemeyiz deyu ahvalini ‘arz idüb nice aylar Şam-ı şerîfde ta‘allül ve behâne” gösterirken,⁶⁸ *Yemen*’in durumu gittikçe karışıyordu. Bunun üzerine Serdâr’a, “aslâ te‘hir ve tevakkuf olunmayub. . . iki gün bir yerde ârâm etmeyüb mahrûse-i Mısır’dan isti‘câl üzere gemilere girüb, dahi mahall-i me‘mûra irişmek ardınca” olması emredildiği⁶⁹ gibi, o sırada *Mısır*’a gelmiş bulunan yeni San‘a Beğlerbeği Özdemir-oğlu Osman Paşa’ya da, Lala Mustafa’yı beklemeden, “mevcud olan yarak ve zâd ve zevâde ile gemilere girüb” *Yemen*’e hareket etmesi bildirildi.⁷⁰ Her ne kadar Lala, *Haleb* hazinesinden verilen “100.000” altunun henüz gelmediğini ve *Mısır*’daki gemilerin ihtiyacı karşılamıyacağını ileri sürerek⁷¹, gene ayak diredi ise de, kendisine gönderilen müekked hükümlerin tesiriyle en nihâyet, 16 Zilka‘de 975/13 Mayıs 1568 de, yâni Serdârlığa tayininden “4,5” ay sonra *Mısır*’a müteveccihen *Şam*’dan ayrıldı⁷².

Lala Mustafa, *Kahire*’ye vardığı zaman Sinan Paşa ile beklenen ihtilâf başgösterdi. Âli, bu ihtilâfın, *Yemen*’e sevkedilecek kuvvetler hakkında Ser-asker ile Sinan Paşa’ya gönderilmiş olan hükümler arasındaki mübâyenetten doğduğunu kabul ederek⁷³, suçu Sinan Paşa’ya yüklüyorsa da, -yukarıda da belirtmeğe çalıştığımız gibi- bu anlaşmazlığın sebeplerini, Lala ile Sinan Paşa’nın öteden beri birbirlerinin muhalifi oluşlarında aramak daha doğru olur. Lala, kendisinin ikbâl veya idbârına yol açması bakımından bir dönüm noktası teşkil eden bu serdârlıkta muvaffak olabilmek için daha çok kuvvet, malzeme ve para verilmesinde ısrar ediyor, hattâ bu yüzden hareketini geciktiriyor; buna mukabil, Sinan Paşa, hasmının muvaffakiyetini kösteklemek için, ona müzâhir davranmıyor, üstelik, *Yemen*’de durum gittikçe karıştığı halde Serdârın harekette taallül gösterdiği hakkında Bâbîâli’ye arızalar takdim ederek onun aleyhinde bulunmak fırsatını kaçırmıyordu.⁷⁴ İşte bu yüzdendir ki, Lala

⁶⁸ Âli, *Künhü’l-Ahbâr*, Vr. 175 b vd.

⁶⁹ Mh. VII, Vsk. 1268. Şevvâl 975/Nisan 1568 tarihli hüküm

⁷⁰ Mh. VII, Vsk. 1335, 1455, 1456.

⁷¹ Mh. VII, Vsk. 1507. kendisine yazılan hüküm.

⁷² Mh. VII, Vsk. 1528.

⁷³ *Künhü’l-Ahbâr*, Vr. 176 a. Krş. Hammer, VI, 232.

⁷⁴ Meselâ, Lala Mustafa’nın Karetini tehir etmesinin sebebi Sinan Paşa’dan soruluyordu ki câlibi dikkattir (Mh. VII, Vsk. 1454).

Mustafa *Mısır*'a vardığı zaman, *Yemen* isyanını bastırmak için nasıl hareket edileceğini kararlaştırmak üzere toplanan Divân'da anlaşmazlık baş göstermiş, Serdâr, "4000 *Mısır* kulu" ile 2 yıllık zahire ve ulûfe istediği halde, Sinan Paşa, "*Mısır*"ın takatı yoktur" diye, ancak "500" nefer ile "3" aylık zahire ve ulûfe vermişti⁷⁵.

Gerek Lala Mustafa gerekse Sinan Paşa, fikirlerinde ısrar ettikleri için anlaşmamışlar ve her ikisi de Bâbüâlî'ye birbirlerini şikâyete başlamışlardı. Âli'nin naklettiğine göre, Lala Mustafa, Özdemir-oğlu Osman Paşa ve diğer adamlarının telkiniyle, *Yemen*'de muvaffak olabilmek için *Mısır Beğlerbeğliği*'nin de kendi uhdesine verilmesini istemiş; Sinan Paşa ise, ordunun bütün hazırlıkları tamamlandığı halde, Serdârın türlü bahanelerle *Yemen*'e gitmekten kaçındığını, hattâ kendisine karşı bir suikasd tertip ettiğini ve "damad-ı pâdişâhî olan vüzerânın harem-i muhteremelerine dil uzatıp şetm-i galîz" eylemek cür'etinde bulunduğunu bildirmiş, bundan başka Lala'nın, Kansu Gavrî'nin torunundan olan oğlunu *Mısır Sultânı* ilân ettirmek ve *Yemen*'i de zaptederek, orada "sâhib-i sikke ve hutbe" olmak tasavvurunda bulunduğunu da ilâve etmişti.⁷⁶

Efendisi Lala Mustafa'nın suçsuz olduğunu göstermek gâyesini güden Âli'nin bu kaydı bile, Lala ile Sinan Paşa arasındaki anlaşmazlığın derin sebepleri bulunduğunu gösterecek mâhiyettedir. Zirâ Lala Mustafa, *Mısır*'ı Sinan Paşa'nın elinden almak istediğine göre, Sinan Paşa'nın da buna meydan vermemek için Serdârın aleyhinde bulunacağı gâyet tabîî idi. Lala Mustafa'nın "sâhib-i sikke ve hutbe" olmak tasavvuru, bir iftirâdan da ibaret olsa, bu, onun tamamiyle suçsuz olduğunu göstermekten hayli uzaktı. Çünkü, aradan aylar geçtiği halde Serdâr Lala Mustafa *Yemen*'e gitmemişti ve yeni ihtilâflar dolayısıyla de gideceğe benzemiyordu. Halbuki *Yemen* isyanının bir an evvel bastırılması, İmparatorluk için önemli bir dâva olduğu kadar, bir haysiyet mes'elesi de idi. Yâni, devlet menfaatleri bakımından Lala Mustafa, uhdesine verilen vazifeyi yapmamıştı, suçluydu. İşte bu yüzden Sokollu, "ita'ât-ı emr etmiyen kulun siyaseti vâcibâtdandır" diye, Lala Mustafa'nın katl edilmesi

⁷⁵ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 176 a.

⁷⁶ *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 176 b. Krş. Hammer, VI, 233. Burada zikredilen Lala Mustafa'nın oğlu, Mehmed Beğ olup, aşağıda göreceğimiz gibi, bir müddet sonra Niğde Sancakbeğliğine tayin edilmiştir.

gerektiğini arz edince, II. Selim, "hukuk-ı sâbıkaya binâen ruhsât" vermemiş⁷⁷ ancak, onun *Yemen Serdârlığı*'ndan azline de mâni olmamıştı.

Lala Mustafa, 21 Safer 976 / 15 Ağustos 1568 de Serdârlıktan azl edilerek, *Yemen Serdârlığı*, vezâret pâyesiyle Sinan Paşa'ya verilmişti.⁷⁸ Aynı zamanda Lala'nın vezâreti de alınmış ve kendisine Şam'a dönmesi emredilmişti :

"Vezîr Mustafa Paşa'ya hüküm ki:

Bundan 'akdem, Yemen vilâyetinin ıslâhıçün sana vezâretle serdârlık virilüb mu'accelen ol cânibe varub irişmek ardınca olasın deyu nice def'a mü'ekked ahkâm-ı şerife virilüb, sekiz-dokuz ay olub⁷⁹ henüz mahall-i me'mura teveccüh olunmayub ol cânibin ahvâli mu'accelen görülmek lâzım olmağın, Vezâretle Serdârlık hizmeti, mukaddemâ Mısır Beğlerbeğisi olan Sinan Paşa ikbâlehuya tefvîz olunub senin Şam'a gelmen emr idüb buyurdum ki: Eğlenmeyüb mu'accelen Şam cânibine teveccüh idüb mukaddemâ ba'zı mühimmât için virilen Nişanlı evâmiri ve Şam ve Haleb hazînesinden Yemen mühimmâtı için tedârik olunan yüz bin filoriyi müşârün-ileyhe teslim eyleyüb dahi emrim mucebince ber-cevh-i isti'câl Şam tarafına gelüb gidesin."

21 Safer 976 / 15 Ağustos 1568.⁸⁰

Fakat Lala Mustafa, yalnız serdârlık ve vezâretten azl edilmekle kurtulamamıştı. Beğlerbeği olarak bulunduğu Şam halkından bir çok kimseler, Paşa'nın, kendilerine zulm ve taaddide bulunduğunu, "siyâset olunursuz veyahud küreğe konulursuz" diye tehditlerde bulunarak "aba-an-ced vakfiyyet üzre mutasarrıf" oldukları "emlâk ve evkaf" larını ellerinden aldığını bildirerek hakkında şikâyetlere başlamışlardı.⁸¹ Bundan başka, iddialara göre Lala Mustafa, selefinin

⁷⁷ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 177 a.

⁷⁸ Mh. VII, Vsk. 1913. Sinan Paşa'ya gönderilen hüküm ve Serdârlık berâtı: Aynı defter, Vsk. 1907, 1922.

⁷⁹ Lala Mustafa, 31 Aralık 1567 de Serdâr tâyin edildiğine göre, aradan "7, 5" ay geçmişti.

⁸⁰ Mh. VII, Vsk. 1913. Âli, Lala'nın serdârlıktan azlinden sonra, "külli havf ve hayyet geçürüb vâfir kul yazub beriyye cânibinden der-i devlete müteveccih" olduğunu söylüyorsa da (*Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 177 a), Mühimme kayıtlarından, onun "teftiş-i 'âmm" sonuna kadar Şam'da kaldığı anlaşılmaktadır.

⁸¹ Mh. VII, Vsk. 1960, 2034, 2036, 2037, 2038, 2039.

Şam'daki haslarından bazılarını kendi adamlarına verip, "kendinin ve Sultân Gavri'nin⁸² vakf olan hissesin alub vakf üzerine maktu' kayd idüb" ve "ba'zın dahi hâsıldır deyu bıragub ve ba'zı züemâ ve sipâhi tumârlarına bedel" aldığı gibi⁸³, "Yemen'e yazılan" züemâdan "bedel akçesi" diye $\frac{0}{100}$ 10 ar, sipahilerden $\frac{0}{100}$ 5 er altun ve kavaslardan da bir miktar akçe almak suretiyle irtikâpta bulunmuştu⁸⁴.

İşte bu şikâyetler üzerine Lala Mustafa hakkında "teftiş-i 'âmm" açılmasına karar verilmiş ve Bursa Sancakbeği Abdurrahman "mübâşir" tâyin edilerek Şam ve Medine Kadılarına da, "ber-mucib-i şer'" gerekli tahkikatın yapılması emredilmişti. Bu hususta, adı geçen yerler kadılarına gönderilen hükümde şöyle deniyordu :

"Şam ve Medine Kadılarına hüküm ki :

Mukaddemâ, vezâretle Yemen ıslâhıçün irsâl olunan 'asâkir-i mansûreye Serdâr olan Mustafa Paşa, emr olunan hıdemât-ı humâyûnumda imhâl ve müsâhelesi olmağın vezâretten ref' olunub, Şam ahâlisinden hayli kimesne müşârün-ileyhden tazallum idüb, cebr ile emlâk ve esbâbımız alub, حمراىى (?) oğlu dimekle ma'ruf kimesne araya girüb, siyaset olunursuz veyahud küreğce konulursuz deyu havf virmekle birer tarikle sûret-i şer'e koyub aba-'an-ced vakfiyyet üzre mutasarrıf olduğumuz emlâk ve evkafımız muma-ileyh alvirüb hayf eylemişdir deyu rikâb-ı humâyûnuma rık'a sunulub... şkvâ cyledikleri ecilden, teftiş-i 'âmm olunmasını emr idüb, bu bâbda mukaddemâ Dergâh-ı mu'allâ Defterdarı olub hâlâ Bursa beği olan Abdurrahman dâme izzuhu mübâşir ta'yîn olunub buyurdum ki: Vusûl buldukda müşârün-ileyhden eğer evkaf ve emlâkimiz aldı deyu şikâyet eyledikleri hususlardır ve eğer gayri zulmdür... husemâ muvâcehesinde bir def'a şer'-i kavîme muvâfik fasl olmayub... da'valarını oñat vechle hak üzre müşârün-ileyh Abdurrahman dâme izzuhu mübâşeretiyle ber-mucib-i şer'-i kavîm dikkat ve ihtimâmla teftiş idüb... haklarını alıverdikten sonra ne ma'kule mevâd sâbit olduğun defter idüb mühürleyüb sûret-i sicilleriyle mu-

⁸² Yukarıda belirttiğimiz gibi, Lala Mustafa, Kansu Gavri'nin torunu ile evlenmişti.

⁸³ Mh. VII, Vsk. 2267.

⁸⁴ Mh. VII, Vsk. 2034.

fassal defter dahi yazub bildiresiz ve havass-ı humâyûna râci' olur bâd-ı havâdan dahi hayli akçe alub ve iki yüz bin akçe Mısır'dan ve iki yüz bin akçe Serdârlık vergisin alub varub edâ-i hizmet eylemediği için cümlesin tahvîl ve târihinden (?) vâki' olan hasları mahsulünden tahsîl olunub alınmak emrim olmuştur. Bu hususları Şam'da Hızâne-i Âmirem Defterdarı olan Ali ma'rifetiyle görüb emrim üzere zikr olunan akçeleri tahsîl idüb bî-kusûr ve'l-küsûr alub Hızâne-i Âmirem için zabt itdüresiz. Husûs-ı mezbûr chemm umûrdandır, aslâ eyyâmı ma'delet-encâmımda bir ferde zulm ve ta'addî olunduğuna rizâ-ı şerîfim yokdur; gerekdir ki fukarâ ve zua' fânın şikâyetlerini hak üzere görüb bir ferde, 'hakkım görülmedi' deyu tekrâr şikâyet etdirmelü eylemeyüb icrâ-ı hak eyleyüb vuku'ü üzere yazub bildiresiz."

28 Safer 976 / 22 Ağustos 1568 ⁸⁵.

Diğer taraftan, Lala Mustafa'ya da şu hüküm gönderilerek, tahkikat neticeleninceye kadar Şam'dan ayrılmaması bildirilmişti :

"Sâbika Vezîr olan Mustafa Paşa'ya hüküm ki :

Şam ahâlisinden nice kimesneler rikâb-ı humâyûnuma rık'a sunub senden şekvâ etdikleri ecilden, be-hasbu's-şer'...(?) görülme için Şam Kadısı ile hâlâ Medîne-i Münevvere Kadısı olan Mevlânâ Fahru'd-Dîn ve Hudavendigâr Sancakbeği Abdu'r-Rahman ta'yin olunmuştur buyurdum ki: Vardıkda, teştîş umûru ber-taraf olmadan Şam'dan hareket etmeyüb tavakkuf idüb emr-i şerîfimin hılâfına cevâz göstermiyesin...."

28 Safer 976/22 Ağustos 1568 ⁸⁶

Bu suretle, bir yükselme gibi görünen *Yemen Serdârlığı*, birden bire Lala Mustafa'yı idbâra sürüklemişti. Onun yalnız, Serdârlık ve Vezâret unvân ve pâyelerini kaybetmesi bile, muhakkak ki kendisi için büyük bir darbe ve başta Sokollu ve Sinan Paşa olmak üzere muhâsımları için bir zaferdi. Kaldı ki, hakkında tahkikat açıldığına göre onun, Beğlerbeğlini ve belki de hayatını kaybetmesi de kuvvetle muhtemeldi. Lala Mustafa'nın hayatı hakkında en geniş ve sıhhatli malûmatı veren müverrih Âli'nin, onun Serdârlıktan azlinden sonra sadece hakkında "teftîş-i 'âmm" açıldığını kaydederek, tahkikatın mâhiyeti ve seyri hakkında hiç bir şey yazmaması câlib-i dikkattir.

⁸⁵ Mh. VII, Vsk. 1960

⁸⁶ Mh. VII, Vsk. 2011,

Bununla beraber, hizmetinde bulunduğu hâmisine karşı minnet hisleriyle meşbû olan Âli'yi bu sükûtunda ma'zur görmemiz icap eder. Yalnız, onun kaydettiğine göre, Lala Mustafa, kendisini bekliyen kötü âkıbetten kurtulmak için, II. Selim'e, "hafiyeten" bir mektup göndermeği uygun bulmuştu. Bizzat Âli'nin inşâsı olan bu mektubta, Lala, daha şehzâdeliğinden beri Selim'e olan bağlılığını belirttikten sonra, serdârlığa tâyin edildiği zaman "matlûb olan mühim-mât envâ'-ı ta'allûl ile noksan üzre" verildiğini ve "Mısır-ı Kahire'de Yemen seferine hazır ve müheyyâ iken, Yemen Beğlerbeğisi Osman Paşa kulları evvel irsâl oluna deyu emr-i şerif ihzâr kılınması, mücerred bu kullarının ihmâline haml olunsun deyu, tedârik-i 'adâvet-meâlâ ve evza' ve akvâlleri mahzâ inâd ve mükâbereyi müstevcib tahayyülât mucübü'l-ihtilâl iken, yine bu bendeleri gayreti elden komayub Şam ve Haleb'den getürdügüm Arabân ve Yeniçeriyân zümresiyle Mîrimîrân kullarının levâzımâtını görüb Yemen'e irsâl olunduktan sonra, bu cânibden 'arz olunmak havfinden ber-vech-i sür'at ve isti'câl, ağrâz-ı 'adâvet-meâl ile murâdlarına muvâfık ve sevâdlarına lâyıık 'arzları tesvîd, hâşâ-sümme-hâşâ 'ızz-i huzûr -i pâdişâh-ı kişver-küşâda kıraatına cür'et etmişler" diye, suçsuz olduğunu, ancak Sinan Paşa gibi muârizlarının garazlarına ma'ruz kaldığını bildirerek, "Bende-i mebgûz ve mahsûd-ı belâ - Bî-mu'in ve bî-sa'âdet Mustafa" imzasiyle, Selim'den, kendisine "mu'in" olmasını dilemişti⁸⁷.

Mustafa Paşa, "Lalalık" sıfatından istifâde ederek, doğrudan doğruya padişahın af ve merhametine sığınmış olmakla beraber, ilk hamlede hakkındaki takibatı durdurmağa muvaffak olamamıştı. Nitekim, "teftiş"e memur edilen Bursa Sancakbeği Abdurrahman ile Şam ve Medine Kadıları, Paşa'yı "meclis-i şer'e" dâvet edip hakkındaki şikâyetleri incelerken,⁸⁸ tahkikatın selâmetle yürütülebilmesi için, Lala Mustafa, Şam Beğlerbeğiliği'nden de azledilerek, yerine, onun Serdârlığı zamanında Şam'da muhafız olarak bulunan Karaman Beğlerbeği Murad Paşa tâyin edilmişti.⁸⁹

Lala Mustafa Paşa hakkında açılan bu "teftiş" in, bir kaç ay devam ettiği⁹⁰ ve hükm-i humayûn gereğince, hazırlanan tahkikat

⁸⁷ Metin : *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 177 b vd.

⁸⁸ Medine Kadısına gönderilen hüküm: Mh. VII, Vsk. 2034.

⁸⁹ Mh. VII, 2012, 2045.

⁹⁰ 22 Rebiyülâhir 976/14 Ekim 1568 tarihli bir hükümde, tahkik heyetine Lala hakkındaki şikâyetler bildirilmektedir ki, bu tarihe, yâni tahkikatın açılmasından "1, 5" ay sonrasına kadar "teftiş" henüz neticelenmemiş demektir.

dosyasının *İstanbul*'a gönderilerek, dâvânın merkeze nakl edildiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Lala Mustafa da *İstanbul*'a gelmiş, hattâ Hammer'in bir kaydına göre haps edilmişti.⁹¹ Ancak, bu sefer, II. Selim'in musahiblerinden olan Mîr-i 'Alem Celâl Beğ⁹² Mîrahor-ı Kebîr Siyavuş Ağa⁹³ şâir Hubbî Hatun⁹⁴ ve onun damadı Molla Çelebi'nin yardımlarıyla suçunu affettirmeğe muvaffak olduğu gibi, Altıncı *Vezîr* olarak Divân-ı Humâyûn'a da girmişti.⁹⁵

Lala Mustafa'nın, hayatını kaybetmek üzere iken bu bâdirenden kurtulup, Vezâret pâyesiyle Kubbe-nîşîn olması, muhakkak ki, Selim'in şehzâdeliği zamanında ona yapmış olduğu hizmetlerin en büyük mükâfatı idi. Hâmi ile mahmî, yâni Padişah ile Lala arasında eski yakınlık bu suretle tekrar canlanırken, Sokollu Mehmed Paşa - herhalde durumu ve prestijini muhafaza etmek için - daha ileriye gitmek istememişti. Çünkü, bu azl, teftiş ve habs keyfiyeti, Sadr-ı a'zamın kudret ve nüfuzunu, Lala Mustafa ile birlikte bütün muâzırlarına açıkça göstermeğe kâfi idi. Lala'ya gelince, o da Sadr-ı a'zama karşı kendi mevkiini artık iyice anlamış, Sokollu sadârette iken o mevki ele geçirmeğe imkân olmadığını iyiden iyiye takdir etmişti. İşte, ifâde edilmeyen bu derunî anlaşma, Sokollu ile Lala Mustafa arasındaki buzları eritmiş ve iki muâzır, sun'î ve geçici de olsa birbirine yaklaştırmıştı. Meselâ, 977 Receb'i/ Aralık 1569 da Yahudi mahhallesinde baş-gösteren bir yangın, Sadr-ı a'zam ile 6. Vezir'in anlaşmalarının tezâhürüne vesile teşkil etmişti: Yangını söndürmekle mükellef olan Yeniçeri Ağası, Sokollu'nun damadı Cafer Ağa, hasta olduğundan azl edilerek yerine Mîrahor-ı Kebîr Siyavuş Ağa tâyin edilmiş, böyle olduğu halde yangın, 7 gün 7 gece devam ederek büyük zararlara sebep olmuştu. *İstanbul*'daki yangınları söndürmek, aynı zamanda

⁹¹ VI, 234. Âli'de bu hususta herhangi bir kayıt olmadığına göre, Hammer'in bunu başka bir kaynaktan aldığı anlaşılmaktadır.

⁹² Şâir. Asıl adı Hüseyin olup "Celâlî" mahlâsiyle şöret bulmuştur. Daha şehzâdeliği zamanında Selim'e intisap etmiş ve onun cülûsunda Mîr-i 'Alem, bilâhare Şam Beğlerbeğliğine tâyin edilmiştir (Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 216 a vd.)

⁹³ Bilâhare Yeniçeri Ağası ve Sadr-ı azam olan Siyavuş Paşa.

⁹⁴ Asıl adı Ayşe olup, Selim'in hocası Şems Efendi'nin zevcesidir. "*Hurşid ve Cemşid*" adlı "3.000" beyitlik bir eseri vardır (bk. Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 218 a)

⁹⁵ Âli, *Kün'l Ahbâr*, Vr. 199 a. Krş. Münecimbaşı, III, 534.

Sadr-ı a'zamların vazifeleri cümlesinden olduğu için, II. Selim, hiddete kapılarak Sokollu'ya yangının niçin zamanında önlenmediğini sormuş, bunun üzerine Lala Mustafa, Yahudi mahallesindeki evlerin sıklığı ve rüzgârın şiddeti yüzünden söndürme ameliyesinin güç olduğunu belirterek, "Vezir-i a'zamı ve gübegüsü Ca'fer Ağa'yı himâyet ve sâirlerini siyânet idüb ve mansıpların dahi hıfz ve hırâset" etmişti. Sokollu da, "takrîr-i Lala'dan tamâm mahzûz" olub "mâbeynlerindeki gerd-i şikâk ol enfâs-ı tayyibe ile zâil olmasına ol mukaddemâtı sebab-i zâhir" bulmuştu.⁹⁶

4. KIBRIS'IN FETHİ

Lala Mustafa, tekrar Padişahın yakınları arasına girdikten ve Sokollu ile de arası düzeldikten bir müddet sonra, *Kıbrıs Seferi*'ne karar verilmesi, onun "*Kıbrıs Fâtîhi*" unvânını alarak durumunu kuvvetlendirmesine yol açmıştı.

Âli, Lala Mustafa'nın, daha Şam Beğlerbeği iken "Evvel îmâr ve âhir feth-i *Kıbrıs* ve *Şirvân*" diyerek, *Kıbrıs*'ın fethini gâye edindiğini kayıtlarla, bu seferi tamamiyle onun eseri gibi göstermek istiyorsa da⁹⁷, bunda fantaziye kaçtığı şüphesizdir. Çünkü, Yemen Serdârlığının kötü hâturasını yeni bir fütuhatla silmek isteyen Lala'nın, 3. Vezir Pertev Paşa ile birlikte *Venedik*'le harbe taraftar oldukları şüphesiz olmakla beraber⁹⁸, *Kıbrıs* seferini sırf bu gibi teşvik ve telkinlerin bir neticesi olarak telâkki etmeğe imkân yoktur. Burada tafsiline lüzum olmadığı cihetle, kısaca belirtmek icap ederse, *Kıbrıs*'ın alınmasının, Doğu Akdeniz bölgesinin emniyeti bakımından Osmanlı İmparatorluğu için bir zaruret halini almış olduğunu söyleyebiliriz. 1568 de *Avusturya* ile barış yapılmış ve 1569 da *Yemen* isyanı bastırılmış, böylece batıda ve doğuda sükûnet iade edilerek *Venedik*'e harp açılması için müsâit bir durum elde edilmişti. Bununla beraber, Sadr-ı a'zam Sokollu, Avrupa devletlerinin Osmanlılar aleyhine ittifak etmelerinden çekinerek, bu savaşa taraftar olmamıştı. Ancak Müftü Ebussu'ud Ef. nin harp taraftarlarına iltihak ederek bu hususta fetvâ vermesi üzerine *Kıbrıs*'ın zaptına karar verilerek *Venedik*'e harp ilân edilmişti.

⁹⁶ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 187 b.

⁹⁷ *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 190 a.

⁹⁸ Hammer, VI, 243.

II. Selim, *Kıbrıs Seferi*'nin kumandanlığını, bu seferi teşvik eden 2 vezirine vermişti: 6. Vezir Lala Mustafa Paşa Serdârlığa, 3. Vezir ve damad-ı şehriyârî Piyale Paşa ise donanma başkumandanlığına tâyin edilmişlerdi. Yâni, vezârette Lala Mustafa'dan "3" derece yüksek olan Piyale Paşa, onun emrine verilmişti.

Kıbrıs'ın zaptı başlı başına bir konu olduğu için burada sâdece Serdâr Lala Mustafa bakımından bâzı noktalar üzerinde durmakla yetineceğiz.

Sefer hazırlıkları tamamlandıktan sonra, Osmanlı donanması "3" gurup halinde *İstanbul*'dan hareket etmişti. 1570 Martında Murad Reis ve Nisan'ında Piyale Paşa kumandasındaki filolar denize açılmışlar⁹⁹, Serdâr ise en geriye kalmıştı. Nihâyet, kendisine, sür'atle *Kıbrıs*'a varıp asker ihraç etmesi emredilince¹⁰⁰, Lala Mustafa, yanında Kaptan-ı Derya Müezzîn zâde Ali Paşa olduğu halde¹⁰¹, 977 Zilka'de sonları / 1570 Mayıs başlarında, 36 Kadırga, 12 Çekdiri ve 8 Mavnadan müteşekkil olan donanmanın son kısmını¹⁰²; âdet gereğince merasimle tersaneden çıkarmış ve *Yalı-Köşkü* önünden geçerken toplar atmak suretiyle orada bulunan II. Selim'i selâmladıktan sonra, *Beşiktaş*'da *Hayreddin İskeleyi* (Barbaros Hayreddin Paşa) önlerinde demir attırmıştı¹⁰³. Orada son hazırlıklar da görülmüş ve Serdâr, Kurban Bayramı'nın ilk gününe rastlayan 10 Zilhicce 977/16 Mayıs 1570 de, bayram namazından sonra iskele önünde kurbanlar kestirerek gemiye geçmiş ve donanma demir almıştı¹⁰⁴. Bir kayda göre, Padişah II. Selim, Serdârı *Yedi-Kule* açıklarına kadar teşyi eylemiş¹⁰⁵ ve donanma o gece *Yedi-Kule* önlerinde yatmıştı¹⁰⁶.

⁹⁹ Hammer, VI, 252.

¹⁰⁰ Bu husustaki müteaddit hükümlerden biri: Mh. IX, Vsk. 239. 977 Cema-ziyülâhir sonları/ Aralık 1569 başları.

¹⁰¹ Hammer, yalnız Müezzîn-zâde'nin hareketinden bahsediyorsa da (VI, 252), seferin ruznâmçe defterinden, Kaptan-ı Derya'nın Serdârla birlikte *İstanbul*'dan ayrıldığı anlaşılmalıdır (bk.: Safvet, *Kıbrıs fethi üzerine vesikalar*, TOEM, 19 (1339) s. 1187).

¹⁰² Hammer, VI, 252.

¹⁰³ Safvet, adı geçen makale, s. 1187. Donanmanın *İstanbul*'dan hareketi sırasında yapılması mutad olan merasim için bk.: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 436-441.

¹⁰⁴ Safvet, adı geçen makale, s. 1187.

¹⁰⁵ Şeyh Mer'î b. Yusuf el-Mukaddesî, trc. Şa'ban Şifâî, *Fezâil-i Âl-i Osman*, Nur-ı Osmaniye Ktb. No. 3404, Vr. 102 b.

¹⁰⁶ Safvet'in neşrettiği ruznâmçe defteri, TOEM, 19.

Lala Mustafa'nın, *İstanbul*'dan *Kıbrıs*'a varışının seyrini, merhum Safvet Beğ'in neşretmiş olduğu *Ruznâme* defterinden takib edebiliyoruz ¹⁰⁷. Buna nazaran, 11 Zilhicce / 17 Mayıs'da, *Yedi-Kule* önlerinden ayrılan donanma, ertesi günü *Gelibolu*'ya, ayın 22 sinde *Bozca-ada*'ya, 23 ünde *Midilli*'ye, 25 inde de *Sakız*'a varmış ve 3 Haziran da *İstanköy*'de, *İstanbul*'dan daha önce hareket etmiş olan Murad Reis kumandasındaki 25 Kadırgaya; 5 Haziran'da *Rodos* adasında da, Piyale Paşa emrindeki filoya mülâki olunmuştu. 3 guruba ayrılmış olan donanma bu suretle birleştikten sonra, *Meis* adasında kadırgalar yağlanmış ve 20 Haziran'da Serdâr, *Antalya*'ya çıkarak asker nakli bakımından iskelenin durumunu gözden geçirmişti. Buradan da *Fenike*'ye gelinmiş ve 30 Haziran'da oradan hareketle, 28 Muharrem 978/2 Temmuz 1570 Pazar günü, yâni *İstanbul*'dan ayrıldıktan "48" gün sonra *Limasol* limanına demir atılarak *Kıbrıs*'ın fethine başlanmıştı.¹⁰⁸

Lala Mustafa, çıkartmaya elverişli bir yer bulmak için, "sefâin-i hassa meyânında sefîne-i Pâdişâhî deyu celilü'l-i'tibâr olan zevrak-ı müzehheb"le adaya çıkmıştı.¹⁰⁹ Nihayet, *Tuzla (Larnaka)* civarından ihraç yapılması uygun görülerek, Piyale Paşa, Serdârın otağını buraya kurdurmuş¹¹⁰ ve "4" Temmuz'da topların karaya çıkarılmasına başlanmıştı.¹¹¹ Osmanlı donanmasının ihraç yaptığı bu muntika, vaktiyle Arapların *Kıbrıs*'ın fethine giriştikleri bölge olduğundan, Serdâr, adanın zaptı için en uygun yeri seçmiş demekti.

Limasol civarındaki *Leftari* kalesi ilk ihtarda teslim olduğundan, Lala Mustafa, hangi tarafa yürünüleceğini kararlaştırmak için bir Divân toplamıştı. Bu toplantıda, Piyale Paşa, önce *Magosa (Famagusta)* üzerine yürünmesini telkif etmişse de, Serdâr, her şeyden evvel merkez *Lefkoşa (Nikozia)*'nın zaptı gerektiğini belirtmiş ve onun fikrine uygun olarak *Lefkoşa*'nın muhasarasına karar verilmişti.

Lefkoşa, 51 gün süren uzun bir muhasaradan sonra zaptedilmiş ve Lala Mustafa, büyük bir merasimle şehre girerek câmi'e tahvil

¹⁰⁷ TOEM, 19 (1339).

¹⁰⁸ Hammer, bu tarihi, 1 Ağustos diye kabul ediyorsa da (VI, 253), *Ruznâme* defterindeki kayıt, 2 Temmuz'a tekabül etmektedir.

¹⁰⁹ Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, Vr. 190 b.

¹¹⁰ Aynı yer.

¹¹¹ *Ruznâme*çe Defteri.

edilen *Ayasofya Kilisesi*'nde ilk cuma namazını kılmıştı.¹¹² *Lefkoşa*'nın sukutunu *Limasol* ve *Larnaka*'nın zaptı takip etmiş ve bundan sonra *Magosa*'nın muhasarasına başlanmıştı. Yalnız, kış yaklaşmakta olduğundan Piyale Paşa ile Müezzinzâde Ali Paşa, "deryâya müte'allik askerle" *İstanbul*'a dönmüşler,¹¹³ Serdâr ise *Magosa* üzerinde kışlamıştı. Bu müddet zarfında muhasara hazırlıkları ile meşgul olmuş, *Anadolu* sahilinden mavnalarla asker ve mühimmât naklettirdiği gibi, surların etrafına derin bir hendek kazdırmış ve kuleler inşa ettirmişti. Bundan başka, müttetik düşman donanmasının hareketine mâni olmak için, *İstanbul*'dan da takviye kuvveti istemiş, aksi takdirde, "evvelki donanma gibi donanma-ı humâyûn yetişmezse feth müyesser olmadığından gayri, asker içinde küllî fetret ve ihtilâl zuhûru mukarrer" olduğunu bildirmişti.¹¹⁴ Bunun üzerine, Cezâyir Beğlerbeği Kaptan Ali Paşa kumandasında "40" Kadırğa ile *Kıbrıs*'a erzak ve mühimmat gönderilmiş, Serdâr da, 1571 Nisan'ında *Magosa*'yı sıkıştırmağa başlamıştı. Nihâyet, şehir 1 Ağustos'ta teslim olmuş ve Lala Mustafa, 17 Ağustos Cuma günü şehrin kilisesinde II. Selim adına hutbe okutarak burayı da câmi'e tahvil etmişti.¹¹⁵

Magosa'nın zabtı ile *Kıbrıs*'taki belli başlı şehirler Osmanlı hâkimiyeti altında alındığından, adadaki kara hareketi artık sona ermiş oluyordu. Bundan sonra adanın müttetik donanmasına karşı korunması vazifesi ise Osmanlı donanmasına düşüyordu. *Magosa*'nın zaptından sonra *Kıbrıs*, *Anadolu*'dan, *İçel*, *Tarsus* ve *Sis* Sancaklarının da ilâvesiyle bir Beğlerbeğliği haline getirilerek *Şehrizor*'dan ma'zul Muzaffer Paşa'ya verilmişti.¹¹⁶

Böylece Lala Mustafa, *Kıbrıs Serdârlığı* vazifesini zaferle sona erdirerek kurnazlığı nisbetinde bir harp adamı olduğunu da göstermişti. *Kıbrıs*'ın idaresini Muzaffer Paşa'ya devreden Serdâr, 15 Eylül 1571 de,¹¹⁷ yâni adaya ayak basışından 1 yıl, 2 ay, 13 gün sonra buradan ayrılmış ve muzaffer bir kumandan sıfatıyla *İstanbul*'a dönmüştü.

¹¹² Hammer, VI, 257.

¹¹³ Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, Vr. 191 b.

¹¹⁴ Mh. XII, Vsk. 186. 19 Şevval 978/16 Mart 1571 tarihli hüküm.

¹¹⁵ Hammer, VI, 263.

¹¹⁶ Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, Vr. 192. b

¹¹⁷ Hammer, VI, 264.

Kıbrıs'ın zaptı, daha bir kaç yıl önce hakkında takibat açılmış olan Mustafa Paşa'nın Divân'da itibârını yükselttiği gibi, Padişaha olan yakınlığını da artırmıştı. Esâsen Lala da, *Kıbrıs* dönüşünde II. Selim'e, kıymetli hediyeler meyânında, onun en çok hoşlandığı güzel cariyeler takdim etmekten de geri kalmamıştı :

“Eski Saray Ağasına hüküm ki :

Düstûr-ı mükerrerem Vezîrim Mustafa Paşa edâm' allâhu ta'âlâ iclâlehu, cezîre-i Kıbrıs'dan getürdüğü cevâriden Eski Saray'a bir kaç cevâri teslim edeceğin i'lâm itmeğin buyurdum ki: Vusûl buldukda, müşârün-ileyh sana teslim ideceği cevâriyi alub kabz idüb Eski Saray'da koyasın ve kaç cârîye teslim olunduğun 'arz eyliyesin.’”¹¹⁸

7 Receb 979 / 25 Kasım 1571.

II. Selim ile Mustafa Paşa arasında tekrar canlanan bu yakınlık, Lala'nın, Padişahın ağabeyi merhum şehzâde Mehmed'in kızı Hümâ Sultan ile evlenip “damatlar” arasına karışmasıyla sıhrî bir bağlılığa da inkilâp etmişti. Lala Mustafa'nın, Kansu Gavri'nin torunu olan ilk zevcesi *Kıbrıs* seferi esnasında öldüğünden¹¹⁹, II. Selim, dul olan yeğeni Hümâ Sultan'ı Lala ile evlendirmişti.¹²⁰ Sultân Gavri'nin, *Mısır*, *Şam* ve *Haleb*'de bulunan evkafı¹²¹ tevliyeti de, vakıf şartı gereğince Lala'nın Niğde Sancakbeği olan oğlu Mehmed'e verilmişti :

“Niğde Beği Mehmed Beğe hüküm ki:

Çerâkise beğlerinden Sultân Gavri'nin evkafı tevliyeti evlâda meşrût olduğu ve müteveffâ-i mezbûrun kızı olub düstûr-ı mükerrerem vezîrim Mustafa Paşa, edâm'allâhu te'âlâ iclâlehunun hâtunu olan¹²² vâliden, evkaf-ı mezbûreye mütevellîye iken hâlâ fevt olduğu ve tevliyet-i mezbûre mahlûl kaldığı i'lâm olunmağın, zikr olunan

¹¹⁸ Mh. XVI, Vsk. 108.

¹¹⁹ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 263. b.

¹²⁰ Lala Mustafa'nın Hümâ Sultan'dan Abdülbaki adında bir oğlu olmuştur (*Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 264 a). Hümâ Sultan'ın ilk kocasından olan oğlu Mehmed, 1578 de Niğde Sancakbeğliğine tâyin edilmişti (Âli, *Nusretnâme*, Revân Ktb. 1298 Vr. 29 b). Lala Mustafa'nın S. Gavri'nin torunundan olan öz oğlu Mehmed ise, 979/1571 de Niğde Sancakbeği idi (Mh. XII, Vsk. 961).

¹²¹ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 263 b.

¹²² Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, Lala Mustafa'nın bu ilk zevcesi Kansu Gavri'nin kızı değil, torunu idi.

evkafın tevliyeti şart-ı vakf muktezâsınca sana emr idüb buyurdum ki: Vusûl buldukda, zikir olunan evkaf zabtına adamın gönderüb muktezây-i şer'î şerîf ve şart-ı vakf üzre zabt itdürüb ve adamın dergâh-ı mu'allâma gönderüb bu bâbda berâtın ihrac idesin".

13 Rebiyülevvel 979 / 5 Ağustos 1571.¹²³

Diğer taraftan Lala Mustafa, Sokollu ile de iyi geçinmek yolunu tercih etmiş, *Kıbrıs* harekâtı sırasında istediği yardımı zamanında gönderip fethi kolaylaştırdığı için Sadr-ı azama karşı medyûn-ı şükran bulunduğunu alenen ifade etmekten çekinmemişti. Gerçekten, *İstanbul*'a döndükten sonra, âdet gereğince II. Selim'in huzuruna kabul edilip kendisine hıl'at giydirileceği sırada, "takbil-i zemîn eyleyüb : Kerâmetlu padişahımın himmet-i ulyâları berekâtundan bu fütuhât-ı celîleye suretâ bu kulları mazhar oldum, ammâ hakikatde Âsâf-ı 'âlem-ârânıza mensubdur, ibtidâ anlara ikrâm olunmak kâide-i saltanat-ı uzmâya evfakdır" diye, ilk önce Sokollu'ya hıl'at giydirilmesini istemiş ve Padişah'ın, bundan maksadının ne olduğunu sorması üzerine de : "Kendülere eylediği imdâd ve 'inâyeti yâd idüb: Muhimmât ve levazımât-ı asker-i zafer-rehberde dakîka fevt itmediler, her-bâr me'mûlümüzden ziyade isâl eylediler" diyerek Sadr-ı a'zamin dirâyetini belirtip, padişahın huzurunda ona teşekkür etmişti.¹²⁴

Bununla beraber, Sokollu'nun, *Kıbrıs Seferi*'nin aleyhinde bulunurken ileri sürdüğü ihtimal, bir hakikat halini almış ve Osmanlılara karşı birleşen müttelikler, *İnebahtı (Leponto)* da türk donanmasını imha etmeğe muvaffak olmuşlardı. Sokollu, tahminlerinin acı da olsa tahakkuku karşısında yılmamış ve sür'atle yeni bir donanma inşasına koyulmuştu. İşte bu hummalı faaliyet sırasında, *Kıbrıs Seferi*'nin kahramanı olan Lala Mustafa Paşa'nın da, vatanperverâne bir jestle, kendi parası ile *Antalya*'da "3" Kadirga inşa ettirmeğe başladığına şahid oluyoruz :

"Antalya Kadısına ve Hamid-ili ve Teke-ili ve Ala'yye Sancakları Kadılarına ne Nâzır Mehmed Çavuş'a hüküm ki :

Düstûr-ı mükerrerem Vezîrim Mustafa Paşa, edâm'allâhu iclâluhu, küffâr-ı hâkisara gazâ niyyetine kendü malı ile *Antalya* limanında üç

¹²³ Mh. XII, Vsk. 961.

¹²⁴ Şa'ban Şifâî, *Fezâil-i Âl-i Osman*, Nür-ı Osmaniye Ktb. No. 3404, Vr. 105 b.

pâre kadirge binâ ettirmek murâd idinüb, lâzım olan kerestesi taht-ı kazanızda tedârik olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ etdüğü ecilden, buyurdum ki: Dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından Mustafa vardukda siz ki Kadılersiz, bu bâbda oñat vechle mukayyed olub zikr olunan üç pâre Kadırgaya lâzım olan keresteyi taht-ı kazânda bulunan yer-ler den müşârün-ileyhin akçesiyle değer bahâlarıyle tedârik idüb Antalya'ya gönderüb, sen ki Antalya Kadısı ve Nâzır Mehmed Çavuş(sun) alub kabz idüb dahi zikr olunan üç pâre Kadırgayı binâ ettürüb ber-vech-i isti'cal itmâma erişdirilmekte ikdâm ve ihtimâm eyliyesiz." (Mustafa Paşa hazretlerine gönderildi: Receb 979/Kasım-Aralık 1571).¹²⁵

Lala Mustafa, Padişaha akraba olmasına ve Sokollu ile de arasının düzelmesine rağmen, 980/1572 de muârizı Sinan Paşa'nın Kubbe vezîri olarak Divân'a girmesine mâni olamamıştı. Bunda, Sinan Paşa'nın, vaktiyle Lala Mustafa'nın başaramadığı *Yemen isyanını* bastırarak, onun "*Kıbrıs Fâtihi*" unvânına karşılık, "*Yemen Fâtihi*" unvânını almış bulunmasının çok büyük payı olduğu şüphesiz olmakla beraber, II. Selim'in, karakterini çok yakından bildiği lalasını en ön safa çıkarmak istemeyişinin ve Sokollu'nun Mustafa Paşa'ya itimad edemeyişinin de hissesi olsa gerektir. Tercrübeli sadr-ı a'zâmin bu hislerinde de yanılmadığı, Lala Mustafa'nın, çok geçmeden tekrar onun aleyhine dönmesiyle bir kere daha anlaşılmıştı.

1574 de II. Selim'in vefâtı ve III. Murad'ın cülûsu, Sokollu'nun idâme ettirdiği "pâdişâh-ı mânevî" durumuna son vererek, sadr-ı azâmin muârizlarını ön safa geçirmişti. Başta, III. Murad'ın mu-sahiplerinden Kızıl-Ahmedlu Şemsi Paşa olmak üzere, Rumeli Kazaskeri Kadı-zâde, Defterdar Kara Üveys ve Şeyh Şücâ¹²⁶, Sokollu'ya karşı birleşmişler ve yeni padişahı boyuna onun aleyhine kışkırtmağa başlamışlardı. "Muallim-i Sultânî" Hoca Sadeddin ile Harem-i Hümayûn Kethüdâsı Canfedâ Kadın ve musahibelerden Râziye Hâtun'un da iltihaklarıyla durumları

¹²⁵ Mh. XVIII, Vsk. 235.

¹²⁶ *Manisa*'da Murad'ın rüyâsını tâbir ederek ona, yakında saltanat müyesser olacağını müjdelediği için padişah tarafından kerâmetine inanılıp cülûsta *İstanbul*'a getirilmişti. III. Murad üzerinde büyük bir nüfuza sahipti, 998/1589-90 da ölmüştür (Peçevî, II, 33-35).

daha da kuvvetlenen bu muhalif parti, sadr-ı a'zamın selâhiyetlerini kısırtmağa muvaffak olmuşlar, Nişancı A. Ferîdun gibi, onun en yakınlarını azl ettirmişler, hattâ daha da ileriye giderek, Sokollu'nun amcazâdesi olan Budin Beğlerbeği Vezir Mustafa Paşa'yı bir bahane ile katl ettirmişlerdi.¹²⁷ Sokollu'nun gün geçtikçe tecrid edilmiş bir duruma düştüğünü ve er-geç sadâretten uzaklaştırılmasının mukadder olduğunu gören Lala Mustafa, yıllardan beri rüyasını gördüğü sadr-ı azamlık mevkiini ele geçirmenin mümkün olabileceğini düşünerek, bu muhalif partiye iltihak etmekten çekinmemiş ve esâsen sun'î olan dostluğu terkederek, tekrar hemşehrisi Sokollu'nun aleyhine dönmüştü.

İşte, içlerinde Lala Mustafa Paşa'nın da bulunduğu Sokollu aleyhdarlarının faaliyetlerini artırdıkları bir sırada, *İran*'la savaşa girişilmesi, yeniden bir serdârlık mes'elesinin çıkmasına sebep olmuştur.

5. İRAN SEFERİ

Şah Tahmasb'in ölümünü takip eden saltanat mücadelelerinden faydalanılarak *İran*'a karşı savaş açılmasını teklif eden Van Beğlerbeği Husrev Paşa ile Erzurum Beğlerbeği Behram Paşa'nın arzuları, Sokollu ile muâzırları arasında yeni bir ihtilâf yaratmıştı. Sadr-ı a'zam, *İran* harplerinin çok külfetli ve yıpratıcı olduğuna işaretle, yeni bir savaşta "re'âyânın tekâlifden ve tecâvüz-i askerden pâymâl" olacağını, üstelik, "diyâr-ı Acem meftûh olsa dahi re'âyâsı bize ra'iyet olmağı kabul" etmeyeceklerini belirterek¹²⁸ seferin aleyhinde bulunmuş ve 1555 Amasya anlaşmasına sâdık kalınmasını tavsiye etmişti. Fakat Sokollu'nun muhâlifleri, III. Murad'ı onun tesirinden tamamiyle kurtarmak için padişahu harbe teşvik etmekten geri kalmamışlardı. Bununla beraber, seferin en ateşli taraftarları, o sırada 3. Vezir bulunan Lala Mustafa ile 4. Vezir Sinan Paşa idiler. Birbirlerinin hasmı canı olan bu iki vezir, bu defa Sadr-ı a'zama karşı değil, sâdece, ümit ettikleri yeni serdârlığın kendilerine sağlayacağı imkânları düşünerek, savaş taraftarı olmakta birleşmişlerdi. Zirâ her ikisi de *İran* serdârlığının kendisine tevdi edile-

¹²⁷ Sokollu'nun muâzırları hk. bk.: Peçevî, II, 5 vdd; Hammer, VII, 8-14; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, Ks. 1, s. 51 vd., M. T. Gökbilgin *Mehmed Paşa, Sokollu (İA)*.

¹²⁸ Peçevî, II, 36 vd.

ceğini umuyor ve yeni fetihlerle, müşterek gâyeleri olan sadârete daha çok yaklaşmak istiyorlardı. En nihâyet III. Murad, bunların tarafını iltizam etmiş ve Sokollu'nun muhâlefetine rağmen *İran*'a harp açılmasına karar vermişti.¹²⁹

II. Selim'den beri padişahların bizzat sefere çıkma âdetlerinden vaz geçildiği için, *İran Seferi*'ne de bir "Serdâr" tâyini icap ediyordu. Ancak, şimdiye kadar yapılan *İran* harplerinden edilen tecrübelere dayanılarak, neticenin daha sür'atle alınması için, hem kuzey-batı ve hem de güney-batıda iki cephe birden açılması uygun görülmüş ve o tarihe kadar tatbik edilmeyen yeni bir usule başvurulmuş, savaşı körükleyen Lala Mustafa ve Sinan Paşa'nın ikisi birden "Serdâr" tâyin edilmişlerdi.¹³⁰ Serdârların mntukaları birbirinden ayrılarak, Lala Mustafa, "*Erzurum cânibinden, vilâyet-i Şirvân'ın feth ve teshiri*" ne; Sinan Paşa ise, "*Bağdad ve Şehrizor câniblerinden mülhîd-i mezbûrun vilâyetine duhûl*" etmeğe memur edilmişlerdi.¹³¹ Bu hususta, 20 Safer 985 / 9 Mayıs 1577 de, Lala Mustafa'ya şu hüküm gönderilmişti :

"Vezîr Mustafa Paşa'ya hüküm ki:

Diyâr-ı şarkdan fırka-ı dalâle cem' olub, altmış-yetmiş yıldan ziyâde zamândan beru ezvâc-ı mutahharattan fahru'n-nisâ hazreti Ayşe radi'allâhu te'âlâ 'anhaya ve Çaryâr-ı güzîn rıdvân'allâhu te'âlâ 'aleyhim ecma'in hâşâ sebb ü la'n ve şetm ü ta'n etdikleri ecilden, vücûd-ı bisûdları her vechle nâ-bûd ve hâk-âlûd olmak lâzım gelmiş iken, bir bölük mülâhede-i makhûrenin izâlesiyçün re'âyâ ve berâyâdan nice bin 'aceze ve zu'afâ ve mesâkin-i fukara pâymâl olmak ihtimâlinde, ecdâd-ı 'izâm ve ebb-i kirâm ennâr'allâhu te'âlâ burhanum ol bakar ve dalâl üzre olan kavm-i serî'ül-zevâlin kendü hallerinde olmak üzre bir mikdâr zaman mühlet ve âmân virmişler iken, bu hâleti kendülere devlet ü rıf'at ve huzûr u rahat bilmeyüb bâ'is-i fevz ü felâh olan sulh u salâha muhâlif bir nice def'a nâ-hemvâr evzâ' u etvâr zuhûr etmeğin, gayret-i dîn-i mübîn ve şer'atu'l-mürselîn muktezâsınca ol gürûh-ı mekrûhun 'inâyet-i Hakk-ı celle ve

¹²⁹ Savaş sebepleri, Kırım Hanı'na gönderilen hükümde etraflıca izah edilmiştir (Mh. XXXII, Vsk. 663).

¹³⁰ Kırım Hanı Mehmed Giray'a gönderilen hüküm: Mh. XXXII, Vsk. 663; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 236 a.

¹³¹ Aynı hüküm.

‘âlâ ile def‘ü ref‘î ve kahr ü kam‘ı için zât-ı sa‘âdet-simâtdan mukad-dem ‘asâkir-i nusret- meâsirime siz serdâr ve guzât-ı zafer-âyâtıma sipehsâlâr ta‘yîn olunub ol deyr-i dalâlet-âyîne irsâl olunmakdan müntehab âmâlîm, mâl ü menâl olmayub heman mülhid-i dûzeh-megîn bi-‘inâyeti‘l-meliki‘l-kâdir, hedef-i tîr ve ‘alef-i şimşîr olub... ve memleket ve vilâyetlerin feth ü teshîr olmağın, buyurdum ki: Hük-m-i şerîfim vusûl buldukda, guzât-ı müslimîn ve cünûd-ı mucidîn bir yere cem‘ eyleyüb bu fermân-ı ‘âlîşânımı i‘lâm ve i‘lân idüb, emvâl ü ganâyim ve eshâb u bahâyimleri dîn-i mübîn uğru-na bezl eyliyen gâzî kullarımın olub, memleket ve vilâyetleri cenâb-ı celâlet-meâbımın olmak üzere istimâlet virüb her vechle gazâ ve cihâda tergîb ve irşâd eyliyesin, ammâ mümkün oldukça içlerinden chl-i sünnet ve itâ‘atden olanlar sıyânet ve himâyet olunub mallarına ve canlarına zarâr ve ziyân erîşdirmemeğe sa‘y ve ihtimâm eyliyesin ve re‘âyâdan harac-güzâr ermeni tâ‘ifesinin dahi mallarına ve canla-rına zarâr ve gezend erîşdirmiyessin.”

20 Safer 985 / 9 Mayıs 1577. ¹³²

Fakat daha *İstanbul*’da iken iki serdâr arasında anlaşmazlık baş-göstermişti. Âli, her serdârın mâiyetine verilecek kuvvetlerin taksiminde, Sinan Paşa’nın: Lala’ya “askerin güzîdesi virildi, bu ahkere muhannisleri ta‘yîn olundu” diye şikâyete başladığını söyliyerek suç gene ona yüklemeye çalışıyorsa da, ¹³³ ayrılan kuvvetler arasında büyük bir fark yoktu. Zirâ, Lala Mustafa’nın emrine, *Erzurum, Diyarbekir, Karaman, Rum (Sivas)* Beğlerbeğleri ve *Rumeli*’den *Silistre* v.s. Sancakbeğleri ile “sipâhi oğlanları zümresinden 1500 nefer, umu-men Sol-ulûfeciler”, 3.000 yeniçeri ve 100 zarbzen verilmesine mukabil; *Dulkadriye, Halep, Şehrizor, Bağdad* Beğlerbeğleri, *Hudavendigâr, Teke, Bolu, Ohri, Avlonya, Yanya* Sancakbeğleri ile, “mukeddemâ serhadde gönderilen 1500 silâhdârân”, umumen Sağ-ulûfeciler, 200 nefer *Şam* yeniçerilerinden başka,, ayrıca 2.000 yeniçeri ve 100 zarbzen de Sinan Paşa’nın kumandasına verilmişti. ¹³⁴ Kuvvetlerin bu tevâzününe rağmen, Lala Mustafa’ya verilen vazife şüphesiz ki daha ağır ve önemli idi. Bunun içindir ki, iki serdâr arasında baş-gösteren anlaş-mazlık, daha ziyade eski kinlere ve kıskançlığa dayanıyordu. Gerek

¹³² Mh. XXXII, Vsk. 293.

¹³³ *Künhü’l-Ahbâr*, Vr. 236 a.

¹³⁴ Kırım Hanına gönderilen hüküm: Mh. XXXII, Vsk. 663.

Lala Mustafa, gerekse Sinan Paşa, birlikte iş görmelerine imkân olmadığını bildiklerinden, her ikisi de serdârlığı tek başına elde etmek, dolayısıyla yeni ülkelerin fâtihi olmak için harekete geçmişlerdi. Esâsen, ne kadar tecrid edilirse edilsin henüz iş başında bulunan Sokollu'nun, Lala ile Sinan'ın anlaşamayacaklarını bilmemesi imkânsızdı. Onun, bu müşterek serdârlığı, muârizlarını ihtilâfa sürüklemek için ihdâs etmiş olması da muhtemeldir. Nitekim III. Murad, serdârlar arasındaki anlaşmazlığın hallini bir Hatt-ı humâyûnla sadr-ı a'zama havale etmek zorunda kalmıştı.¹³⁵ Sokollu'nun huzurunda yapılan toplantıda da ihtilâf giderilememiş, en sonunda, seferin ilk yılında *Tebriç* ve *Şiroân*'ı, ikinci yılda ise *Hemedan* ve *İsfâhân* taraflarını "fethe müte'ahhid ve zâmin" olduğunu söyleyerek¹³⁶ inadcılığı, nisbetinde ataklığını da gösteren Sinan Paşa, serdârlıktan azledilerek *İran Serdârlığı*, tek başına Lala Mustafa'ya verilmişti (22 Şevvâl 985 / 2 Ocak 1578.)¹³⁷ Bununla, *İran*'a karşı iki cepheye birden savaşa girilmesi gibi neticenin kolayca istihsalini temin edecek plândan vazgeçilerek, savaş yalnız *Erzurum* cephesine inhisar ettirilmiş oluyordu.

Lala Mustafa'nın emrine, merkezden "5.000" yeniçeri ile sipâh ve ulûfeciler bölükleri verildiği gibi, Diyarbekir Beğlerbeği Derviş, Erzurum Beğlerbeği Behram, Van Beğlerbeği Husrev, Dulkadiye Beğlerbeği Ahmed, Halep Beğlerbeği Bosnevî Mehmed, Karaman Beğlerbeği Güzelce Mehmed ve Diyarbekirden munfasıl Özdemir-oğlu Osman Paşalara da, eyâlet kuvvetleri ile birlikte Serdâra iltihak etmeleri emredilmişti.¹³⁸ Ayrıca, Kırım Hanı Mehmed Giray'a da, *Kırım* kuvvetleriyle *Demir-Kapu*'dan *İran* üzerine yürümesi bildirilmişti.¹³⁹

Lala Mustafa, *İstanbul*'da son hazırlıklarını görürken, başta Kırım Hanı olmak üzere, emrine verilen Beğlerbeğlerine mektuplar yazıp, onlara, "tahsil-i yarâğ u yât ve tedârik-i zahâyir u mühimmât" için direktifler verdiği gibi, *Şiroân* ve *Gürcüstan* Emîrlerine de, kendilerini itaata davet eden mektuplar göndermişti.¹⁴⁰ Bu arada, *Van* bölge-

¹³⁵ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 236 a.

¹³⁶ Peçevi, II, 38.

¹³⁷ Âli, *Nusret-nâme* Topkapı Revân Ktb. No. 1298, Vr. 4 a.

¹³⁸ Aynı yer, Vr. 24 b.

¹³⁹ Hân'a yazılan ilk hüküm: Mh. XXXII, Vsk. 663.

¹⁴⁰ Bu mektuplar, Lala Mustafa'nın hizmetinde "münşî" olarak bu sefere iştirak etmiş olan Âli'nin kaleminden çıkmış olup, onun *Nusret-nâme*'sinde toplanmıştır (Topkapı, Revân 1298, Vr. 13 a - 26 b).

sinde savaş fi'len başlamış ve Husrev Paşa kumandanındaki Osmanlı kuvvetleri *Hoy* kasabasını işgâle muvaffak olmuşlardı¹⁴¹. Nihâyet Serdâr Lala Mustafa, 28 Muharrem 986 / 6 Nisan 1578 de merasimle *Üsküdar*'a geçmiş ve 20 Safer / 28 Nisanda da oradan hareket etmişti.¹⁴³ Lala, *İznik-İlgin* üzerinden *Konya*'ya gelip Mevlânâ Celâlüddin Rûmî'nin türbesini ziyaret etmiş ve zahire tedariki için "2" gün orada eğlenmişti.¹⁴⁴ Bu sırada, *İranlılar*'ın *Erzurum* üzerine saldırmaları ihtimali karşısında, "Erzurum askeri mukavemeti kâdir" olmadıkları için, *İstanbul*'dan Serdârâ müekked hükümler gönderilerek, sür'atle hududa varması bildirilmişti.¹⁴⁵ Aynı zamanda, *Van*'a gelmiş olan *İran* elçisinin, Serdârın hududa varışına kadar "vech ve münâsip görüldüğü üzre tesliyyet" edilmesi, *Van* Beğlerbeği Husrev Paşa'ya emredilmişti.¹⁴⁶ Bunun üzerine hareketini sür'atlendiren Lala Mustafa, *Koç-Hisar* üzerinden Haziran sonlarında *Erzurum*'a varmış ve *Çermik* sahrasında ordugâhını kurmuştu. Yeniçerilerle sefere iştirak eden Beğlerbeğiler burada Serdârâ mülâki olmuşlar ve son hazırlıklar da görülerek harp nizâmına geçilmişti. Ordugâhda bulunan Âli'nin kaydettiğine göre, nakliyat için "400" katar deve kullanılıyordu. Bunun "26" katarı hazine, "150"si cephane, "115"i yeniçeri ve "109"u da "umûr-ı mühimme"ye ayrılmıştı.¹⁴⁷

Lala Mustafa, *Gürcüstan* ve *Şirvân*'ın zaptına, yâni bir tecâvüz harbine memur edilmiş olduğu için, 18 Cemâziyülevvel / 23 Temmuz' da *Çermik*'den hareketle, Gurre-i Cemâziyülâhir / 5 Ağustos'ta sınırda son Osmanlı kalesi olan *Ardahan*'a varmıştı.¹⁴⁸ Burada ancak '3' gün kalınmış ve 8 Ağustos'ta *Gürcistan*'a, yâni *İran* topraklarına girilerek, başta *Çıldır*, *Ahulkelek* ve *Yani-kal*'e olmak üzere "6" kale kolaylıkla

¹⁴¹ Husrev Paşa'nın "Feth-nâme"sine karşılık olmak üzere, Lala'nın gönderdiği tebrik mektubu: *Nusret-nâme*, Vr. 28 a - 29 a.

¹⁴² Âli, *Nusret-nâme*, Vr. 29 b.

¹⁴³ Aynı yer, Vr. 30 a.

¹⁴⁴ Mh. XXXII, Vsk. 369; *Nusret-nâme* Vr. 30 b. Ordu için gerekli zahire, *İstanbul*'dan gemilerle *Trabzon*'a sevk edilmişti (Mh. aynı defter. Vsk. 394, 401).

¹⁴⁵ Mh. XXXII, Vsk. 339, 369.

¹⁴⁶ Mh. XXXII, Vsk. 373. 21 Rebiyülâhir 986/27 Haziran 1578 tarihli hüküm.

¹⁴⁷ *Nusret-nâme*, Vr. 52 b. Gene Âli'nin naklettiğine göre, ordugâhta büyük bir ucuzluk vardı. Meselâ, o bölgede arpanın kilesi 20-30 akçe olduğu halde, orduda ancak 5-6 akçe idi.

¹⁴⁸ Âli, *Nusret-nâme*, Vr. 54 a.

zaptedilmişti.¹⁴⁹ İşte bu sırada, Tokmak Hân ve İmâm-Kulu Hân kumandasında, 20-30.000 kişilik bir *İran* kuvveti, Osmanlı ordusunu geriden vurmak için harekete geçtiğinden, 5 Cemâziyülâhîr 986/9 Ağustos 1578 Cumartesi gün *Çıldır* sahrasında ilk büyük savaşa girilmişti. *İranlılar*, önce *Rumeli* kuvvetleri üzerine saldırmışlardı. “3” saat süren kanlı bir savaş neticesinde *Rumeli* kuvvetleri bozulmağa yüz tutmuşken, Lala Mustafa, evvelâ Diyarbekir Beğlerbeği Derviş ve daha sonra Özdemir-oğlu Osman Paşa’yı yardıma göndermiş, bunun üzerine *İranlılar*, “5.000” ölü ve “500” esir vererek çekilmek zorunda kalmışlardı. Osmanlı zâyiatı ise “200”ü aşmamıştı.¹⁵⁰

İranlılar’a karşı kazanılan bu ilk zafer, *Gürcüstan*’ın zaptını kolaylaştırmış ve *Gürcü* ve *Azerbaycan* beğlerinden bir kısmının Osmanlı hâkimiyetini tanımalarına yol açmıştı. Lala Mustafa, *Çıldır* zaferini *İstanbul*’a arzettiği zaman, III. Murad, kendisini “yüzün ağ olsun” diye tebrik etmekle beraber, onu serdâr tâyin edip “ol diyâr-ı celîlü’l-i’tibâra irsâl itmekden aksây-ı âmâl, bi-inâyeti’llâhi’l-meliki’l-müte-’âl, diyâr-ı Şîrvân feth ve teshîr ve ol havâli rafz ve ilhâddan pâk ve tathîr ve tâife-i evbâş-ı bed-ma’âşî kahr ve tedmîr” etmek olduğunu da belirtmişti.¹⁵¹

Esâsen Serdâr, *Çıldır Savaşı*’ndan sonra derhal *Tiflis* üzerine yürümüş ve bura hâkimi olan Tahmasb’ın kayın pederi David (Davud) kaçtığı için kolaylıkla şehre girmişti.¹⁵² Bundan sonra da *Şîrvân* üzerine yönelmiş ve kısa zamanda burayı da zaptetmeğe muvaffak olmuştu (Eylül başları).¹⁵³

Böylece Lala Mustafa, “2” ay gibi kısa bir zamanda *Şîrvân*’a kadar bütün *Gürcüstan*’ı ele geçirerek, kendi tâbiriyle “bir pâdişâh-ı azîmü’ş-şânın bende-i kemîne-i nâ-tüvânına vâkı’ve müyesser” olmayan geniş fütuhatta bulunmuştu.¹⁵⁴ Zaptedilen yerler, *Gürcüstan*, *Tiflis*, *Şîrvân*, ve *Sohom* adıyla “4” Eyâlete ayrılarak, *Tiflis* Beğlerbeği-

¹⁴⁹ Aynı yer, Vr. 55a.

¹⁵⁰ Muharebe hakkında Lala’nın mektubu: aynı yer, Vr. 57 b - 61 b. Selânik’de, *Çıldır Savaşı*’nın tarihi Şa’ban 986/Ekim 1578 ve *İran* zayıtı ise 15.000 olarak gösterilmiştir ki (*Tarih*, 146 vd) yanlıştır.

¹⁵¹ Mh. XXXII, Vsk. 420. 10 Receb/12 Eylül tarihli hüküm.

¹⁵² Selânikî, 148; Hammer, VII, 65.

¹⁵³ Lala’nın, *Şîrvân*’ın zaptı hakkındaki arzı: *Nusret-nâme*, Vr. 86 b vd.

¹⁵⁴ Aynı arz, Vr. 89 b.

liği Ferhad Paşa oğlu Mehmed Paşa'ya, *Şirvân* muhafızlığı Özdemir oğlu Osman Paşa'ya, *Sohom* Beğlerbeğliği serhad beğlerinden Haydar Paşa'ya verilmiş ve *Gürcüstan* da, cizyesi tesbit edilerek mâlikâne tarikiyle Levend-oğlu Aleksandr'da bırakılmıştı.¹⁵⁵

Fakat bu fütuhata rağmen henüz, asıl *İran* kuvvetleriyle karşılaşmamıştı ve eski harplerde olduğu gibi, *Safevîler*'in Osmanlı kuvvetleri çekilir çekilmez meydana çıkarak kaybettikleri yerleri istirdad etmeleri kuvvetle muhtemeldi. Bu yüzden, ordunun, yaklaşan kışı hudud boyunda geçirek *İranlılar*'ın mukabil taarruzlarına karşı koyması ve ilkbaharda, henüz harp sahasına gelmemiş *Kırım* kuvvetlerinin de iltihakiyle yeniden harekete geçmesi gerekiyordu. Nitekim, *Şirvân*'ın fethinden dolayı Serdâr Lala Mustafa'ya hıl'atle birlikte bir murassa hançer göndermek suretiyle memnuniyetini belirten III. Murad,¹⁵⁶ aynı zamanda, fütuhata devam etmesi emrini de vermişti.¹⁵⁷ Bunun üzerine Lala Mustafa, *Şirvân*'da Osman Paşa'nın emrinde bir miktar kuvvet bırakarak, *Tiflis* ve *Ardahan* yolu ile, kışlamak için, 21 Ramazan / 21 Kasım'da *Erzurum*'a dönmüştü.¹⁵⁸

Lâkin, Osmanlı ordusunun kışlamak üzere geri çekildiğini gören *İranlılar*, "4" koldan birden harekete geçmişlerdi. Özdemir-oğlu Osman Paşa, *Şirvân* üzerine yürüyen Uros Hân kumandasındaki kuvvetleri bozguna uğratmışsa da¹⁵⁹, şehzâde Hamza Mîrzâ kumandasındaki yeni bir *İran* ordusu, gene *Şirvân* önlerine gelmiş ve kaleyi muhasara etmişti (9 Ramazan / 9 Kasım 1578). İşte bu sırada, *Kırım* Hanı Mehmed Giray'ın kardeşi Âdil Giray'ın kumandasında bulunan *Kırım* kuvvetleri de *Demir-Kapu*'dan *İran* topraklarına girmişlerdi. *Şirvân*'da mahsur kalan Osman Paşa, kal'eyi "3" gün müdafaa etmiş ve *İranlılar*, yetişen *Kırım* kuvvetleri tarafından püskürtülmüşlerdi.¹⁶⁰ Fakat Âdil Giray, firâileri takip ederken, pusuya düşürülerek esir alındığından *Kırım* kuvvetleri *Demir-Kapu*'ya doğru çekilmişler, Osman Paşa da, *Şirvân*'ı terkederek oraya sığınmağa mecbur kalmıştı.¹⁶¹

¹⁵⁵ Aynı yer; Hammer, VII, 62.

¹⁵⁶ *Nusret-nâme*, Vr. 124 b.

¹⁵⁷ Hammer, VII, 67, Not. 3.

¹⁵⁸ *Nusret-nâme*, Vr. 107 b.

¹⁵⁹ Âli, *Nusret-nâme*, Vr. 110 b. vd.

¹⁶⁰ Mh. XXXII, Vsk. 565; Selânikî, 150 vd. ; Hammer, VII, 70 vd.

¹⁶¹ Aynı vesika; krş: Selânikî, 151 vdd.

Bu kısmî gâlibiyet üzerine, Şâh Hudâbende, Osmanlılar tarafından zaptedilmiş olan yerlerin geri verilmesi şartıyla sulha tâlib olmuş ve bunun için Serdâr Lala Mustafa'ya mektup göndermişti.¹⁶² İranlıların elinde esir bulunan Kırım Kalgayı Âdil Giray da, aynı şekilde Serdâra mektup göndererek barış yapılmasının uygun olacağı fikrinde bulunmuştu.¹⁶³ Ancak Lala Mustafa, sulh teklifini kabulde tereddüde düşmüş ve durumu Bâbüâlî'ye arz ederek direktif istemişti.¹⁶⁴ Bu arada *İran* ordusu yeniden taarruza geçmiş ve İmâm-Kulu Hân kumandasındaki "15.000" kişilik bir kuvvet, Gurre-i Safer 987/30 Mart 1579 da, *Tiflis*'i muhasara etmişti.¹⁶⁵ Tiflis Beğlerbeği Mehmed Paşa, emrindeki cüz'i bir kuvvetle şehri müdafaa etmişse de, mühimmâtı ve yiyeceği tükendiğinden *Erzurum*'da bulunan Serdârdan yardım istemek zorunda kalmıştı. Lala Mustafa, önce Dulkadriye Beğlerbeği Mustafa ve daha sonra Lahsa Sancakbeğiliğinden ma'zul Ahmed Paşa'yı *Tiflis*'i kurtarmağa memur etmişti. Mustafa Paşa *Tiflis* önlerine gelmişse de, muhasara çemberini yarıp şehre girememiş, açıkta konaklamıştı. Bu durumda, İranlılara karşı giriştiği savaşlarda hayli zâyiat vermiş ve yiyeceği de tükendiğinden kuvvetleri perişan olup dağılmıştı.¹⁶⁶

Şirvân'ın kaybindan sonra *Tiflis*'in de elden çıkmak üzere bulunması, bir yıl önceki fütuhatin neticesiz kalması demektir. Aynı zamanda bu hal, *İran*'a karşı harbe girişilmemesi tezini savunan Sokollu'nun ne kadar haklı olduğunu da gösterecek mâhiyetteydi. Bununla beraber başlanılmış bir savaşın muvaffakiyetle sona erdirilmesi matlubdu. Bu yüzden, Serdâr Lala Mustafa'ya, *İranlılar* sulh teklifinde devam ettikleri takdirde, *Şirvân* ve *Gürcüstan*'ı Osmanlılara terk ve bir daha o bölgeye taarruz etmeyeceklerini taahhüd etmeleri şartıyla barış yapabileceği bildirilmiş¹⁶⁷ ve bu hususta hazırlanan nâme-i humâyûn da kendisine gönderilmişti.¹⁶⁸ Fakat aynı zamanda, savaşın devam etmesi ihtimali gözönüne alınarak, Kırım Han'ı Mehmed

¹⁶² Metin : Âli, *Nusret-nâme*, Vr. 119 b - 124 b.

¹⁶³ Metin : aynı yer. Vr. 150 a vd.

¹⁶⁴ Mh. XXXVIII, Vsk. 92, 305 (Serdâra hükümler).

¹⁶⁵ Âli, *Nusret-nâme*, Vr. 169 b.

¹⁶⁶ Tafsilât : *Nusret-nâme*, Vr. 173 b - 176 b.

¹⁶⁷ Mh. XXXVIII, Vsk. 92, 17 Muharrem 987/16 Mart 1579 tarihli hüküm.

¹⁶⁸ Mh. XXXVIII, Vsk. 305.

Giray'a sefere katılması bildirildiği gibi¹⁶⁹, *Anadolu* ve *Rumeli*'den de hududa yeni kuvvetler sevk edilerek,¹⁷⁰ Serdâra, *Kars* kalelesinin inşaatının tamamlanması ve "umûmen vilâyet-i Acem'in fethi ve teshîri" emredilmişti.¹⁷¹

Lala Mustafa, 11 Cemâziyülevvel 987 / 6 Haziran 1579 da "sefer niyyetine" *Erzurum*'dan çıkmış ve "*Şühedâ makamı*" denilen yerde bir hafta kalıp hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 14 Haziran'da *Kars*'a müteveccihen hareket etmişti. 5 Ağustos'ta da *Kars*'a vararak hemen kalenin inşasına başlamıştı.¹⁷²

Tiflis, İranlılar tarafından muhasara altında iken Serdârın, cephe gerisinde müdafaa tedbirleri olarak bizzat kale inşası ile savaş mevsimini geçirmesi, şüphesiz ki kendisine havale edilen "umûmen vilâyet-i Acem'in fethi" vazifesine aykırı idi. Bununla beraber Lala, verilen tâlimat gereğince, Şâh Hudâbende ile Tokmak Hân'a mektuplar yazarak, zapt edilmiş yerlerin Osmanlılara terki şartıyla sulhü kabul etmelerini istemişti.¹⁷³ Şâh ve Tokmak Hân, Serdârın teklifine, sulha taraftar oldukları cevabını vermişlerse de¹⁷⁴, bu mektuplaşmalar kuvveden fi'le çıkamamış ve sulh gerçekleşmemişti.¹⁷⁵

Bu vaziyet karşısında Lala Mustafa, *Tiflis*'i kurtarmak için bu def'a da Sokollu'nun oğlu Şam Beğlerbeği Hasan Paşa'yı göndermiş ve ancak bu suretle şehrin *İranlılar* eline düşmesi önlenememişti.¹⁷⁶ Diğer taraftan, sefere iştiraki emredilmiş olan Kırım Hanı Mehmed Giray, *Bahçe-Saray*'dan hareketle, 18 Şa'ban / 10 Ekim 1579 da, *Demir-Kapu*'ya varmış ve Özdemir-oğlu Osman Paşa ile buluşmuştu.¹⁷⁷ Osmanlı ve *Kırım* kuvvetleri, *Şirvân*'a kadar olan yerlere akınlar yapıp *İran* kuvvetlerini ta'ciz ederken, mevsim de hayli ilerlemiş, kış yaklaşmıştı. Filhakika, daha Ağustos sonlarında (Receb başları) yağın kar ve yağmur, Serdârın *Kars*'daki ordugâhını perişan

¹⁶⁹ Serdâra, 25 Rebiyülâhir/21 Haziran tarihli hüküm: Mh. XXXVIII, Vsk. 317.

¹⁷⁰ Sefere iştirakleri emredilen Sancaklar : *Rumeli*'den: Mh. XXXVIII, Vsk. 36-41, *Anadolu*'dan : Aynı defter, Vsk. 42-59.

¹⁷¹ Mh. XXXVIII, Vsk. 352.

¹⁷² Âli, *Nusret-nâme*, Vr. 160 a vdd.

¹⁷³ *Nusret-nâme*, Vr. 178 b vdd.

¹⁷⁴ Aynı yer, Vr. 184 a

¹⁷⁵ Aynı yer, Vr. 199 b

¹⁷⁶ Aynı yer, Vr. 186 a

¹⁷⁷ Aynı yer, Vr. 207 b

etmişti.¹⁷⁸ *Kars* kalesinin tamirini bitiren ve burada kendi nâmına bir de câmi inşa ettiren Lala Mustafa, *Kırım* kuvvetleriyle birleşmek için ileri gidecek yerde, bu yüzden, gurre-i Ramazan / 22 Ekim'de kışlamak üzere *Erzurum*'a hareket etmişti.¹⁷⁹

Serdârın avdetinden sonra Mehmed Giray da, kışı *Demir-Kapı*'da geçirmeden *Kırım*'a dönmüştü. Hulâsa, *İran* harplerinin bu ikinci yılı Osmanlılar için hiç te başarılı geçmemişti. Hattâ harp tâlihi İranlılar lehine dönmüş gibiydi. İlk yıl zaptedilen *Şirvân* elden çıkmış, Osmanlı kuvvetleri taarruzdan müdafaaya geçmek zorunda kalmışlardı.

Lala Mustafa henüz *Kars*'ta iken *İstanbul*'da umulmadık hâdiseler cereyan etmiş, sadr-ı a'zam Sokollu Mehmed Paşa katledildiğinden (8 Şa'ban 987 / 30 Eylül 1579) II. Vezir Ahmed Paşa sadârete getirilmişti. Lâla'nın hasretle beklediği fırsat bir kere daha gelip geçmişti. Çünkü, o, Sokollu iş başında olduğu müddetçe sadârete nâil olamayacağını anlamış ve bunun için de sadr-ı a'zamın aleyhindeki guruba iltihak etmişti. Şimdi Ahmed Paşa'nın o mevkie getirilmesi, usul ve an'aneeye uygun olmakla beraber, Lala Mustafa'nın ümitleri gene suya düşmüş demektir. Kaldı ki, o yılki savaşların aleyhe bir seyir takib etmesi, Lala'nın serdârlık durumunu da fazlasıyla sarsmıştı Zirâ, onun tâ *Yemen Serdârlığı*'ndan beri bir muhâlif olarak karşısına çıkan Vezir Sinan Paşa, Serdârın aleyhinde faaliyete geçmek için yeni bir imkân ve fırsat bulmuştu. Vaktiyle serdâr olmak için *İran*'la harbe taraftar olmuş ve hattâ bir ara Lala Mustafa ile birlikte serdâr tayin edilmiş olan Sinan Paşa, harbin ikinci yılında uğranılan başarısızlıkları belirterek, Lala'nın muvaffak olmadığını söylemeğe ve "beni gönderin, varayın, umûm vilâyetlerini alayın" demeğe başlamıştı.¹⁸⁰ Bu telkinler yeni sadr-ı a'zam Ahmed Paşa üzerinde de tesirini göstermiş ve Lala Mustafa serdârlıktan azl edilerek yerine Sinan Paşa tayin edilmişti. Yâni *Yemen Serdârlığı* hâdisesi bir kere daha tekerrür etmiş ve Sinan Paşa, Lala Mustafa'nın elinden serdârlığı almağa muvaffak olmuştu.

Sinan Paşa'nın selâm Çavuşu Ken'an, 19 Zilka'de 987 / 7 Ocak 1580 de *Erzurum*'a vararak, Lala Mustafa'ya, kendisinin serdârlıktan azl edilip *İstanbul*'a çağırıldığı hakkındaki hükmü tebliğ

¹⁷⁸ Aynı yer, Vr. 185 b

¹⁷⁹ Aynı yer, Vr. 204 a

¹⁸⁰ Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, Vr. 262 a.

etmişti.¹⁸¹ Bunun üzerine Lala, Sinan Paşa'nın, Serdâr kaymakamlığına tâyin ettiği Van Beğlerbeği Husrev Paşa'yı *Erzurum* muhafazasına memur ederek *İstanbul*'a müteveccihen hareket etmişti.¹⁸² *Tokat*'ta, kendi adamlarından olan sâbık *Erzurum* Mal Derfterdarı Lale-izâr-zâde Ahmed Çelebi ile Tezkirecisi Tâc-zâde Mehmed Çelebi tevkif edilmişlerdi.¹⁸³ Kendisi de *İstanbul*'a vardığında, bütün isteğine rağmen III. Murad tarafından kabul edilmemiş, "tevâbi'i hakkında zuhûra gelen şikâyet ve ahz ve celblerine müte'allik ba'zı nâ-şâyeste hikâyât ve rikâb-ı humâyûn-ı pâdişâhiye rık'alar ile kihân-u-mihân dilinden 'arz olunan taksirât, bâ'is-i nefret-i kulûb ve mucib-i kusûr u 'uyûb olub nice günler el öpmeğe dest-res" bulmamıştı.¹⁸⁴

Ancak, Lala'nın en çok aleyhinde bulunan Sinan Paşa, serdârlık hizmeti için hududa hareket etmiş, Ahmed Paşa da "6" ay süren bir sadâretten sonra vefat etmişti. Kısa bir zaman içinde Sokollu ile Ahmed Paşa'nın ölümü ve Sinan Paşa'nın da hudutta bulunması dolayısıyla, Divân-ı humâyûn "vüzerây-i kudemâdan hâlî" kalınca, III. Murad, Lala Mustafa'ya karşı infîâlini unutarak onu huzuruna kabul etmiş ve kendisini 2. Vezirliğe yükseltmişti.¹⁸⁵ Hattâ Selânikî'nin kaydettiğine göre, kendisine "sadâret vekâleti"de verilmiş^{185 a} yâni, mühürsüz olarak sadâret işlerini tedvire memur edilmişti. Fakat resmen münhal bulunan sadârete kimin tâyin edileceği gene bir mes'ele olmuştu. Bu makamın ezeli namzedleri Lala Mustafa ile Sinan Paşa, birbirlerini alt etmek için yeniden harekete geçmişlerdi. Usul ve an'ane gereğince sadâretin en yakın namzedi Lala Mustafa olduğu halde, o, bu sefer, sadr-ı a'zamlığı para ile satın almak istemediğini söyleyerek¹⁸⁶ mağrur bir tavır takınmıştı. Sinan Paşa ise, mührü humâyûn Lala'ya teslim edildiği taktirde, "muhâlefet yüzünden bana ve hizmetime lâzımı'l-

¹⁸¹ Ayni yer ve *Nusret-nâme*, Vr. 216 a. Selânikî'ye göre, Serdâr'a, Kapucular Kethüdâsı Kurd Ağa gönderilmişti (s. 158).

¹⁸² Âli, *Nusret-nâme*, Vr. 219 a.

¹⁸³ Ayn mll. *Künhü'l-Ahbâr*, Vr. 262 a; krş: Selânikî, 158.

¹⁸⁴ Ayn. mll. *Nusret-nâme*, Vr. 225 b.

¹⁸⁵ Ayni yer.

^{185 a} s. 159.

¹⁸⁶ Hammer, VII, 75.

infisâl mukarrerdir” diyerek¹⁸⁷, Serdârlıktan azl edilecek olursa, *İran* harplerinin bir çıkmaza gireceğini belirtiyor ve tehlikeye dikkati çekmek suretiyle âdeta tehditte bulunuyordu. Bu da tesirini göstermiş ve Sinan Paşa sadr-ı ’azam tâyin edilerek (Rebiyülevvel 988/Mayıs 1580), mührü humâyûn, Kapucular kethüdâsı Yemişçi Hasan Ağa ile kendisine gönderilmişti¹⁸⁸.

Artık Lala Mustafa’ için sadâret kapıları ebediyen kapanmıştı. Yaşı da “70”i aşmış bulunuyordu; hayatta ideal bildiği mevkie ulaşamamasının üzüntüsüyle de çok yaşamamış ve 25 Cemâziyülâhir 988 /7 Ağustos 1580 de hayata gözlerini kapamıştır¹⁸⁹. Ölümünden “17” gün önce, Ebû Eyyûb-ı Ensârî’nin türbesini ziyarete gitmiş ve makberenin ayak ucunda kendisi için bir mezar yeri satın alarak, adamlarına, öldükten sonra buraya defnedilmesini vasiyet etmişti. Rivâyet edildiğine göre, oradan dönüştü, “17 gün ömrümüz kaldı” diye öleceği günü de haber vermişti¹⁹⁰. Hakikaten de “17” gün sonra ölmüş ve vasiyeti gereğince *Eyub Câmi*’i hatîresine gömülmüştür.

*

Şehzâde Selim’e Lala tayin edilışinden, ölümüne kadar Mustafa Paşa’nın hizmetinde bulunmuş olan müverrih Âli, onu :

“*Merd idi, ferd idi, dilâver idi*
Şekl-i insanda bir gazânfer idi”

diye tavsif etmektedir¹⁹¹. Fakat Âli’nin bu tavsifde tamamiyle bîtaraf olmadığı ve hâmisini meth etmekten kendini alamadığı muhakkaktır. Zirâ, Lalalığından beri başvurduğu tertipler, sadârete yükselmek için kurduğu plânlar, Mustafa’nın, hiç te mert bir insan olmadığını açıkça göstermektedir. Ancak o da bir “ferd” idi ve her ferd gibi hatâ ve kusurdan sâlim değildi. Lala Mustafa, cesareti ve azmi yanında, hîle ve desise derecesine varan kurnazlığı; yakınlarını himaye hususundaki hassasiyeti yanında, muârizlarına karşı bî-âmânlığı ve hayrât işlerindeki cömertliği yanında servete düşkünlüğü, âdetâ bir madal-

¹⁸⁷ Âli, *Künhü’l-Ahbâr*, Vr. 262 b.

¹⁸⁸ ay. yer

¹⁸⁹ Aynı eser, Vr. 263 a; *Nusret-nâme* Vr. 22 a (Vr. 226 b de ölüm tarihi 25 Cemâziyülevvel diye gösterilmişse de yanlıştır).

¹⁹⁰ Âli, *Künhü’l-Ahbâr*, Vr. 263 b.

¹⁹¹ Ay. mll. *Nusret-nâme*, Vr. 227 a.

yonun iki yüzü gibi nefsinde toplamıştı. Bütün bu zıd tezâhürler bir noktada toplanıyordu: Hırs-ı câh. Mevki ve para hırsı onun asıl karakterini teşkil ediyordu. Sadâretten mahrum kalmakla beraber, servetinin verdiği imkânlardan faydalanarak hayrat ve hasenetta bulunmaktan geri kalmamıştı. Esâsen, Kansu Gavrî'nin torunu ile evlenmesi onu hayli zengin yapmıştı. Filhakika, zevcesinin, sâhip olduğu nakdî servetten başka, *Mısır*, *Şam* ve *Haleb*'deki vakıflarından yılda "10.000" filoriden fazla bir geliri vardı¹⁹². Lala Mustafa, şahsen pek hasîs olduğu halde, bu serveti hayrât ve imâret için sarfetmekten çekinmemişti. Yukarıda temas etmiş olduğumuz gibi, *İnebahtı* savaşından sonra *Antalya*'da kendi parasiyle "3" Kadirga inşa ettirdiği gibi, muhtelif yerlerde de câmi ve imâretler yaptırmıştı. *Erzurum*'da Mimar Sinan'ın eseri olan câmi¹⁹³, *Ilgın*'da câmi, imâret ve han¹⁹⁴, *Şam*'da "360" hücreli bir Kervansaray ile havuz ve hamam, gene *Şam* civarında *Kunanitira* menziline bir câmi ile kervansaray¹⁹⁵, *Kars*'ta iç kalede bir câmi ve nihayet *Kudüs*, *Mekke* ve *Medine*'de bulunan hayrâtı¹⁹⁶ bunlar arasındadır.

¹⁹² Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, Vr. 263 b.

¹⁹³ A. Şerif Beygu, *Erzurum. Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, s. 149.

¹⁹⁴ Lala Mustafa'nın *Ilgın*'daki hasları: Mh. XIX, Vsk 313.

¹⁹⁵ Lala Mustafa'nın *Kunanitira*'daki imâretine âit vakıf defteri Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No. D. 1297 de bulunup, son zamanda L. Fekete tarafından neşredilmiştir: *Die Sıyaqat-schrift in der Türkischen Finanzverwaltung*, I, 394 vd.

¹⁹⁶ Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, Vr. 263 b.

SULTAN III. MUSTAFA'NIN HÜZÜN VERİCİ BİR BORÇ SENEDİ

Ord. Prof. İ. H. UZUNÇARŞILI

Sultan Üçüncü Mustafa (1757-1774) muktâsit bir hükümdardı, israfı sevmezdi; gerek müsaderelelerden ve gerek tasarruflardan dış ve iç hazineleri para ile doldurmuştu; otuz seneye yakın muharebe olmadığı için malî durum fevkalâde iyi idi; Kapıkulu Ocaklarının maaşları muntazaman veriliyordu. Paranın ayarı düzgündü.

Üçüncü Mustafa Ruslara karşı hasımdı: Bu devlet büyümeden bir fırsatını bulup onlarla muharebe etmek istiyordu; en büyük güveni de hazine idi; o da ziyadesiyle mevcuttu. Sadarette bulunmakta olan vezir-i âzam KOCA RAGİB PAŞA muharebeye aleyhtardı; fakat SULTAN MUSTAFA ise Rusların daha ziyade büyümesinden evvel bunlara muharebe etmek istediğinden hartbten çekingen olan RAGİB PAŞA'ya :

—Eğer gazez akçe ise *Edirne Kapısı*'nda tâ *Ruscuk*'a kadar iki keçeli altın dizerim demiş ise de Vezir-i âzam askerî durumu nazar-ı dikkate alarak bir takım mukni delillerle işi önlemekle beraber esas endişe ettiği askerî ıslâhata teşebbüs etmemişti. RAGİB PAŞA'dan sonra pâdişah aynı kanaati bırakmıyarak vezir-i âzam olan MUHSİN-ZADE MEHMED PAŞA'yı da sıkıştırmış ise de o da muharebe edilecekse hudud kaleleriuiin tahkimi ile oralara asker cephanesi ve mühimmat sevkinden sonra harbe girilmesini söylediğinden azl ile sürgün edilmişti (1182 H. 1768); nihayet Ruslarla arada esaslı ihtilâfı mücib olan Lehistan meselesi SULTAN MUSTAFA'nın arzusuna uygun düşerek Rusların Lehistan işlerine müdahale etmesine aleyhtar olan Bar heyetinin istiklâllerinin temini için vaki müracaatları ve muharebe isteriz diye *İstanbul* hakkının da galeyani SULTAN MUSTAFA'nın isteğine destek oldu ve 26 Cemaziyevvel 1182 ve 3 Ekim 1768 de Ruslara karşı harb ilân edildi.

Tarihlerde malûm olduğu üzere muharebe altı sene kadar sürmüş, Osmanlı kuvvetleri -yani talimsiz ve nizamsız asker- mağlubiyetten mağlubiyete düşmüş ve nihayet pek acıklı olan *Kaynarca* muahedesiyile

muharebeye son verilmişti (8 Cemaziyelevvel 1188 ve 17 Temmuz 1774). ÜÇÜNCÜ MUSTAFA bu harbin sonunu yani müsalehayı görmeden 8 Zilkade 1187 ve 21 Ocak 1774 de yani müsalehadan altı ay evvel vefat ederek yerine kardeşi BİRİNCİ ABDÜLHAMİD hükümdar olmuştu.

III. MUSTAFA, bu muharebe esnasında iç ve dış hazinelerde biriktirmiş olduğu külliyetli paraları tamamen harb uğruna sarfetmiş, elde avuçta bir şey kalmamış ve nihayet 1187 H. 11773 M. de oğlu SULTAN SELİM'in ve kızlarının tevellütleri dolayısıyla vezirler ve devlet ricalinden hediye olarak takdim edilip bu çocukların validelerinde bulunan paraları da ödünç olarak alarak muharebeye sarfetmiş ve buna mukabil borç senedi vermişti.

Bu borç senetlerinden birisi oğlu SELİM'in validesinden (Mihrişah Valide Sultan) borç aldığı iki yüz otuz yedi kese (bir kese beş yüz kuruş) ile elli beş kuruşa aittir. Pâdişah müsalehadan sonra kendi vakfının fazlasından bunu ödemeyi taahhüd etmekte ve paranın ödemesini mütaakib borç senedinin yırtılmasını beyan eylemektedir. Altında SULTAN MUSTAFA'nın mühr-i hümayununu hâvi olan bu borç senedinin sureti aynen söyledir¹.

Kese	Küsür kuruş
237	55

Yalnız iki yüz otuz yedi kese elli beş kuruştur.

Bâis-i tahrir-i huruf budur ki

Gayret-i din ve devlet-i aliyye ve sıyanet-i saltanat-ı Osmaniyye için işbu bin yüz seksen yedi senesinedek gerek harem-i hümayununda ve gerek has oda ve enderun hazinelerinde ve gerek Topkapı ve darp-hanede mevcut ve iddiahar eylediğim akçeleri bilcümle masarif-i seferiye için harç ve sarf olunup gayrı akçe kalmadığından nâşi bizzarure oğlumun ve kerimelerimin akçelerine muhtaç olunmağın oğlum SULTAN SELİM'in velâdeti vaktinde vezirden ve rical-i devletten gelip validesi yedinde hıfzolunan akçe olmak üzere iki yüz otuz yedi kese elli beş kuruşu tamamen aldım² ve masarif-i seferiye için gazaya

¹ Topkapı Sarayı arşivi numara 1785.

² Herhangi bir şehzade veya Sultanın doğumunda gelen ve verilen hediyeler o çocuğu doğuran valideye verilir, hiç bir kimse tarafından ona dokunulmazdı. Nitekim pek dara düşmüş olan ÜÇÜNCÜ MUSTAFA da oğlu SELİM'in validesindeki doğum parasını alarak ona karşı borç senedi vermiştir.

sarfeyledim; benim alâka ve medhalim yoktur; meblağ-ı merkumun nısfı yüz onsekiz buçuk kese ile yirmi yedi buçuk kuruş eder³. İnşallahü tealâ ber minval-i muharrer 1187 senesinde darphane-i âmireye nakl ve sarfolunan mebolig-i mezbur bâdelmüsaleha vakfımın derkisesinden tamamen eda ve teslim oldukta işbu deyn temessükü şakkoluna.

Senedin altına
(Müht-i hümayun basılmıştır)

³ Eski borç senedinde paranın miktarını bildirmek için senedin içinde yarısı zikredilmektedir. Şimdi biz bunu senedin başında yalnız yazı ile şu kadar kuruştur diye yazıyoruz.

KUR'AN DİLİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME

HİKMET BAYUR

İçinde bulunduğumuz devirde din ile ilgili sorumlara büyük önem verilmektedir. Ancak bunlar çok kere tarih ve bilim bakımından değil, duygu veya açığa vurulmak istenilmeyen türlü menfaatler yönünden ele alınmaktadırlar. Hiç şüphesiz bu yol yanlış ve sosyal bakımdan zararlıdır.

Son yüzyıllardaki Osmanlı ve İslâm tarihi bunu ispata yeter. Matbaanın üç yüz yıl kadar geç ülkemize sokulması, Rönesans devrinden itibaren Batıda fışkıran bilimlerin tâ Tanzimata kadar Osmanlı genel öğretimine ve 1916 yılına kadar da medreselere sokulmaması, ateşli silâhların tekâmülü üzerine yeni usul savaşların gerektirdiği biçimde talim etmeyi gâvur taklidi sayan yeniçerilerin en az iki yüz yıl hemen durmadan yenilmemize sebep olmaları, bilgisizliğin, taassubun ve bir takım gizli menfaatlerin acı sonuçlarıdır. Bunlar bazılarında dine bağlılığın da sarsılmasına yol açmışlardır. Bu yıkımlı gidişi "Hayatta en hakikî mürşit ilimdir" diyen Atatürk durdurmuştur. Bütün bunlara bakarak diyeceğim ki hiç şüphesiz her yurtsever, bütün sorumlular gibi, dinimizi ilgilendiren sorumluların da ancak ve ancak tarihsel ve bilimsel bakımdan incelenmesine önem vermek lüzumuna inanmıştır.

Türlü görev ve işlerim dolayısıyla bir çok dinsel konularla ilgilenmek ve bunlar üzerinde bilgiler edinmek zorunda kaldım; bu amaçla şeriye vekilliği, müftülük, müderrislik gibi görevlerde bulunmuş bir çok kimselere baş vurdum. Bunlar arasında İsmail Hakkı İzmirli (eski İstanbul İlahiyat Fakültesi profesörlerinden) ve Şerefettin Yaltakaya (aynı yerde profesörlük ettikten sonra son yıllarında Diyanet İşleri Başkanlığı etmiştir) ayarında, onlar gibi ve onlar ölçüsünde her sorulan soruya bütün kanıtlarıyla bilimsel biçimde karşılık verecek kimseye rastlamadım.

Esasen bunların her ikisi yurdumuzda tanınmış bilginler oldukları gibi, birincisi Doğu'da, Hindistan ve Afganistan'da değerli İslâm filozofları arasında anılmaktadır. Anglikan kilisesi adına yapılan bazı

sorular üzerine mütareke yıllarında yazmış olduğu “*El cevab-üs sedid fi beyan-ı Din-üt-tevhid*” adlı eseri bütün İslâm dünyasında beğenilmişti.

İkincisi ise Arapçaya pek az Arap edibinin varabildiği bir derecede hâkim olmakla ünlüdür. Kendisinden istemiş olduğum bir incelemeyi: “*Gazalarda küffardan istiane etmek ve küffar ile iştirak eylemek caiz midir?*” başlığı altında pek bilimsel biçimde yazmış ve yazısını “*Türk İnkilâbı Tarihi*” adlı eserimin cilt III, Kısım I, sahife 344-346 sında not olarak yayınlamıştım.

Çok kere bilgileri kıt olan ve taassupları da hemen hep ondan doğan koyu mutaassıplar ise bu iki büyük bilgini pek sevmezler.

Aşağıda bu iki bilginin 1934 yılında dileğim üzerine “*Kur’anın Türkçe tercümesiyle namazda okunması*” başlığı altında yazmış oldukları bir incelemeyi yayınlıyorum; okunurken görüleceği gibi, sorunun her yönü en güvenilir kaynaklara dayanılarak incelenmiş, kendi düşüncelerinin leh ve aleyhinde var olan kanıtlar açıkca ortaya konulmuş ve yazarların inançları da belirtilmiştir.

Bu yazının üslûbundaki bir özellik üzerinde ayrıca durmak isterim; orada ilk devre Müslümanlarının safiyeti muhafaza edilmiş ve sonraları padişahlarla zamane büyüklerine yapılan dalkavukluklara ve onlarla eserlerine karşı kullanılan dalkavukça üslûba yanaşmamış, “Hazret” gibi sonradan uydurma tâbirleri kullanmaktan sakınılmıştır.

Bu değerli yazıyı daha uzun zaman saklı tutmayıp onu Atatürk-ün tarihsel incelemelerin yayınlanması için kurduğu bu dergide okuyucuların istifadesine sunmayı doğru buldum.¹

HİKMET BAYUR

¹ Mart 1934 de henüz soyadı kanunu çıkmamış olduğundan andığımız iki bilgin imzalarında yalnız öz adlarını kullanmışlardır.

KUR'ANIN TÜRKÇE TERCÜMESİYLE NAMAZDA OKUNMASI

Bu meselenin başında Kur'anın ne olduğu bilinmek lâzımdır. Ebu Hanife'ye göre Kur'an lâfız değil; belki lâfzın ifade ettiği mânadır.¹

Bunun için Kur'anın arapça, Türkçe, ve acemce gibi herhangi bir dile ihtisası yoktur. Mânadan ibaret olan Kur'anın herhangi dil ile ifade olunması müsavidir.²

Ebu Hanife'nin bu bapta delilleri şunlardır :

1 — Şuara suresi âyet 196=şüphe yoktur ki Kur'an; önden gelip geçen Peygamberlerin kitaplarında var idi.

2 — Âlâ suresi ayet 18=şüphe yoktur ki bu Kur'an; ilk kitaplarda var idi.

Pek aşikârdır ki Kur'an; önden gelip geçen Peygamberlerin kitaplarında arabî değildi. Halbuki bu âyetlerde kat'î surette Kur'anın bu kitaplarda mevcut olduğu beyan edilmekte olduğundan Kur'an kelimesinin önden gelip geçen Peygamberlerin kitaplarında olan ile Peygamberimize indirilmiş olan arasında iştirak noktasını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu iştirak noktası ise yalnız arapça değildir. Belki arapçanın ifade ettiği mânayı bildiren herhangi bir dil ile olan terkibi hususîdir.

Bundan dolayı namazda okunması emredilmiş olan Kur'an; bu iştirak noktasını teşkil eden Kur'andır. Bu ise yukarıda söylenildiği veçhile arapçanın ifade ettiği mânayı bildiren herhangi bir dil ile olan terkibi hususîdir. Kesilen bir hayvanın kesildiği esnada çekilen besmele-nin herhangi bir dil ile çekilmesi icma ile caiz olduğu gibi; namazda dahi herhangi bir dil ile olursa olsun Kur'anı kıraat caiz olmuş olur.³

¹ له ان القرآن اسم للمعنى دون اللفظ الاترى الى قوله تعالى . . .

كتاب المختلف - ابو الليث السمرقندى

المسئلة الناشه

² ولاى حنيفه رحمه الله ان القرآن كلام الله تعالى غير مخلوق ليس بعربية ولا فارسية والنظم ينسب عن ذلك المعنى.

شرح (الجامع الصغير) . حسام الدين البخارى

³ وفى زبرهم ما كان اللفظ عربياً فعلم ان القرآن اسم للمشارك فيه بين المنزل على محمد و بين ما فى كتب الاولين و اللفظ العربى يستحيل ان يكون مشتركاً فيه بينهما مع انه ليس فى كتب الاولين باللفظ العربى و اما هذا التركيب الخاص المقيد للمعنى الذى يفيد اللفظ العربى بهذا التركيب الخاص فيجوز ان يكون مشتركاً فيه بينهما وقد نطق به الكتاب فيكون هوالمشارك فيه بينهما فيكون هذا المراد بالقرآن المأمور به فى الصلوة و صار كالتسمية على الذبيحة فانه يستوى فيها جميع اللغات بالاجماع :

شرح منظومة نسق، زوزنى.

Bundan dolayı Kur'anın yalnız namazdan ibaret olduğunu kabul eden İmam Ebu Hanıfeye göre bu kitabın arapça olan hususî nazım ve terkiibini güzelce telâffuz kudreti olanlar ile bu nazmı arabîyi telâffuza kudreti olmyanlar arasında bir fark gözetmeye bir mahal kalmadığından nazmı arabîyi telâffuz kudreti olsun ve olmasın herhangi bir kimsenin namazda Kur'anı herhangi bir dil ile okuması caizdir.⁴

Namazın başlangıcında dahi İmam Ebu Hanıfe'ye göre arapçadan başka herhangi bir dil ile Allah zikredilerek meselâ (Tanrı Uludur.. ..) demek caiz olur. Çünkü: (وذكر اسم ربه فصلتي) Âlâ suresi âyet 15= Rabbın adını anar anmaz namaza durdu). Âyetiyle sabit olduğu veçh üzere namazın başlangıcında maksut olan, Tanrı'nın anılmasıdır. Bunun ise hiçbir dile ihtisası yoktur. Tanrı'yı herhangi bir dil ile anmak diğer bir dil ile anmağa müsavidir.⁵

Netice: İmamı Âzama göre arapçadan başka herhangi bir dil ile namazın başlangıcında Tanrı'yı anmak namazın içinde Kur'anı ve ka'delerde teşehhütleri okumak ve cuma günleri hutbe irat etmek caiz olur.⁶

İmamı Âzama göre ezanda muteber olan urftur.⁷

Şakirtlerinden Hasan Bin Ziyad'ın İmamdan rivayetine göre bu nokta şöyle izah ediliyor: Meselâ acemce ezan okunduğu takdirde halk ezan olduğunu anlayacak olursa bu ezan caizdir, anlamıyacak olurlarsa caiz değildir. Çünkü ezandan maksat namaz vaktinin gelmiş olduğunu halka bildirmektir.⁸

İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre Kur'an yalnız mâna değil; mâna ile beraber nazmı arabînin mecmuundan ibarettir. Bunların delilleri şunlardır :

⁴ وان كان يحسن العربية جاز ايضاً في قول ابى حنيفة رحمه الله.

شرح (الجامع الصغير)

⁵ وكذلك الخلاف فيما اذا تشهد بالفارسية او خطب الامام يوم الجمعة بالفارسية.

مبسوط سرخسى ج 1 ، ص. 36

⁶ و على هذا الخلاف اذا افتتح الصلاة بالفارسية او تشهد فيها بالفارسية او خطب يوم الجمعة بالفارسية.

شرح منظومه ، زوزنى

⁷ و اما الأذان فيعتبر التعارف فيه .

شرح منظومه ، زوزنى

⁸ و روى الحسن عن ابى حنيفة انه اذا اذن بالفارسية والناس يعلمون انه اذان جاز وان كانوا لا يعلمون

ذلك لم يجز لان المقصود الاعلام ولم يحصل به *

مبسوط سرخسى ج 1 ، ص 36

1 — انا جعلناه قرآناً عربياً) — 3. âyet Zuhur suresi - Biz o kitabı arapça Kur'an kıldık.

2 — بلسان عربى مبین) — 195. âyet Şuara suresi = açık bir dil ile olan arapça ile (sana indirdik).

İmameyn bu âyetlerden Kur'anın yalnız mâna değil; lâfız ve mâna-dan mürekkep olduğunu anlamışlardır. Bunlara göre lâfız ve mâna Kur'anın ayrı ayrı birer rüknüdür. Şukadar var ki lâfız rüknü zait olmakla aciz zamanında sakıt olur.⁹

Halbuki :

و كذلك انزلناه حكماً عربياً) — 37. âyet Raad suresi - biz o kitabı hükmü arabî olmak üzere indirdik, Buyrulduğu halde yine bu âyet; hükmün arabî diline ihtisasına delâlet etmiyor. Çünkü acemce ile olan hüküm dahi bu kitap ile hükümdür¹⁰.

Bununla beraber bu iki İmam Kur'anın hususî nazmı olan arapçayı telâffuzdan âciz olan kimseler hakkında arapçadan başka herhangi bir dil ile kur'anın okunmasını caiz görmüş olduklarından ustaları ile bu iki şakirt arasında ihtilâf kalkmış olur.¹¹

İmam Ebu Hanife'nin bilâhara şakirtlerinin fikirlerine rücu ettiği diğer bir şakirdi Nuh Bin Meryem-ül Mervezi'den naklolunmuşsa da bu nakil hilâfiyat kitaplarında görülmüyor. Yalnız hilâfiyata ait manzum bir eser yazan Ömer Bin Muhammed-ün Nesefi (vefatı h. 357) Ebu Hanife ile tilmizleri arasındaki yukarıki ihtilâfı bildirdikten sonra şu:

“Ebu Hanife'nin bilâhara tilmizlerinin kavline döndüğünü kendisinden itimada şayan olan raviler rivayet etmiş olduklarından aralarında ihtilâf kalmamıştır” sözünü söylüyor.

⁹ وقال انه مأمور بقراءة القرآن مطلقاً وهو اسم للفظ العربى على هذا النظم الخاص المفيد لعنايه لقوله تعالى انا جعلناه قرآناً عربياً وعند المعجز يكتب بالمعنى.

شرح منظومه، زوزنى

¹⁰ قلنا هذا لا يوجب اختصاص القرآن بهذه اللغة الأثرى الى قوله تعالى انا انزلناه حكماً عربياً هذا لا يوجب اختصاص الحكم بلغة العرب فان الحكم بالفارسية حكم به.

كتاب المختلف - لابي الليث الدميرقندى

¹¹ رجل المنتح الصلوة بالفارسية او قرأ القرآن بالفارسية او تشهد بالفارسية او خطب بالفارسية ان كان لا يحسن العربية جاز بالاجماع وان كان يحسن العربية جاز ايضاً في قول ابى حنيفة وعندها لا يجوز. شرح الجامع الصغير، حسام الدين البخارى

Ve bu âyetin şerhinde Zevzeni, İmamı Âzamın bu rücu' rivayetini Ebu Bekir Raziye atfetmektedir.¹²

halbuki :

(Ebu Bekir Razi) Ahkâmül-Kur'anında Şuara suresindeki yukarıda zikrettiğimiz *وانه لفي زبر الاولين* âyetinde :

“bu âyet; Kur'anın bir dilden başka bir dile naklolunmasının Kur'anı Kur'an olmaktan çıkarmıyacağına delildir..”* diyerek İmamı Âzam gibi Kur'anın mânadan ibaret olduğunu beyan etmekte olduğundan İmamı Âzam ile aynı fikirdedir. Ve bu rücu rivayet etmediği meydandadır. Bundan başka bu rücu' rivayeti kat'î olmak için (h. 370) te vefat etmiş olan Ebu Bekir Razi'ye değil; ilk asırlara kadar çıkarılmak, daha sarihi İmamı Âzama mülâki olan kimselerden veya tek bir kimseden inkitaa uğramaksızın müselselen rivayet edilmek lâzım gelirken biz bu rivayeti İmamı Âzamdan iki üç asır sonra yazılmış olan kitaplarda görüyoruz.

Ebu Bekir Razi'den sonra (h. 490) hududunda vefat eden Serahî, Mepsutunda asla bu rücu'dan bahsetmiyor. Bilâkis Serhasi, Ebu Hanife'nin namazda Kur'anın arapçadan başka bir dil ile okunmasını caiz gör-düğünü söylediği sırada diyor ki:

“İranlı'lar Selman'dan Kur'anın birinci suresi olan Fatiha'yı acemce yazıp kendilerine göndermesini istemişler. Selman da bu sureyi acemce yazıp kendilerine göndermiş ve bunlar dilleri arapçaya yatıncıya kadar namazlarda fatihayı acemce okumuşlardır.” İşte Ebu Hanife namazda kur'anın arapçadan başka bir dil ile okunmasının caiz olduğunu bununla istidlâl etmiştir. Bununla beraber namaz kılan kimseye vacip olan, belâgat ve fesahatiyle insanları acze düşüren Kur'anı okumaktır. Umum insanları acze düşürmek ise yalnız arapça ile değil herkesin konuştuğu ana dili ile olacağından meselâ: İranilerin acze düşmeleri arapça ile değil kendi lisanları olan farisi ile zahir ve sabit olmuştur. Ve Allahın kelâmı olan Kur'an mahlûk ve muhdes değildi. Lisanlar ise umumiyetle mahlûk ve muhdestir. Şu halde Kur'anın bir lisanı mahsus kalmamış olur.¹³

¹² و روی ابو بکر الرازی و غیره من فقہائنا عن ابی حنیمہ انه رجع الی قولہما فی الترائہ . شرح منظومہ ، زوزنی .

¹³ . بسوط سرخسی ، جلد 1 ، ص 36

* Bir satır kadar okunamamıştır.

Şafiye göre namazda Kur'anı farisice okumak hiçbir veçhile caiz değildir. Ümmi olup Kur'anı arapça okumakta aciz olan kimse hiçbir şey okumaksızın namaz kılar.¹⁴

Hülâsa: İmamı Âzam nazmı arabiye rükûn olarak kabul etmediği ve kendisinin rücuu ise sonradan şuyu' bulduğu halde bilâhara gelen fakihler İmameyn ile beraber nazmı arabi'nin rükûnünü aslı değil ancak rükûnü zait olduğunu ve aciz zamanında sukut edebileceğini ileri sürmüşler ve bu noktada her iki tarafın ittifakı hasıl olmakla artık hanefi imamları arasında bir ihtilâf kalmamıştır.

5/Mart/1934

İ. HAKKI

M. ŞEREFETTİN

* * *

Yukardaki incelemede ünlü İslâm yazarlarından alınmış parçalar ve not olarak da bunların bir çoğunun arapça metinleri vardır. Aşağıda bu metinlerin alındıkları eserlerle yazarların adları bulunmaktadır. Sayılar notlardaki sayılara tekabül etmektedir.

- Not 1 ve 10: Kitab-ül Muhtelif, Ebu-l Leysi Semerkandî.
 2, 4 ve 11: Şerh (Cami-üs Sagir), Hüsamettin el Buharî
 3, 6, 7, 9, 12: Şerhi Manzumei Nesefi, Zevzenî
 5, 8, 13, 14: Mebsutü Sarahsî C. S. 36

¹⁴ و عند الشافعي لا تجوز القراءة بالفارسية بحال ولكنه اذا كان لا يحسن العربية وهو اى يصلى بغير قراءة .
 مبسوط سرخسي ج 1 ، ص 36

BİBLİYOGRAFYA

YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU, *Zoraki Diplomat*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, Yeni Matbaa, 1955, 319 Sayfa, 400 Kuruş.

1908'den sonra şöhret kazanan roman muharrirlerimiz arasında mühim bir yeri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, yirmi-yirmibir yaşındanberi matbûat hayatına atılmış bulunmaktadır. İlk yazılarını 1909'dan itibaren *Resimli Kitap*, *Musavver Muhit*, dahil bulunduğu Fecr-i âti mensuplarıyla beraber *Servet-i fümün* mecmuasında neşre başlayan müellifimizin, bugün elimizde *Erenlerin Bağından*, *Okun Ucundan* adlı mensur şiirleri, *Ahmed Hâşim*, *Atatürk* hakkında hâtıraları, *Ergenekon* adıyla iki cilt hâlinde neşrolunan makaleleri, *Alp Dağlarından* isimli seyahat notları, hikâye, mektup, hitabet tarzında tertibettiği ve kadın mevzuu ile alâkalı muhtelif mes'eleleri ele aldığı *Kadınlık ve Kadınlarımıza Dair*, *Sağanak ve Mağara* piyesleri, *Horas*, *Horatius*, *Geçmiş Zaman Peşinde* adındaki terceme üç eserinden başka, küçük hikâyelerini topladığı *Bir Serencâm*, *Rahmet*, *Millî Savaş Hikâyeleri* ve *Kiralık Konak*, *Nur Baba*, *Hüküm Gecesi*, *Sodom ve Gomora*, *Yaban*, *Ankara*, *Sürgün*, *Panorama*, *Heç O Şarkı* romanları olmak üzere yirmibeş, bunlara 1957'de basılan *Anamın Kitabı* isimli ottobiyografiyle, biraz sonra üzerinde duracağımız *Zoraki Diplomat*'ı ilâve edersek yirmiyedi cilt eseri mevcut olduğu görülür.

Eserlerinin nev'i ve kazandığı şöhret gözönüne alınınca, Yakup Kadri 'yi makale ve musahabe, seyahat, hâtırat, tiyatro, mensur şiir muharriri, veya bir mütercim değil, 1908'den sonraki roman edebiyatımızın mühim bir siması olarak kabul etmemiz icabeder; bunları kıymetlendiren bilhassa müşahede kudreti ve kendine has duygulu üslûbudur. Bu müşahede kudreti, hâtıralarında, ait olduğu nev'in icabı, romanlarına göre daha kuvvetli olarak hiss olunmaktadır. *Zoraki Diplomat*, başkalarının değil kendisinin hayatına, 1934-54 arasındaki yirmi yıllık hayatıyla alâkalı müşahede ve hâtıralarına ait ve bu sahadaki eserlerinin ilkidir.

Zoraki Diplomat, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Arnavutluk, Çekoslovakya, Hollanda, İsviçre, İran ve tekrar İsviçre'de geçen Hariciye me'murluk hayatına ait hâtıra ve müşahedelerinin hikâyesidir. *Diplomatlık Meselekine Nası Girdim*, *Elçiye Zeval Olmaz Derler ama* başlıklı ilk iki bahis (S. 3-50), gençliğinde birkaç yıl süren lise hocalığı dışında resmî bir vazifede çalışmayan Yakup Kadri'nin diplomatik meslekine nasıl girdiğini anlatan bir başlangıç mahiyetindedir. *Kadro* mecmuasındaki neşriyat dolayısıyla birtakım dedi-kodular, Devlet mekanizmasında ileri mevkide bulunanların yanlış tefsirleri, mecmuanın kapatılmak istenilmesi onun bu mesleke girmesine sebep olmuştur; teferruatıyla izah ettiği hiyleler, dolaplar neticesinde Orta-Elçilik'le Tiran'a ta'yini, *Kadro*'nun devamına imkân bırakılmamak için bulunmuş bir çaredir.

"Arnavutluk yolunu boylarken yüreğim öylesine üzgündü ki, kendimi tutamayıp eski bir Fizan sürgününün torunu olan karıma, 'Vaktiyle Fizan vardı, şimdi de Tiran..' diye mırıldanmıştım" diyen müellif, vapur, Arnavutluk kıyılarına yaklaşırken bu düşüncelerinin boş bir üzüntü olduğunu sezer. Pırlıl pırlıl beyaz kumsalı, narin

ve yeşil tepcekleriyle, serin bir sonbahar sabahının tatlı aydınlığına bürünmüş olan Draç sahilleri, kendisini karşılamaya gelen dostları, bunlar arasında on-onbeş yıl önce Haydarpaşa'da Ahmed Haşim'le pansiyon arkadaşlığı eden genç tıbbiye talebesi ve şimdi elçilik binasının sahibi olduğunu söyleyen Dr. Kemal'i, "mektepe arkadaşısı Baha Tevfik'e edebiyat çömezliği eden ve İstanbul'un bâzı dergilerinde kısacık mensur şiirlerin altında imzası görülen Ahmed Nebil'i, Arnavut mebuslarından ve eski ahbablarından İskodralı Fâzıl Bey'i görmek, üzüntüsünü hafifletir. Modernize olmağa çabalayan bir Batı-Anadolu kasabasını andıran Tiran'da, bir Venedik sarayının maketini andıran elçilik binası, bu rahat ve geniş konak, kendisinden evvelki elçi Ruşen Eşref Bey'in "ince bir artist zevkiyle döşetip dayattığı, salonların, yemek, yazı ve yatak odalarının perdelerine, koltuklarına, kanapelerine, masalarına bakmakla doyum olmayan" konak, Ankara'daki birkaç odalı dermeçatma kira evinin yanında bir şato gibidir. Memnunluk verecek şeylerden biri de, Arnavutluk halkının bu yeni Türk elçisini sempati ile karşılamasıdır.

Arnavutluk'ta halk tabakası yedisinden yetmişine kadar Türkler'e yakınlık göstermektedir; aralarında tek-tük Türkçe konuşanlar bulunmakla beraber, onlarla Türkçe konuşmadan ahbablık etmek de mümkündür. "Çok defa aramızda göz yaşartıcı dostluk sahneleri bile oluyordu. Birgün Elbasan civarında ihtiyar köylülerden biri, ağır ağır arabamıza yanaşmış ve ay yıldızlı kırmızı bayrağı, "Osmanlı, Osmanlı!" deyip alnına, yüzüne, gözlerine sürerek öpmüştü. Başka birgün, gene yaşlı bir çoban bizi uzun uzun, tatlı tatlı, âdetâ hasretle seyrettikten sonra şoförümüze dönüp, "Bu İstanbul'dan Tiran'a yeni gelen Paşa mı?" diye sormuştu. Öyle fukara çocuklara rastlıyorduk ki bize demet demet kır çiçekleri hediye ediyorlar ve kendilerine para vermek istediğimiz zaman mahcup mahcup reddederek çekiliyorlardı" cümleleriyle halkın gösterdiği yakınlığı canlandıran Yakup Kadri, bu güzel ve asil memleketin bize ve bütün dünyaya uzaktan kötü görünmesinin sebebini, yüksek sınıfı tanıdıktan sonra anlamıştır.

Resmî Arnavutluk'un bütün kadrosunu Yıldız Sarayı'nın silâhşorları, veya onlara benzer kimseler teşkil etmektedir. Boğaziçi yalılarının Rumeli eşrafı dediğimiz aileleri içinden çıkıp gelme yüksek sınıfa eski Bâb-i âlî memurlarını da katarsak, 'Osmanlı Devleti'nin bütün o köhne ve çirkin mimarisi yeniden meydana çıkmış olur'. Seçkin aydınlardan Garp düşünceli kimselerin bâzıları, Balkanlar'a ilk ayak basan Romalı Hanlar'ın torunları olduklarını, bâzan da Büyük İskender'in kendi aralarından çıktığını iddia ederler. Kral Zog da bu efsaneye göre, oğlunun adını İskender II. koymuştur. Bir Arnavut muharririnin İngilizce olarak neşredilen Arnavutluk hakkındaki eserinde, Osmanlı Saltanat Devri, medenî ve Lâtin diye vasıflandırılan Arnavut milleti tarihinde zulümlerle dolu bir Asyalılar İstilâsı Devri gösterilerek Türk düşmanlığı izhar edilmiştir; fakat, Arnavutluk'ta kan kavgalarını, hattâ ufak-tefek zâbıtâ vak'alarını önleyen bir sükûnet havası yaratan Kral Zog, idareyi ele aldıktan sonra bu düşmanlık eski şiddetini kaybetmiştir. Türkiye'deki inkılâplardan hayranlıkla bahseden, 'Arnavutluk, Türkiye ile sınırdaş kalabilseydi de sizden ayrılmıyaydık' diyen münevverler bulunmakla beraber, hakikatte, münevver düşmanlığının sezilmemesi mümkün değildir. Genç bir Arnavut öğretmenin Atatürk hakkındaki eserinde sık-sık inkılâp kelimesini kullanmasından dolayı komünistlikle suçlandırılması, dört -beş ay sonra, gûya, Kral Zog aleyhinde tertiplenen bir komplonun, veya bir

ihtilâlin bastırılması esnasında, eski Dahiliye Nâzır'larından olan ağabeyi ile yanyana, candarmaların kurşun yağmuru altında' ölümü, Türkiye'ye karşı duyulan düşmanlığın neticesidir.

Tiran, Yakup Kadri'nin burada bulunduğu sırada milletlerarası politikanın velveleli bir rasad-hânesidir; Mussolini'nin Habeşistan zaferinden sonra Arnavutluk'ta İtalyan düşmanlığı izleri silinmiş, bunun ardından İtalya'ya karşı elli milletin elbirliğiyle alınan *sanctions* tedbirlerinin iflâs ederek İngiliz-İtalyan anlaşmasıyle neticelenmesi herkesi hayrette bırakmıştır. Habeşistan mes'alesi İtalya ile Batı devletlerini birbirine düşürdüğü sırada meydanı boş bulan Kral Zog, gûya ortada bir ayaklanma varmış gibi, kendi hâlinde insanları dağ başlarında eşkiya tenkil eder gibi öldürmüş, nice kimseleri sorgusuz olarak ölüm cezalarına çarptırmış, bunlarla uzaktan yakından alakası olan nice ma'sumlar tevkif ettirilerek habshânelere, karakollar, resmî, yarı resmî binalar, hattâ hususî evler bu zavallılarla dolmuştur. Bu esnada Vichy Kongresi'nden dönen Yakup Kadri zulme uğrayanların eşi dostunun şikâyetleriyle karşılaşmıştır; bunlarca Türkiye'ye karşı bir sempati besleniyor ve memleketimizin işe karışması mümkün görülüyordu. Kendisi daha Vichy'de iken elçiliğimiz Maslahatgûzar'ı tarafından bu şefaathane mes'alesi hükûmetimize bildirilmiş, tasvip olunmamakla beraber bâzı idam cezalarının sonsuz hapse çevrilmesi bakımından te'sirsiz kalmamıştır. Y. Kadri, vaktiyle Kral'a lalalık eden ve onun üzerinde mühim nüfuzu bulunan Abdurrahman Krosi ile bu hususu görüşmüş, eserde, tafsilâtiyle anlattığı politika sayesinde umumî avf ilân edilmiştir. Bir vakitler Türkler aleyhindeki eseriyle şöhret kazanan zat, komplo meydana çıkar çıkmaz İtalya'ya kaçmak suretiyle yakasını kurtarabilmiştir.

Müellifin Arnavutluk'a duyduğu yakınlık, biraz da, eski yurtdaşlarıyla kaynaşma dolayısıyla; "Gerçi, bu geriye basan bir yurtdaşlıktı. Hep bir arada, tekrar İkinci Abdülhamit saltanatının *terör* devrine dönmüş gibiydik. Tiran değil ama, İşkodra, Berat, Elbasan ve hattâ bizim Akçahisar adını verdiğimi meşhur İskender Bek'in köyü Kuriya, sanki çocukluğumun geçtiği Mânisa'nın bir kazası, veya nahiyesi idi. Yalnız, kerpiçten beyaz badanalı duvarları, ufacık bir delikten dışarı sarkıtılmış sicimlerle açılan kapıları ve cumbaları ve pencerelerinin kafesleri; yalnız sokaklarının kaldırımları ve avlularının içindeki çeşmeleriyle değil, buralarda oturanlarla da tıpkısı tıpkısına Manisa'yı, Alaşehir'i, Akhisarı andıran Osmanlı kasabaları..." cümleleriyle her iki memleket arasındaki benzerliğe işaret eden müellif, eserinde, günün Türkiye'siyle Arnavutluk arasındaki yakın benzerlikler hakkında izahat vermiştir. Nitekim Kral Zog da, çok geçmeden benzerliği bir eşitliğe çevirmek istemiş, kız kardeşlerinden birini, Abdülhamid'in oğullarından birine nişanlamıştır. Gizli tutulan bu izdivacı, Y. Kadri de, diğer diplomatlar gibi düğünden birkaç gün evvel haber almıştır. Bu münasebetle hükûmetimize çektiği bir telgraf üzerine, bilhassa Hariciye Vekilimiz, buna pek mühim bir siyasî hâdise mânası vermiş, elçimizin hemen çıkıp gitmesini emretmiştir. Onca Kral Zog'un bu hareketi, Osmanlı Hânedanı'nın Balkanlar'da tekrar hüküm sürmesi neticesini doğurabilir; evli bulunmayan Kral Zog günün birinde tahtını terkettiği takdirde, bu mevkie Abdülhamid II.'in oğlu veya torunu geçebilirdi. "Dış İşleri Vekilimiz, işte asıl bu bakımdan endişeye düşerek yalnız beni çağırarak kalmamış, Ankara'daki Balkan Devletleri elçilerine de tebligatta bulunmuş ve bu hâdiseden sade Türkiye Cumhu-

riyeti'nin menfaatlerine değil, Balkan Anlaşması'na da zarar getirebilecek bir siyasi huzursuzluk çıkabileceğini bildirmişti. Bunun üzerine yirmidört saat geçmeden Tiran'daki Yugoslavya, Romanya, Yunanistan elçileri ya hemen Tiran'ı terketmek yahut herhangi bir diplomatik özürle döğünde bulunmamak emrini aldılar” yolunda izahat veren Y. Kadri, çok geçmeden Kral, düğünde bulunmadıklarından dolayı bu elçilerin geri alınmasını istediğini, bunlar arasında, hükümetinden emir almadığı hâlde dâvete icabet etmeyen Çekoslovakya Maslahatgüzârı'nın da bulunduğunu kaydeden müellif, Kral Zog'un, müşkil duruma sokmamak için kendisini dâvet etmemiş olduğunu, bunun sebebini Mabeynci'si vasıtasıyla bildirmek nezaketini gösterdiğini kaydediyor (S. 51-77).

*

Tiran'la diplomatik münasebetimizin kesilmesi üzerine buradaki vazifesi sona eren Y. Kadri, 1935'de, Elçi olarak Prag'a gittiği zaman, Küçük Anlaşma denilen Orta-Avrupa müdafaa sisteminde sarsıntılar başlamış bulunuyordu. Nazi Almanyası gittikçe kuvvetlenmekte, üçlü anlaşmanın başlıca dayanağı Yugoslavya Prens Paul ile Stoyadinovic'in idaresi altında kendini Hitler'in cazibesine kaptırmıştır. Yugoslavlar'a göre Hitler müttefik, insanî hislerle dolu, Yugoslav Elçisi'nin kanaati ise, anarşi içinde çalkanmakta olan milletini selâmete çıkararak, Yugoslavya gibi ziraat ve ham madde memleketlerine ticaret kapılarını açarak, Avrupa'yı kalkındırma gayesinde bulunan Hitler, Çekoslovakya için bir tehlike menbâı değildir. Küçük Anlaşma müdafaa sisteminde göze çarpan bozuklukları örtbas etmek maksadıyla nutuklar vererek üç müttefik arasındaki bağların gittikçe kuvvetlendiğini ispata çalışan, Belgrat, Bükreş seyahatlarına çıkan Beneş, diğer taraftan Çekoslovak ordusunun harb gücünü teşhise çalışıyordu. Hususî bir konuşma esnasında Y. Kadri'ye, “Bir yandan Fransa, bir yandan Rusya bizim emniyetimizi ve taarruzdan masunluğumuzu korumak teahhüdünü üstlerine almışlardır. Bundan başka, biliyorsunuz ki Küçük Anlaşma paktı ile Rumanya ve Yugoslavya bize bağlanmış bulunuyor. Bu iki devlet, diğer taraftan Balkan Anlaşması ile size bağlıdır; yani sizin bizim aramızda bir *trait d'union* teşkil etmektedirler. Görüyorsunuz ki Çekoslovakya hiç yalnız değildir ve icabında yüz tümenlik bir müttefikler ordusunu çıkarabilecek, bunu kendi harb endüstrisiyle techiz edecek imkânlara maliktir” demesi de bâzi tehlikeleri önceden sezdiğine alâmettir; çünkü 1936 yılı başlarında Hitler, Çekoslovakya'ya karşı sınır harbine başladığından, bu, yalnız Beneş'in değil, bütün Çekler'in, matbuat sütunlarına da intikal eden endişelerinin ifadesidir. Tehlikeyi önlemek için Çek Hükümeti, Alman azınlığının kültürel imtiyazlarını o kadar genişletmiştir ki, “Südet bölgesinde bir Çek polis, candarma, idare âmirliği gibi resmî bir sıfat taşısa da kendi diliyle meramını anlatmağa imkân bulamadığı hâlde, herhangi bir Alman, bütün Çekoslovakya'da Almanca konuşarak dolaşmak, oturup yerleşmek imkânlarına sahiptir. Prag'da her yerde Beneş'in fotoğraflarına rastlanıyor, bâzi diplomatlar, Südet mes'elesinin alevlenmesini yalnız Nazi kışkırtmalarına değil, Beneş'in şahsî ve otoriter idare sistemine atfediyorlardı. Nezaket, terbiye, vakarına herkesi hayran eden Masaryk devlet riyasetinde kalsaydı, bu mes'ele yine çıkar, fakat buhranlı bir hâl almazdı. Sesinin tonundaki sertlik, kaba hareketlerinden başka uzlaştırıcı bir siyaset takibetmeyip, bir parti olarak hareket eden Beneş'i yalnız yabancılar değil, Çekler de sevmemektedir. Birinci Cihan Harbi'nde gizli hareketlere karışanlar

imtiyazlı bir sınıf hâlini almış, her nimetten faydanlanmış, bu harekete katılmayanlar üveği evlât mualmelesi görmüştür. Beneş Sosyyalist-Nasyonalist partisi lideridir; buna bağlı *Legionnaire* Bankası herşeyden arslan payı almaktadır ve Beneş'in nüfuz çevresinde yer alanlar arasında Yahudiler'in de bulunması Çekler'i bütbütün kızdırmaktadır. Hulâsa, Beneş'nin millî birliği sarsan hareketleri dolayısıyla memleketin her tarafına beşinci kol kök salmıştır.

Çekoslovakya'da beşinci kol faaliyetlerini birçok misallere yer vererek anlatan Yakup Kadri, 1937-38'de bu iç karışıklığa müvazi olarak haricî siyasette görülen aksaklıkları da yine müşahedelerine dayanarak izah ediyor: Küçük Anlaşma'ya dahil devletlerden, Beneş'in Hitler'i kışkırtıcı siyasetini tasvip eden yalnız Rumanya kalmıştır ve Beneş'i, Rumanya'ya ziyareti münasebetiyle uğurlama merasiminde Türk, Yunan elçileri hariç, Prag'da bulunan elçilerden hiçbirini gelmemiş, gerek bu ziyaret, gerek Kral Karol'un Çekoslovakya'ya nezaket ziyareti gösterişten ibaret kalmış, Masaryk'in ölümünden sonra hâdisesiz bir gün geçmemeğe başlamıştır. Hitler'in, radyolarda Beneş'e karşı açıktan açığa hücumu geçmesinden cesaret alan Südet Almanları, Prag'ın kendilerine ait bulunduğunu, bu şehrin cedleri tarafından kurulduğunu ilâna başlamışlardır. Fransa Hariciye Nâzırı, Prag'a böyle bir zamanda gelmiştir ve Beneş hâlâ ümitsiz değildir; silâhlı bir Alman saldırısına karşı Fransa ile Rusya'nın yardımından, Hitler'in böyle bir cihan harbine meydan vermeyeceğinden emindir. Bu sırada İngiliz Hükümeti Reisi Chamberlain'in, arkadaşlarından Lord Runciman'ı, Almanya -Çekoslovakya arasında hall çaresi bulsun diye Prag'a göndermesi, halkta, İngiltere'nin yardıma koşacağı ümidini uyandırmışsa da, Lord Runciman, misafir kaldığı şatonun önünden geçen dereye üç haftasını balık avlamakla geçirmiş, kimseyle vedalaşmadan İngiltere'ye dönmüş, neticeyi soranlara, "O iş Allah'a kaldı!" cevabını vermiştir.

Çekoslovakya, 1938 Eylülünde, Alman baskısına karşı harb seferberliği ilânına mecbur kalmış, fakat bu hazırlanış işe yaramamıştır; çünkü Hitler'le Chamberlain'in anlaşmasından birkaç gün sonra, Prag'daki İngiliz ve Fransız elçileri gece yarısını ikibuçuk saat geçe Südet bölgesinin Çekoslovakya'dan ayrılacağı haberini vererek, Beneş'e memleketi terketmesini tavsiye etmişlerdir. Y. Kadri, Chamberlain Kabinesi'nde Nâzırlık eden Duff Cooper'in eserinden faydalanarak, Chamberlain'in Hitler'le görüşmesinden Kabine arkadaşlarının haberi olmadığını, halkın belki bir Çekoslovakya mes'alesi bulunduğunu bile işitmediğini, yalnız Lordlar'la City'nin taraftarları dışında kimsenin okumadığı *Times*'den başka hiçbir gazete bu *sulhu kurtarma teşebbüsü*'nü benimsemediğini kaydederek, eserden, bu işin iç yüzünü aydınlatan mühim malûmatı nakletmiştir (S. 114 v. d.).

Beneş gittikten sonra Çekler bazı sokak gösterilerinde bulunmuştur. Yerine gelen ve ömrü boyunca siyasetten uzak yaşayan Dr. Haha, bu ihtiyar hukuk Hâkim'i sarayına öylesine çekilmiştir ki, yeni Çekoslovakya'nın bir Cumhurreisi var mıdır, yok mudur kimse farkında bile değildir. "Denilebilir ki o günlerde Çekoslovakya batan bir gemiyi andırıyordu. Burada herkes, yalnız kendi malının ve canının derdine düşmüştü ve memleket dâvası artık büsbütün unutulmuştu. Çoluk çocuğunu İsviçre'ye, Fransa'ya, İngiltere'ye gönderenlerin, hattâ buraları da kâfi derecede emniyette bulmayıp Güney Amerika memleketlerine kaçırınların, paralarını Londra, New-York bankalarına aşırınların, mağazalarını, fabrikalarını, ticaret-hânelerini

yabancı ellere devredenlerin dedi-kodusu, Prag'daki konuşmaların yegâne mevzuunu teşkil ediyordu". Memleketin içten dıştan çöktüğü bu sırada Dr. Haha ile Hariciye Nâzırı Berchetesgaden'e çağırılmış, Hitler'le Dr. Haha sözde karşılıklı müzakere ederek, bir anlaşmağa varmışlardır: "Ordusuz ve yalnız Çekistan, bir büyük devletin himayesine sığınmadan yaşayamaz. Er-geç haris komşularından birinin, hassaten komünist Rusya'nın hâkimiyeti altına girebilir. Şu hâlde böyle bir felâketi önlemek için bu memleketin bir Alman protektorasına inkılâp etmesi hayati bir zarurettir. . . . v. s.". Zaten bu anlaşma imzalanmadan önce Hitler'in motörlü kıt'aları harekete geçme emrini almış bulunuyorlardı.

İşgali müteâkip Çekoslovakya halkının psikolojisini müşahedelerine istinaden canlandıran Yakup Kadri, Türk Elçiliği'nde tercemanlık ve yerli kâtiplik vazifesini gören M. Barabaş'ın şu sözlerini kaydediyor: "Meğer o kadar göklere çıkarılan Alman ordusu bizimkinin yanında beş para etmezmiş. Motörlü kıt'alarının yarısından fazlası, bir sürü *pan*'lar yüzünden yollarda kalmış. Makineleri öylesine çürük-çarıkmış ki, teknisyenlerimiz, zâbitlerimiz hayretten hayrete düşmüşler. Bütün ordu erkânımız şimdi, 'Ah, ne ettik de bunlara karşı koymadık' diye dizlerini döğüyorlarmış". Hakikat de bu merkezdedir; Hitler, Çekler'in gafletinden faydalanarak bu memleketi kolaylıkla işgal edivermiştir (S. 78-133).

*

1935-39 yılları arasında, İkinci Cihan Harbi'nin en buhranlı devresinde Prag'da bulunan Yakup Kadri, bu hâdiseden sonra La-Hey Elçiliği'ne ta'yin olunmuştur. Hollanda, Yakup Kadri'de çocukluğuna ait bâzı hâtıraları canladırır; bizce eskiden Felemenk olan adı geçti mi, gözünün önüne üç şey gelmektedir.: Kraliçe Wilhelmina'nın resimli gazetelerde hayran hayran seyrettiği tazelik resimleri, annesinin Felemenk taşı diye vasıflandırdığı pırlanta yüzüğü ve kırmızı boyalı bir topu andıran Felemenk peyniri.. Kırkbeşini hayli aştıktan sonra Hollanda'ya vardığı zaman bu hayallerinden yalnız biri gerçekleşmiştir: "Bizim eski işçi tezgâhlarını hatırlatan elmas atelyelerinin loşluğu içinde annemin parmağındaki pırlantadan daha nekadar büyük taşların, gökyüzündeki yıldızlar gibi ışı ışı, küme küme parıldadığını görecektim; fakat hani benim o saçları lüle lüle, mine gözlü Kraliçe'm? Heyhat, onun yerine şimdi karşıma çıkan altmışlık bir ninedir ve kırk yıl evvelki tazeliğinden yalnız sesindeki tatlı gevreklik kalmıştır. Evet, bu, yumuşak, berrak bir genç kız sesiydi ve insanın kulağını hoş bir musiki gibi okşuyordu ama, eski fotoğraflarının hasretini gönlümden asla silemiyordu" diyor. Felemenk peynirleri dışarı ihraç edilirken bayatlamasın diye yusuvarlak hâle getirilip balmumundan bir kılıf içine sarıldığını sonradan öğrenmiştir ve Hollanda'dakiler ne şekil, ne de renkçe çocukluğunda gördüklerine benzemektedir. Müellif, La-Hey yolunu boylarken Felemenk'e ait düşünceleri yalnız bu çocukluk hayallerinden ibaret değildir; yirmi yaşına doğru okuduğu Fransız ve Alman filozoflarının XVI-XVII. asırda çıkan kitaplarının çoğunun Hollanda'nın muhtelif memleketlerinde neşredildiğini, Spinoza'nın, Erasım'ın burada doğduklarını, Descartes'in, Voltaire'in kilise baskısından kaçıp buraya sığındıklarını hatırlamaktadır. Hollanda'da fikir ve san'at hareketleri devam etmiyorsa bile yine birşeyler bulacağını uman Y. Kadri, XX. asır Hollandalı'sının eski parlak mâzisini unuttuğunu, vicdan ve fikir hürriyeti akıncılarının iz bırakmadan göçüp gittiklerini görünce hayal sukûtuna uğramıştır.

Hollanda'nın itina ile yetiştirilen ineklerini, diğer memleketlerden farklı olarak göze çarpan bisikletli kalabalığı, bura halkının cedlerine ait eski eşyalara, an'anelere bağlılığını, erken kalkıp erken yattıklarını, hattâ bu itiyadı bozmamak için Hollanda Hariciye'si protokol müdürlüğünün La-Hey ve civar şehirlerin eski ailelerini resmî ziyafetlerin külfetinden korumak için bir *Teşrifat Kitabı* neşrederek bâzı isimleri kayitle, "Bunları çağırabilirsiniz; diğerlerini rahat bırakın" demek istediğini, esalete düşkünlüklerini, böyle bir ünvanı taşıyan kimselerle görüşmeği tercih ettiklerinden aristokratların münzevî yaşadıklarını, buna rağmen Orange-Nassau Hanedanı'nın, saray ve saraylıların gayet sade, tantanasız bir hayat sürdürüklerini anlatan Yakup Kadri, halk tabakalarının, asiller ve saraylılar dışında kalan yüksek ve çoğu büyük sanayi ve iş âlemine mensup orta sınıfın da karakterlerini canlandırmaktadır. Bunlardan daha geniş ölçüde izahat verdiği husus, İkinci Cihan Harbi'nin bu sahadaki te'sirleridir.

Y. Kadri La-Hey'e ta'yin edildiği zaman, İkinci Cihan Harbi başlayalı onbeş gün olmuştur. Simplon Ekpressi'yle La-Hey'e giderken, Paris'e kadar harbe dair alâmetlere rastlamamış, burada karanlığı her bakımdan hissedilen bir bozgun havasıyla karşılaşmıştır. Daha dün kadar Hitler'in elini eteğini öpen, Fransız dostluğunu unutan, Çekoslovakya'nın terekkesinden faydalanmakla kendi din kardeşlerini arkadan vuran Polonyalıları kurtarmak için harbe girme keyfiyeti, Parislileri hiddetlendirmektedir. La-Hey, harb dışı ve intizam içinde bulunmakla beraber, basit, demokratik bir krallık hâline bürünmüş, halkı da hayatını buna göre ayarlamıştır. Benzin israfını önlemek için otomobillerin çoğu garajlara kapatılmış, Kraliçe Wilhelmine bile o yaşında bisiklete binmekle bu yasağa riayet etmektedir. Bu sahaya faşistlik, nazilik gibi diktatörlük rejimleri te'sir edememiştir. Resmî makamlarda değil, hususî çevrelerde Alman tarafdarlarına ve İngiliz düşmanlığına rastlanılmaktadır; birinciler, Hitler'in Yahudi ve komünistlere harb açmakla Avrupa medeniyetini tehdit eden iki tehlikeyi, İngiltere ve Fransa'nın yanlış politikasıyla Yahudilik'in kökünden kazanması, Almanya'nın komünist Rusya'nın kucağına atılması tehlikesini önlediği kanaatindedirler. İngiltere düşmanlığı ise, Hollandalıların, çünkü küçük İngiliz Krallığı'nı bu günkü İmparatorluk hâline getiren, bütün Avrupa'yı refaha erdiren kolonialistliğin ilk öncüleri olduğu hakkındaki telâkkileridir ve bu İngiliz aleyhtarlığından ziyade, bir nevi akraba kıskançlığıdır.

Hollanda'nın siyasi politikası tarafsızlık, hangi taraftan tecavüze uğrarlarsa, kanlarının son damlasına kadar müdafaadır. La-Hey resmî çevreleri, tecavüze uğrayacaklarına ihtimal vermemişlerdir; çünkü Almanya, harb maddelerinin çoğunu Hollanda'dan te'min etmektedir; diğer taraftan Fransa'ya en kısa yol Liège ve Namur'dur. Bu inanış neticesi olarak Hollanda Hükümeti ve Erkân-ı Harbiye'si komşularının resmî haberlere dayanan ikazlarına ehemmiyet vermemişlerdir. Müellif bu münasebetle, şu izahatı veriyor: "Hattâ birgün, bu memleket kadar tarafsız olan Belçika'nın genç Kral'ı, kendi askerî kaynaklarının verdiği bir alarm üzerine Wilhelmine ile görüşüp, her ihtimale karşı bir tedbir alınması teklifinde bulunmak için La-Hey'e gelmişti de, koğulmaktan beter edilmişti. Gerek Saray, gerek Hükümet bu ziyaretin -pardon- bu hâdisenin te'sirini dağıtmak yolunda günlerce ne gayretler sarfetmişti. O münasebetle Hariciye Nâzırı'nın bana söylediği şu

sözü hiç unutmam: 'Kraliçe, harbten, askerlik işlerinden bahsetmeği bile sevmez'. Almanlar'ın, Danimarka ile Norveç'i istilâsı üzerine tehlikeyi atlattığını sanan Hollanda, 1940 yılı kışını sakin, tatlı tahminler içinde geçirmiş, aynı yılın Mayıs'ında, bir gece Alman taarruzuna uğrayıvermiştir. Sabahleyin, Yunan Elçisi'yle beraber Hariciye Nezareti'ne giden Y. Kadri, Umumî Kâtip M. Snook'tan aşağıdaki izahatı almıştır: "Bu sabah saat altıda Alman Elçisi Von Zeck, Hariciye Nâzırı'mızdan acele bir mülâkat istedi. Bir *note verbal*'le Alman kuvvetlerinin buradan geçeceğini, bütün askerî üslerimizin işgal edileceğini, bunun dışında Hollanda Devleti'nin hükûmdarlık haklarına dokunulmayacağını bildirdi (M. Snook, Alman notasındaki şu sonuncu kaydı söylerken hazin hazin gülümsemişti). Pek tabii olarak, biz de, Alman Elçisi'nin bu tebliğini bir *casus belli* kabul ettik. İmdi, saat altıdanberi Üçüncü Reich'la harb halindeyiz". Bu sırada Belçika, Hollanda'dan daha berbat vaziyette, halk panik içindedir. Kraliçe henüz La-Hey'dedir. Kızı, küçük çocuklarını alıp Kanada'ya gitmiş, damadı Prens Bernhart, Hollanda ordusunda askerî vazifesini görmektedir. Hava hücumunun ikinci günü İsviçre Elçiliği'nde yapılan diplomatik toplantıya Fransa, Belçika, İngiltere elçileri gelmemiş, Rumanya Elçisi, Y. Kadri'nin kulağına bunların kaçmış olduklarını söylemiştir. Ertesi günü, her tehlikeyi göze alarak milletinden ayrılmamağa karar veren Wilhelmine, kendi hükûmet erkânının, Başkumandan'ının israrıyla, halk arasındaki söylentilere göre gece yarısı sarayından kaldırılıp Londra'ya kaçırılmıştır.

Hollanda'daki harb sahnelerini, Alman hava taarruzunun altıncı, Rotterdam bombardımanının ikinci günü Hollanda orduları kumandasındaki bütün kuvvetlerin sapaşağlam teslim bayrağını çektiğini, böyle yapılmadığı takdirde düşmanın ultimatomuna göre bütün şehirlerin yakılıp yıkılacağı haberinin te'sirini, harb ve teslim sırasında halkın nasıl bir ruh hâli içinde bulunduğunu mufassalan anlatan Yakup Kadri, teslim hâdisesinden birkaç gün sonra İstanbul'a Berlin yolu ile döndüğünden, zaferin tam haftasında, Almanya'da bu zafere karşı halkın gösterdiği alâkasızlığı, endişeyi de müşahedelerine dayanarak canlandırmıştır (S. 134-189).

*

Onaltı yaşında iken, Tunalı Hilmi'nin *Cenevre'de Tahsil* adlı eserini okuduktan sonra İsviçre kültür müesseselerine, burada tahsil etmeğe karşı derin bir iştiaak duyan, Cenevre'yi kart-postallarda hasretle seyreden Y. Kadri'yi bilhassa Rousseau Adası'nı canlandıran kart-postal, etrafında dolaşan beyaz kuğuları ve ortasında düşünen tunçtan filozofuyla gözlerinden yaş gelecek derecede içlendiriyordu. Rousseau'nun *Itiraflar*'ını, *Yeni Heloise*'ini tam bu sırada okumuş, burada tahsile imkân bulamamakla beraber, hastalığı dolayısıyla İsviçre'ye gimittir. Bu sıradaki ruh hâlini, İsviçre'ye sevgisini anlatıyor: "Evet, İsviçre'ye ilk ayak bastığım zaman, ben, yalnız kalbimin saflığını kaybetmiş bulunmuyordum, bir akciğer hastalığıyla de bünyem hayli yıpranmış, takatten düşmüş ve içimde yaşamak şevkinden de eser kalmamıştı. Kendimi, hep Âhret sırlarıyla dolu bir *Mistisisme*'e bırakmışım. Dünya nimetlerine başımı çevirip bakmıyordum bile... Kafam bir yığın felsefe ve edebiyat yükü altında ezilmiş, yüreğimin bütün coşkunluk kaynakları kurumuş ve gençliğim birtakım değersiz sevdalar yolunda hebâ olup gitmişti. O kadar yorgun ve bitkindim ki ilk hasretlim Cenevre'ye bir tren yolculuğu ile hemen kavuşmak imkânları elimde olduğu hâlde, karlı bir dağ başında yatırıldığım yataktan kımıld-

mak arzusunu bile duymuyordum. Bereket versin ki birkaç ay sonra, ben bu yataktan yedi yıl evvelki diriliğim ve tazeliğimle silkinip kalkacaktım ve bu benim için dünyaya yeniden geliş gibi birşey olacaktı. Kendi kendime, 'Meğer hayat ne tatlıymış; tabiat ne güzelmiş!' diyecektim. Etrafıma sanki bir billür parçası arkasından bakıyormuşçasına elvan elvan, pırıl pırıl bir âlem hâlinde görecektim. Dereler, tepeler, yarlar, bayırlar benim önümde hep birden dile gelecekti, gülümseyecekti". Kendisini yeniden hayata kavuşturan İsviçre'yi Y. Kadri işte bu sebepten çok sevmektedir ve yirmi üç yıl sonra, Hollanda'nın işgali üzerine Bern Elçiliği'ne ta'yini kendisini onun için pek çok sevindirmiştir.

Bern Elçiliği'ne tahsis ettiği sahifelerde müellif, İsviçre lehçesinde *iktidar* kelimesinin mevcut bulunmadığından, bunun karşılığı olan *hizmet* kelimesinin kullanıldığından, devleti idare edenlerin milletin âdeta kulu, kölesi olduğundan, halkın çalışkanlığından, tasarrufa düşkünlüğünden, en ileri mevkide birinin kızı, veya oğlunun hayatını kazanmak için herhangi bir işi küçümsemediğinden bahsediyor. İsviçre'ye her iki geliş de harb senelerine rastlamıştır. Halk, harb ekonomisi baskısını tehammül ile karşılamakta, politika adamları memleket hizmetini herşeyin üstünde tutmaktadırlar. Birinci ve İkinci Cihan Harbi İsviçresi'nde göze çarpan başlıca fark, sonuncuda Alman İsviçreli'sinin, Fransız İsviçreli'sinden çok Cerman düşmanı kesilmesidir. Almanlar'la bu defa silâh arkadaşlığı etmeyip tarafsız bir siyaset takibimiz, İsviçreli'lerin Türkiye'ye prestijini artırmıştır. Ticaret, iş âlemindeki itibarımız, bununla mukayese edilemeyecek derecede düşüktür. Harbten bir yıl önce buraya ihraç ettiğimiz buğdayın taşları bütün değirmenlerin öğütme âletlerini aşındırması, fındık çuvallarının kantarda ağır çeksin diye birtakım ecnebî maddelerle doldurulması bunun başlıca sebepleridir. Bu hâdiselerin hâtırası yeni ticaret anlaşmasıyla silinmeğe başlarken, Varlık Vergisi'nin, Türkiye'de birleşik bazı İsviçre firmaları üzerindeki baskısı ile tazelenmesi iki memleket arasındaki iktisadî, hukukî münasebetlerin kesilmesine yol açacak derecede umumî bir güvenliğe meydan vermiştir. "Menfaatine dokunulan İsviçreli'yi yatıştırmak, veya hoşgörülüğe çekmek hayli güçtür; fakat İsviçreli, aynı zamanda sağ-duyu dediğimiz büyük faziletin sahibidir de. . ." ve müellif bu sebeple, elçiliği zamanında, İsviçreli'lerin, Türkler hakkındaki seyahat vizesi ve ikamet tezkiresi yasağını kaldırdıklarına işaret ediyor.

İsviçreli'lerin kanun ve nizamlara taassup derecelerinde bağlılığı, pratik ve spekulatif zekâyı bir arada işletebilme kabiliyetleri, ilim için ilim yaptıkları gibi hususiyetleri hakkında tafsilât veren Y. Kadri, bilhassa Prof. Pittard'a dair mufassal bilgi vermektedir. İsviçre'de 1942-49 seneleri arasında kalmıştır; bu arada geçen muhtelif siyasî mes'elelere dair görüşlerine de yer veren muharrir, bu mütalâaları münasebetiyle. . "İnsan tastamam kendi yurdu kadar değilse de, hemen hemen ona yakın bir muhabbetle sevdiği bir diyar hakkında pek tabiidir ki objectif davranamaz. Hhususiyile, ben bünyemin sihhatini orada kazanmıştım. Fikrî tekâmülümün ve hayat telâkkilerimin birçok esashî merhalelerini orada aşmıştım. İnsan kıymetini, demokrasiyi ve hürriyet prensiplerini ilk defa orada öğrenmişim Bir cümlede, Batı Avrupa medeniyeti bütün dış ve iç örgüleriyle bana ilk defa orada ayân olmuştu. Bu medeniyet hakkındaki bazı tenkidî görüş ve düşüncelerimin menbaı dahi İsviç-

re'dir; zira, samimî, duru, gılgızsız demokrasi atmosferi içinde Avrupalılar'ın meziyetleri kadar kusurları da ap-açık görünür" hükümünü veriyor.

Y. Kadri, eserinin Bern Elçiliği kısmında, 1934 yılı sonralarına doğru Almanya ve İtalya üstüne Anglo-Saksonlar'ın hava hücumu sebebiyle İsviçre'ye akın eden Anglo-Sakson, Rus esirlerinden, bunlar arasında vatandaşlarımız da bulunduğundan, İsviçre'nin göbeğinde bir Türk-Rus harbi patlamak üzere olduğundan, İsviçreliler'in Türkler'le Ruslar'ı ayrı köylerde barındırmağa mecbur kaldığından, bu tarafsız memlekette akdedilen muhtelif siyasî kongrelerde cereyan eden fikirlerden v. b. milletlerarası mes'elelerden de bahsetmektedir. Bu bahse, "Yıl 1949, ay Temmuz.. Bize, Irak yerlere yol göründü; rasad-hâneden inelim, pek fena alâmetler belirtmektedir" cümleleriyle son veriyor (S. 208-260). Bu Irak yer İran'dır; 1949-51 yılları arasında Tahran Büyük Elçiliği'nde bulunmuştur.

*

1949 Eylül'ü sonlarında Tahran Büyük Elçiliği'ne ta'yin olunan Yakup Kadri burada ondokuz ay kalmıştır. İran'a ait hâtıra ve müşahedelerine, Hollanda ve İsviçre bahislerinde görüldüğü gibi, bu memlekete ait hayallerinin, intubalarının, sanat zenginliği hakkında fikirlerinin izahıyla başlıyor. "Tahran'daki Büyük Elçilik binası, Atatürk'le Rıza Pehlevî arasında teessüs eden samimî dostluğun bal-aylarında yüzbinlerce lira sarfedilerek binbir dikkat ve özenle kurulmuş bir saraydı. Parke tahtaları İtalya'dan getirilmiş ve Paris'in en meşhur mobilya fabrikalarına sipariş edilen eşya ile döşetilmişti. Alt katta direkleri yıldızlı geniş bir divanhânenin ondört metre boyundaki pençerelerini süsleyen müslin ve canfes perdeler zenginlik ve ihtişam bakımından yere serili eski İran halılarıyla rekabet hâlinde idi. Her tarafta renk renk, çeşit çeşit ipek kaplı koltuk ve kanapeler, ceviz ağacından, maundan masalar, raflar, bahüler... Orta hisap yüz kişilik sofrası ile yemek salonu, maroken takımlarıyla kocaman yazı odası, üst katta herbirinin hususî banyosu ve saire-siyle ikiye-üçer gözlü bölükler ve aşağıdaki merasim katının eşyaları kadar kıymetli mobilyalarla döşenmiş oturma ve yemek salonlarıyla Elçi'nin hususî dairesi.. Bu sarayda bir hükümdara lâyük herşey düşünölmüş, her türlü debdebe ve şatafat malzemesi toplanıp yığılmıştır; fakat burada, değil yalnız bizim gibi İsviçre'nin temizliğine, rahatlığına alışık kimseler için, hattâ İstanbul'dan, Ankara'dan gelmiş orta halli bir ailenin bile barınabileceği bir köşe, oturabileceği bir yer, yatabileceği bir yatak odası yoktu. Her taraf, herşey öylesine bir perişanlık ve murdarlık içinde idi ki titizce bir ev hanımı bu sarayda, sanki bir mezbeleğe girmişçesine eteklerini toplayıp hiçbir yere dokunmaksızın bir nevi ürkeklik ve tiksinti ile dolaşabilirdi." Altı ay geceli gündüzlü uğraştıktan sonra Elçilik binasının kapılarını yâr-ü agyâre açabilmişler, bu arada sihhati bozulmuş, kesesinden de bir hayli fedakârlık etmiş ve bu ancak bâzı Avrupalılar'la İranlılar'ın takdirini kazanmakla kalmıştır.

Yakup Kadri'nin İran'da bulunduğu 1949-51'de Şahinşah'tan en küçük yurdda-şa kadar hemen bütün iyi niyet sahiplerinin teşebbüs güçlerini köstekleyen birtakım gizli kuvvetler vardır; kimsenin memleket yolunda müsbet bir adım atamamasının başlıca sebepleri, Fedâiyan-ı İslâm adlı gerilik ve taassup cereyanı ile, Tude denilen komünist teşkilâtının sinsî, fakat sistemli çalışmalarıdır. İçeride, dışarıda tam mânâsıyla bir İslâm politikası takibedilerek, Rıza Şah'ın koyduğu lâyüklik prensipleri ortadan kalkmaktadır. Muharrem âyinleri eskisinden daha taşkınlıkla yapılmış,

Ahundlar bu karanlık vaziyetten faydalanarak ortaya çıkmağa başlamıştır. Bunların elebaşısı Kâşani bu esnada sürgünde bulunuyordu; "Taassup telkinleriyle azdırdığı delikanlılardan biri tarafından Şah'ın üzerine sıkılan kurşunların izleri henüz bu genç hükümdarın yüzünden tamamıyla kaybolmamıştı; buna rağmen çok geçmeden o da afedilecek ve gelip Meclis'in başına kurulacaktı". Eserde, Şah Rıza Pehlevi'nin karakteri, yaşayış tarzı, Ahund sınıfının maksatları tahlil olunarak, İranlılar'a milli gururu Şah Rıza Pehlevi'nin öğrettiği, o başlarına geçinceye kadar, tarih boyunca kimi Rus, kimi İngiliz emellerine hizmet eden okumuş yazmışların, onun yürüdüğü yoldan vatan topraklarına kavuşmuş, onun gösterdiği misaller, verdiği derslerle kendi topraklarında yalnız kendi emel ve iradesinin hâkimiyeti lüzumunu anlamış oldukları kaydediliyor. Anglosaksonlar'la Moskoflar'ın elele verip o büyük vatan-perveri ortadan kaldırmaları biraz bundan dolayıdır.

Müellif, müttefikler arasındaki Tahran Konferansı'nda bir Avrupa milletinin istiklâli bahis mevzuu olurken, Stalin'in kendine hâs *sinik* tebessümüyle, "Canım, uzun etmeyelim, orası da İran gibi müstakil olur" dediğini müşahede etmiştir. "Stalin'in, Rıza Şah İranı hakkında ne menfi emeller beslediğini kendi ağzından işittiğim şu sözlerle de ispat edebilirim. Kızıl Çar, İsmet İnönü Misyonu'nun Moskova'ya ziyareti münasebetiyle bize verilen ziyaretlerin birinde, Türkiye Başvekili'ne şöyle demişti: 'İran Azerbaycan'ını işgal etmek zamanı gelmiştir sanırım',. Müttefikler'in İran'a karşı hareket tarzları gayet zayıftır; "Bir çoklarımız malûm olmayan hakikat şudur ki Rus kıt'alarının oradan çekilip gitmesini bu müzakereler te'min etmemiştir. Harb sonrası tarihinde Rusya'ya karşı bu muvaffakiyet küçük İran ordusunun milli gayreti ve büyük İran diplomasisinin dirayeti sayesinde de kazanılmıştır". İran siyaset adamları, Avrupa'daki meslekdaşlarıyla boy ölçüşecek kudrette olmakla beraber, İran'ın fikirlerine, Yakın-Şark'ın, belki de dünyanın cihan sulhu bakımından en mühim yeri olduğuna ehemmiyet verilmemektedir. "Rusya, İran'daki durumunun gittikçe karışmasından, Amerika yapacağı para yardımlarının kendisine ne gibi bir menfaat te'min edeceğinden, İngiltere ise, İngiliz-İran Petrol Kompanyası'nın kâr ve temettü'lerini gittikçe daha ziyade artırmaktan başka birşey" düşünmüyor, Sa'd Kabinesi, İngiltere ile İran arasındaki petrol dâvasını her iki tarafı memnun edecek tarzda halle çalışıyordu. Şahinşah, Truman'ın nezaket dâvetinden faydalanarak uzun bir Amerika seyahatine çıkmış, daha sonra Rusya ile ekonomik bir anlaşma imzalanmıştır; fakat bu gayretler, karşı tarafların anlayışsızlığı yüzünden boşa gitmiş, bu sebeple Tahran halkından, başta bulunanlara karşı hoşnutsuzluk alıp yürümüştür. İlk fırsatta elçilik vazifesiyle dışarı gitmeği düşünen Sa'd Han, Ankara Büyük Elçiliği boşalınca, bunu sevinçle kabul etmiştir.

1949'da Seçim kavgalarıyla başlayan huzursuzluk gitgide ayaklanma hâlini almağa başlamış, böyle bir zamanda hürriyet ve meşrutiyet kahramanı olarak ortaya çıkan Musaddık, iki yıl hükümet başında kalabilmiştir. Bu münasebetle Musaddık'ın hayatından mufassalen bahseden Y. Kadri, İran'daki muhtelif siyasi teşekküller, İran halkının ruh inceliği, san'ata düşkünlüğü, siyaset adamlarının fikri üstünlüklerine dair müşahedelerine dayanarak geniş ölçüde bilgi vermektedir. Oraya gidişinde Türkiye ile İran arasında yapılmış bir Transit Anlaşması'nın bazı münakaşalı noktalarını hal ve bunu Sivil Havacılık Anlaşması takibetmişse de, bunlar senbolik hâlde kalmış, her iki taraf teahhüt ettiği üzere kara yollarını lâzım gelen hâlde sokamamış,

hava nakliyatı ise bizden bir-iki uçağın Mihr-Âbâd meydanına inip kalkmasından ileri gidememiştir.

Mehmed Rıza Şah ile Süreyya'nın düğünü, bu münasebetle General Razmara'nın verdiği nutku, Şah'ın ona itimadsızlığını bildiren acı bir gülümsemeyle dinlemesi, Razmara'nın öldürülmesinin uyandırdığı teessür, Razmara ile vaktiyle konuştuğu bazı mes'eleler, Kore harbinin ilk safhasında İran'da Solcu ve muhtelif matbûatın aleyhimizdeki neşriyatı, askerlerimizin korkaklığından ve başımızda bulunanların memleketi sattıklarından bahs olunması hakkında geniş malûmata rastlamaktayız. Bu sırada Türkiye aleyhinde iğrenç karikatürler de neşredilmektedir; "Bu meyanda Devlet Reisi'mizi, kafası Türk bayrağına sarılmış bir çek göğdesi üzerine oturup, bu çeşğin yularını, dolar torbası tutan Truman'ın eline veriyorlardı" diyen Y. Kadri, Razmara'ya şikâyete, bu gibi neşriyatı önlemedikleri takdirde Tahran'daki vazifesini göremeyeceğine karar vermiştir. Hariciye Vekâleti'nin bu mesele hakkında, "Madem ki İran'da matbuat hürriyeti vardır, aşırı Sağ ve Sol gazetelerin kötü yayınlarına karşı tarafsız, veya hükûmetçi matbûata Kore haberlerini doğru olarak verdirmek" lâzım gelirdi mütalâasına rağmen Razmara ile görüşmüştür. İran Matbuat Müdürlüğü, bizim Matbûat Müdürlüğü, veya Anadolu Ajansı ile işbirliğine hazır olduğunu Elçilik'imize bildirmişse de, malî, teknik güçlükler dolayısıyla bu işbirliği gerçekleşmemiştir.

İran devlet adamlarının karakterleri, Yakup Kadri'ye Tanzimat devrimizin siyasî şahsiyetlerini hatırlatır; ikisinde de, Garp medeniyetine doğru yürürken aynı teennî, aynı vakar, kendi millî geleneklerine bağlılık ve sadakat, fakat şuursuz, zâhirî garplılaşmadan tiksinti müşterek hususiyetlerdir. İran'da alafanga denilen züppe insan örneklerine hiç rastlanılmaz. Edebiyatları da eskiye bağlı, *cedideleşmek*'ten uzaktır; en yenilerine Şeyh Galib tarzında bir *Neo-Classique* nazarıyla bakılabilir ki şair Sûretkâr bunlardan biridir. İran edebiyatında bir yenilik görülmemesi, müellife göre, Goethe'yi bile te'sirinde bırakan *classique*, kemal mertebesinde sonsuzlaşmış bir İran edebiyatının asırlardanberi mevcudiyetidir (S. 261-306).

*

Yakup Kadri, Devlet adamlarının olgunluğuna, halkının inceliğine hayran olduğu ve birbuçuk sene kadar kaldığı İran'dan, sihhî sebepler dolayısıyla naklini istemiş, bunun üzerine tekrar Bern Elçiliği'ne ta'yin edilmiş, bu vazifede üç sene çalışmıştır. İşte eserinin Haşiye kısmında (S. 307-319), Tahran Büyük Elçiliği'nden, Orta-elçilik pâyesiyle Bern'e ta'yini üzerine gazetelerin dedikodulara yol açan neşriyatına, kendisinin bu husustaki düşüncelerine, Şark ve Garp'te büyük devlet adamı anlayışı hakkında izahata, siyasî bazı mes'elelere dair mülâhazalarına bu *Haşiye* kısmında yer vermiştir.

Bir mektep çocuğu eksikliğiyle çekine çekine girdiği diplomatlık mesleğinde yirmi yıl, gurbette ve kendine benzer kimselerden uzak bir ömür geçirmeğe mahkûm olduğunu kaydeden Yakup Kadri, bunu tam mânasıyla *Bir Sürgün* addettiğini söylemekle, 1938'de basılan *Bir Sürgün* adlı romanıyla hayatı arasındaki münasebeti de işaret etmiş oluyor (S. 47). Kendi kendiyile alay etmek için eserine, Vefik Paşa'nın Molière'den adapte ettiği *Zoraki Tabib*'ini hatırlayarak, *Zoraki Diplomat* adını vermiştir (S. 311).

Eski diplomatların hâturalarında olduğu gibi, şahsî başarılarını zikrederek okuyanları sıkmak gayesinde olmadığına işaret eden müellif, hakikaten kendisine

ait şeylerden hemen hiç bahsetmemiştir. Vaktiyle Osmanlı topraklarından bulunan Arnavutluk'la memleketimiz arasındaki bâzı benzerlikler, buranın halk ve münevver tabakasının hususiyetleri, 1934-35'de dahilî ve haricî siyaseti, Tiran'la diplomatik münasebetlerimizin kesilmesi sebepleri üzerinde duruyor. Çekoslovakya, Hollanda bahislerinde de aynı mes'eleler ele alınmıştır; fakat, Yakup Kadri'nin, İkinci Cihan Harbi'nde Almanlar'ın işgali sırasında bu memleketlerde bulunması sebebiyle, eserin bu kısımları siyasî mes'elelere ait malzeme cihetinden çok zengindir. Bu sayede, Orta Avrupa Anlaşması'nın sarsılmağa, Nazi Almanyası'nın kuvvetlenmeğe başladığı sırada bir parti lideri olarak hareket ettiği için millî birliği sarsan Çekoslovakya Reiscumhur'u Beneş'in takibettiği siyaseti, iç ve dış karışıklıkları, işgal günlerine ait hâdiseleri, Beneş memleketini terke mecbur edildikten sonra yerine geçen Dr. Haha'nın vaziyetini canlı misallerle öğrenmiş bulunuyoruz. 1935-39 senelerinde Çekoslovakya'da bulunan Yakup Kadri, işgalden sonra iki sene kaldığı La-Hey elçiliğine ta'yin edilmiş, Hollanda'nın da işgaline şahit olmuştur; bu münasebetle, bura halkının hususiyetleri ve fikir hayatından başka, bilhassa İkinci Cihan Harbi'nin bu sahadaki te'sirleri, halk arasında Alman dostluğu, İngiliz düşmanlığı fikirlerini meydana getiren sebepler, gaflet içinde bulunan Hollanda'nın Hitler'e nasıl teslim oluverdiği üzerinde duruyor. Müellif, 1939'da İstanbul'dan Prag'a giderken Paris'ten, Hollanda'nın işgali üzerine 1940'da İstanbul'a dönerken de Berlin'den geçmiştir. Bu yıllarda Paris halkının Polonya hesabına harbe girmekten duydukları memnuniyetsizliği, Hitler'in zaferlerinin Berlin'de endişe ile karşılandığı misallere dayanılarak anlatılıyor. 1942'den itibaren yedi sene İsviçre'de bulunan Yakup Kadri, buraya, tedavi maksadıyla Birinci Cihan Harbi sırasında da gittiğinden, Birinci ve İkinci Cihan Harbi İsviçresi arasında farklara dikkatimizi çeker; bu memleketin Türkiye'ye karşı siyasi prestiji artmış, buna mukabil ticarî itibarımıza emniyeti kalmamıştır. Harb dolayısıyla İsviçre'de Anglosakson, Rus, Türk muhacirlerinin çoğaldığına da temas ettiği İsviçre bahsinde, kendisini sihate kavuşturan, fikir hayatını besleyen bu memlekette bahsederken bî- taraf kalamayacağına işaret ediyor; bir münasebet bularak gençken okuduğu eserler hakkında izahat veriyor. 1949-51 yıllarında İran'da bulunduğu esnada şahit olduğu Fedâiyan-ı islâm, Komünist Partisi ile Ahundlar'ın siyasi faaliyetleri hakkında geniş ölçüde malûmat vermiştir.

Zoraki Diplomat'ta, Arnavutluk, Çekoslovakya, Hollanda, İran ve İsviçre'nin iç ve dış siyaseti, muhtelif hususiyetlerinden başka, bu memleketlerin mühim şahsiyetleri üzerinde de durulmuş, Kral Zog, Beneş, Dr. Haha, Kraliçe Wilhelmine, Prof.-Pittard, Şah Rıza Pehlevî, Kâşani, Sa'd Han, Razmâra, Dr. Musaddık, Hüseyin A'lâ, Şair Süretkâr'ın muhtelif mes'elelere ait fikirleri ve karakterleri de izah olunmuştur. Hitler ile Chamberlain'in gizlice nasıl anlaşığına dair tafsilâtı verirken, Chamberlain Kabinesi'nde Nâzır'lık eden Duff Cooper'in eserinden faydalandığını kaydeden Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*'ta, diğer kısımları tamamıyla müşahede ve hâtıralarına dayanarak yazmıştır. *Zoraki Diplomat*, kısmen, müellifinin fikrî, hususî ve resmî hayatını, daha ziyade, İkinci Cihan Harbi'ne tekaddüm eden ve harbi müteakip yıllarda gezip dolaştığı memleketlerin iç ve dış siyasetini, hususiyetlerini, mühim şahsiyetlerini muhtelif bakımlardan aydınlatan mühim ve kıymetli bir eserdir.

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1958 YILI GENEL KURUL TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumu'nun 1958 yılı Genel Kurul toplantısı 26 Nisan 1958 cumartesi günü saat 9,30 da, Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasındaki Kurum merkezinde yapılmıştır.

Toplantıyı Kurum Başkanı Ord. Prof. Şemseddin Günaltay açmış, yoklama sonunda çoğunluğun bulunduğu anlaşıldığından Genel Kurul Başkanlık divanının seçimine geçilmiştir. Açık oyla yapılan seçimde başkanlığa Prof. Muzaffer Göker, ikinci başkanlığa Bay Tefvik Bıyıklıoğlu, Sekreterliklere Prof. Dr. Halil İnalıcık ve Doçent Dr. Bahadır Alkım seçilmişlerdir.

Birinci oturum Prof. Muzaffer Göker'in başkanlığında açılmış ve son bir yıl içinde Kurum üyelerinden ebediyete göçmüş olan "Efdalettin Tekiner ve Osman Ferit Sağlam"ın hâtıraları anılarak 3 dakika ayakta tâzim duruşu yapılmıştır.

Üyelerden Bay Faik Reşit Unat'ın teklifi üzerine her yıl olduğu gibi bu defa da basılarak 15 gün önce üyelere dağıtılmış olan Yönetim, Basımevi Yönetim ve Denetleme kurulları raporları üyeler tarafından tetkik edilmiş olduğundan burada tekrar okunmamasına ve raporun müzakeresine geçilmesine karar verilmiştir.

Raporlar üzerinde herhangi bir mütalâa ileri sürülmediğinden oya konmuş ve Yönetim Kurulları 1957 yılı hesap ve muamelelerinden dolayı ibra edilmişlerdir.

1958 bütçe tasarısını incelemek üzere Bayan Fakihe Öymen, Prof. Dr. Halil Demircioğlu ve Bay Faik Reşit Unat'tan mürekkep üç kişilik bütçe komisyonunun seçiminden sonra diğer seçimlere geçilerek Yönetim Kuruluna oy sırasıyla: Ord. Prof. Şemseddin Günaltay, Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Prof. Dr. Cemal Tukin, Prof. Dr. Âfet İnan, Prof. Dr. Afif Erzen ve Bay Faik Reşit Unat; Yedek üyeliklere Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Prof. Dr. Şinasi Altundağ, Prof. Dr. Halil Demircioğlu; Denetleme Kuruluna oybirliği ile Bayan Fakihe Öymen, Bay Hasan Âli Yücel ve Dr. Hâmit Koşay; Haysiyet divanına oybirliğiyle Ord. Prof. Hikmet Bayur, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, Bay Tefvik Bıyıklıoğlu; Yedek üyeliklere Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat ve Bay Tahsin Öz; Basımevi Yönetim Kuruluna oybirliğiyle Bay Tefvik Bıyıklıoğlu, Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Ord. Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek seçilmişlerdir. Gündemin diğer maddelerine öğleden sonra devam edilmek üzere birinci oturuma saat 12'45 de son verilmiştir.

Genel Kurulun ikinci oturumu öğleden sonra saat 15 de İkinci Başkan Bay Tefvik Bıyıklıoğlu'nun başkanlığında açıldı.

Bütçe komisyonu tarafından incelenip kabul edilen 1958 bütçe tasarısı ile bütçe yönetmeliği okundu ve oybirliği ile kabul edildi.

Bundan sonra Yönetim Kurulu ile kolların ve üyelerin tekliflerine geçilerek şunlara karar verildi :

1 — M. Z. Pakalın'ın hazırladığı Sicill-i Osmanî zeylinin Türk Tarih Kurumu tarafından satın alınıp yayınlanması hakkında Yeni Çağ Kolu Başkanlığı tarafından sunulan önerenin Yönetim Kuruluna havale edilerek bu eserin neşri hususunda usulü dairesinde işlemlerin yapılması için yetki verilmesine;

2 — Türkiye'ye ve Türklere ait dünyada yayınlanan kitap, risale ve makalelerin Belleten'de tanıtılması hakkında Reşit Saffet Atabinen tarafından verilen önerenin Başsekreterlik bürosu tarafından uygulanmasına;

3 — Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, Prof. Dr. Afif Erzen ve Doç. Dr. U. Bahadır. Alkım'ın Kurumumuz tarafından yayınlanmakta olan Umumi Dünya Tarihi serisine muvazi olarak bir Dünya Sanat Tarihi serisinin ihdasına dair vermiş oldukları teklifin Kollara havale edilip gelecek Genel Kurul toplantısına bu hususun bir tasarı halinde sunulmasına;

4 — Devlet Arşivinde çalışmakta olan ve çalışmak isteyen Türk Tarih Kurumu üyelerinin Arşivde gerekli kolaylığı görmelerini rica etmek amacıyla bir komisyon seçilip Başvekâletle temasın temini için Yönetim Kuruluna yetki verilmesine;

5 — 1960 yılında Stokholm'de toplanacak olan Tarihî İlimler kongresine Türk Tarihçiliğinin 25-30 yıllık inkişaf seyri hakkında -sistemantik bir bibliografinin de eklenerek- kaleme alınacak bir kitabın yayınlanıp orada ilgililere dağıtılmasına dair Yeni Çağ Kolu tarafından verilen teklifin, Kollar Yönetmeliği gereğince gerçekleştirilmesi için Kollara havale edilmesine;

6 — Atatürk'ün bir biyografisinin yazılması, Atatürk ve Türk Devrimleri hakkında yapılacak neşriyatın tanzim, teşvik ve himayesi, Atatürk hakkında yapılmış olan neşriyata ait bibliyografyanın tertip ettirilerek muntazam bir seri halinde yayınlanması ve icabında mükâfatlar verilmesine dair Yeni Çağ Kolundan gelen ve önem ve sempati ile karşılanan teklifin gerçekleştirilmesi için Yeni Çağ Koluna havale edilmesine;

7 — Türk Tarih Kurumu adına Yeni Çağ Kolu tarafından yayınlanması düşünülen "*Vesikalar Dergisi*" ile ilgili olarak Yeni Çağ Kolunca hazırlanmış olan yönetmeliğin Arşivdeki vesikaların neşri imkânı zuhur ettiği vakit Yönetim Kurulu tarafından uygulanmasına;

8 — Türkiye'de İkinci Meşrutiyetin ilânının Ellinci yıldönümü münasebetiyle Kurumumuzca neşriyat yapılması ve Belleten'in bu yıl içinde çıkacak bir sayısının da bu konuya tahsis edilmesi hakkında Yeni Çağ Kolu tarafından verilen ve ilgi ile karşılanan önerenin kabul edilmesine;

9 — Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün muhtelif dergilerde yayınlanmış olan etüd ve makalelerinin 2-3 ciltlik bir seri halinde Kurumumuzca neşredilmesi hakkında Prof. Dr. Halil İnalçık tarafından verilen ve ilgi ile karşılanan teklifin, -gerçekleştirilmesi için- ilgili Kollara havale edilmesine;

10 — Belleten'in neşir işlerini tanzim için bir redaksiyon heyetinin kurulmasına dair Prof. Dr. Osman Turan tarafından verilen teklifin Kollara havale edilmesine;

11 — Kurumumuz yayınları için verilmekte olan telif hakları miktarının yeniden gözden geçirilmesi için Prof. Dr. Osman Turan tarafından verilen önerenin Yönetim Kuruluna havale edilmesine;

12 — Kıbrıs fethine dair Ebussuud Efendi Fetvasıyla Kıbrıs Ruznamesi muharriri Safvet Efendi'nin tarihçesinin yayınlanması hakkında Reşit Safvet Atabinen

tarafından yapılan yazılı teklifin kabulüne, bununla birlikte, halen Topkapı Sarayı Kütüphanesinde olan Mirî Çelebi'nin Kıbrıs Fethine dair eserinin de neşrine ve bunun için Yeni Çağ Kolunun görevlendirilmesine;

13 — Bu sene yabancı memleketlerde yapılacak ilmî kongrelere Kollar tarafından seçilen delegelerin gönderilmesine.

Gündemde görüşülecek başka bir şey kalmadığından Genel Kurul toplantısına saat 18,50 de son verildi.

YÖNETİM KURULU ÜYELERİ ARASINDA İŞ BÖLÜMÜ

Genel Kurulca Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulu'na seçilmiş olan üyeler Genel Kurul toplantısından sonra toplanarak aralarında şu yolda iş bölümü yaptılar:

Başkanlığa Ord. Prof. Şemseddin Günaltay, Asbaşkanlıklara Prof. Dr. Afet İnan ve Prof. Dr. Cemal Tukin, Genelsekreterliğe Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Saymanlığa Prof. Dr. Tahsin Özgüç seçildi.

TÜRK TARİH KURUMU YÖNETİM KURULU'NUN 1957 YILI ÇALIŞMA RAPORU

Genel Kurulun Sayın Üyeleri,
Yönetim Kurulumuzun 1957 yılı çalışmalarına ait raporunu yüksek katınıza sunuyoruz :

M A L İ D U R U M

Kurumumuzun 1957 yılı gelir ve giderleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir :

A) G E L İ R L E R

Bölüm	Madde	Gelirin çeşidi	Bütçeye konan		Tahsil olunan	
			Lira	K.	Lira	K.
I		Kurum arttırmından	71.100	—	71.100	—
II		Hükümet yardımı	90.000	—	90.000	—
III		Atatürk tesisi geliri	450.000	—	481.707,	70
IV		Üye aidatı	100	—	102	—
V		Yayın gelirleri	30.000	—	34.720	—
VI		Türlü gelirler :				
	1	Faizler	2.000	—	1.927,	61
	2	Basımevi gelirleri	9.800	—	9.818,	04
	3	Diğer gelirler	1.500	—	825,	54
		TOPLAM	654.500	—	690.200,	89

B) G İ D E R L E R

Bölüm	Madde	Giderin çeşidi	Bütçeye konan		Harcanan	
			Lira	K.	Lira	K.
I		Görevli giderleri	141.500	—	132.218,	95
II		İdarî giderler	15.000	—	19.163,	30
III		Bilimsel giderler	273.000	—	275.004,	73
IV		Yatırımlar ve yatırımla ilgili giderler	160.000	—	102.575,	62
V		Yayın zararları	65.000	—	108.637,	76
		TOPLAM	654.500	—	637.600,	36

Böylece gelirlerimiz giderlerimizden 52.600 lira 53 kuruş fazla olmuş ve bu fazlalık Kurum tasarrufuna alınmıştır.

YAYIN İŞLERİ

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve yayınlanmıştır :

1. RAVENDİ : *Rahatu's-Sudur* I. cilt. Tercüme eden: AHTMET ATEŞ.
2. MEHMET NEŞRİ : *Kitâb-ı Cihannüma (Neşri Tarihi)* II. cilt. Hazırhyanlar : F. R. UNAT - M. KÖYMEN.
3. REŞİDÜ'D-DİN : *Cami-et-tevarih*, II. cilt, 4. cüz. Gazneliler devri, (Farsça tenkitli baskı). Hazırhyan : AHMET ATEŞ.
4. İBN-İ KEMAL : *Tevarih-i Âl-i Osman*, VII. defter (Türk harfleri ile tenkitli baskı). Hazırhyan Ş. TURAN.
5. B. SPULER. : *İran Moğolları*. Tercüme eden : CEMAL KÖPRÜLÜ.
6. HÂMİT KOŞAY - MAHMUT AKOK : *Büyük Güllücek Kazısı Raporu*.
7. ALİ FUAT TÜRKGELDİ : *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, II. cilt. Hazırhyan: BEKİR SITKI BAYKAL.
8. DR. RİFAT OSMAN : *Edirne Sarayı*. Hazırhyan : SÜHEYL ÜNVER.
9. KEMAL BALKAN : *Mama Kıralı Anım-Hirbi'nin Kaniş Kıralı Warşama'ya gönderdiği mektup* (Türkçe ve İngilizce).
10. *Kâtip Çelebi*.
11. Y. H. BAYUR : *Türk İnkulâbı Tarihi*, III. cilt, 3. bölüm.
12. HALİL İNALCIK-R. ANHEGGER : *Kanunnâme-i Sultani ber Muceb-i Örf-i Osmani*.
13. EBERHARD : *Uzak Doğu Tarihi*.
14. *Bellekten*, sayı: 81-84.

Bu yıl içinde şu eserlerin basımına başlanmıştır :

1. REŞİT RAHMETİ ARAT : *Kutadgu Bilig tercümesi*.
2. AHMET TEMİR : *Kırşehir Emiri Nureddin Caca'nın Arapça-Moğolca vakfiyesi*.
3. S. N. ÖZERDİM : *Atatürk için yazılmış yazıların Bibliyografyası*, I. bölüm. I. cilt.
4. İ. H. UZUNÇARŞILI : *Osmanlı Tarihi*, IV. cilt, 2. bölüm.
5. *V. Türk Tarih Kongresi zabıtları*.

6. EFLÂKİ : *Menakibu'l-ârifin.*

Şu eserlerin basımı bitmek üzeredir :

1. ALİ CEVAT : *Fezleke.*
2. E. BOSCH : *Pamphylia tarihine dair araştırmalar.*
3. OSMAN TURAN : *Selçuklular Türkiyesine ait Resmî vesikalar.*

Bu yıl içinde şu eserlerin Kurum yayınları arasında basılmasına karar verilmiştir :

1. *Türkmen ve Türkmenistan tarihine ait materyaller.* Rusçadan çeviren : ABDÜLKADİR İNAN.
2. SÜHEYL ÜNVER : *Geçmiş asırlarda kıyafet resimlerimiz.*
3. EMEL ESİN : *Türkistan seyahatnâmesi.*
4. ADNAN ERZİ : *Türk Tarih Kurumu yazmaları kataloğu.*
5. İBRAHİM ARTUK : *Deniz Bacı definesi.*

MİLLETLERARASI KONGRELER

28 Ağustos -4 Eylül 1957 de Münih'te toplanan Milletlerarası XXIV. Şarkiyatçılar Kongresine Kurumumuz adına Eski Çağ Kolundan Prof. Dr. Halil Demircioğlu, Orta Çağ Kolundan Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat ve Prof. Dr. Osman Turan, Yeni Çağ Kolundan da Bay Tefvik Bıyıklıoğlu ve Prof. Tayyib Gökbilgin katılmışlar, üyelerimizden Bay Faik Reşit Unat da seyahat masrafı kendisine ait olmak üzere yine Kurum adına kongreye iştirak etmiştir.

MİLLETLERARASI TARİHİ İLİMLER KOMİTESİNİN
GENEL KURUL TOPLANTISI

Üyesi bulunduğumuz Milletlerarası Tarihî İlimler Komitesinin 19 Haziran 1957 de Lausanne şehrinde yapılan Genel Kurul toplantısına Genel Kurul, üyelerimizden Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan ile Prof. Enver Ziya Karal'ın katılmasını uygun bulmuştu. Döviz tahsisinin geç yapılmış olmasından dolayı Prof. Enver Ziya Karal bu toplantıya katılamamış, yalnız Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan Bir gün gecikme ile toplantıda bulunabilmiştir. Arkadaşımız bu toplantı ile Tarihî İlimler Komitesinin çalışmaları hakkında Kurumumuza uzun bir rapor vermiş ve bu raporun birer sureti Kollara gönderilmiştir. Tarihî İlimler Komitesinin Türkiye Millî Komisyonunu kurmak vazifesini üzerine alan Kurumumuz, komitenin tadil edilen son tüzüğü gereğince, Türkiye'de Tarihî İlimlerle meşgul İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Gazi Eğitim Enstitüsü ve Genel Kurmay Harb Tarihi Dairesine birer mektup yazarak iki kişilik Millî Komisyon üyelerini seçmek üzere birer temsilci istemiştir. Bu raporumuzun yazıldığı tarihe kadar henüz bu müesseselerin bir kısmından cevap gelmediği için komisyon seçimi de yapılmamıştır. Millî Komisyon seçildikten sonra şimdikiye kadar Türkiye'yi Milletlerarası Komitede temsil etmekte olan Kurumumuz görevlerini bu komisyona devredecektir.

TÜRK İTALYAN KÜLTÜR ANLAŞMASI GEREĞİNCE YAPILACAK İLİM ADAMI MÜBADELESİ

Türk-İtalyan Kültür anlaşması gereğince Kurumumuzla İtalyan Kültür Kurumları arasında yapılacak ilim adamı mübadelesi işi, Genel Kurulun 19 Nisan 1956 tarihli toplantısında görüşülmüş ve Kurumumuz üyelerinden İtalya'ya gitmeye talip olacaklar arasından Genel Kurulca seçilecek bir kişiye karşılık, altı ay müddetle ve ayda 1000 lira verilmek suretiyle bir İtalyan ilim adamının Türkiye'ye davet edilmesi kararlaştırılmıştı. Yönetim Kurulumuz bu kararı Maarif Vekâleti yoluyla İtalyan hükümetine bildirmiş olduğundan 17 Eylül 1957 de Maarif Vekâletinden aldığımız bir tezkerede teklifimizin İtalyan hükümetince kabul edildiği ve İtalya'ya gidecek üyemizin Venedik'te Girogio Cini vakfının misafiri olacağı, bu hususa ait anlaşmanın İstanbul'daki İtalyan Tetkikler Merkezi ile yapılacağı bildirilmiştir. İtalya'ya gitmeye talip olan üç üyemizden Prof. Sadri Maksudi Arsal'ın ölümü, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in de bu yıl için gitmekten vaz geçmiş olması üzerine, üçüncü talip Prof. Tayyib Gökbilgin'in gidebilmesi için Genel Kurul üyelerinin yazılı olarak mütalâaları sorulmuş ve alınan cevaplarda Prof. Tayyib Gökbilgin'in İtalya'ya gönderilmesi tasvip edilmiş olduğundan keyfiyet İtalyan Tetkikler Merkezine yazılmıştır. Arkadaşımız önümüzdeki Haziran ayı içinde İtalya'ya hareket edecektir.

İLMİ KONFERANSLAR

Bu yıl da memleketimizi ziyaret etmiş olan iki yabancı ilim adamının bu ziyaretlerinden faydalanılarak Kurum adına kendilerinden birer konferans rica edilmiştir. Bunlardan Marburg Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. F. Matz 10 Mayıs 1957 de "Milâttan Önce Üçüncü ve İkinci Binde Ege ve Anadolu", Göttingen Üniversitesi Tarih Enstitüsü Direktörü Ord. Prof. Dr. P. E. Schramm da 12 Aralık 1957 de "İlk ve Orta Çağlar Arasında Kültür Münasebetleri" konusunda birer konferans vermişlerdir.

KÂTİP ÇELEBİ'NİN 300 NCÜ ÖLÜM YILDÖNÜMÜ

Geçen yılki raporumuzda büyük Türk âlimi Kâtip Çelebi'nin 300 ncü ölüm yıl dönümü münasebetiyle bir tören yapılması ve bir armağan kitapla yayımlanmamış bir eserinin basılması için Yeni Çağ Kolunca bir komisyon kurulduğunu haber vermiştik. Üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, Prof. Dr. Hâmit Sadi Selen ve Prof. Tayyib Gökbilgin'den teşekkül eden bu komisyona yardımcı olarak İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Doçenti Dr. Bedi Şehsuvaroğlu ile Çapa Öğretmen Okulu Edebiyat Öğretmeni Orhan Şaik Gökyay da katılmıştır. Komisyon muhtelif yazarlardan topladığı makale ve araştırma yazılarıyla "*Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*" adı altında 225 sahifelik bir eser hazırlayarak bastıracağı gibi, 20 Aralık 1957 de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin de iştirakiyle aynı Fakültede bir anma töreni tertip etmiştir. Bu münasebetle radyoda konuşmalar ve gazetelerde yayınlar yapıldığı gibi, Süleymaniye Kütüphanesinde Kâtip Çelebi'nin eserlerinden mürekkep bir sergi de hazırlanmıştır. 1958 yılı Kâtip Çelebi yılı ilân

edildiğinden komisyon çalışmalarına devam edecektir. Bu arada Maarif Vekâleti ile temasa geçilerek okullarda genç nesle Kâtip Çelebi'nin tanıtılmasına çalışılacağı gibi, P. T. T. idaresince de deseni Prof. Dr. Süheyl Ünver tarafından hazırlanan bir pulun çıkarılması sağlanmıştır.

UNESCO TÜRKİYE MİLLÎ KOMİSYONU'NDA ÇALIŞMALAR

UNESCO Millî Komisyonunda Kurumumuzu temsil eden üyelerimizden Prof. Dr. Âfet İnan 1957 yılı çalışmaları hakkındaki raporunu Kurumumuza vermiştir. Bu rapora nazaran temsilcimiz yeniden Yönetim Kuruluna seçilerek gerek bu kurulda ve gerekse tâli komisyonlarda çalışmalarına devam ettiği gibi, "Silâhlı Çatışma Hallerinde Kültür Eserlerinin Korunmasıyla İlgili Anlaşma" meselelerini inceleyen komisyonun çalışmalarına da katılmaktadır.

KOL ÇALIŞMALARI

Kollar yıl içinde yönetmelik gereğince mutat toplantılarını yapmışlar ve gerek Yönetim Kurulunca kendilerine havale edilen ve gerekse üyeler tarafından teklî edilen ilmî konuları kararlara bağlamışlardır.

KAYBETTİĞİMİZ ÜYELER

Kurumumuz bu yıl da iki değerli üyesini kaybetmek bahtsızlığına uğramıştır. İlim sahasındaki çalışmaları kadar faziletleri ile de örnek birer insan olan Sayın Efdalettin Tekiner'in ve Sayın Osman Ferit Sağlam'ın aziz hâtıraları önünde saygı ile eğiliriz.

OSMAN FERİT SAĞLAM'IN BAĞIŞLADIĞI KİTAPLAR

Üyelerimizden rahmetli Osman Ferit Sağlam, ölümünden 6 ay önce çok zengin kütüphanesini ve uzun yıllar büyük bir emek ve merakla topladığı yazı, resim, gazete ve dergi koleksiyonlarını Kurumumuza bağışlamak suretiyle yüksek bir hamiyet ve fazilet örneği vermiştir. Bu değerli koleksiyonlar onun tarafından bağışlandığını gösteren mühürle mühürlenerek kütüphanemizde muhafaza edilecek ve kitaplarının ayrı bir kataloğu bastırılacaktır.

KÜTÜPHANE

Bu yıl içinde kütüphanemize 265 i satın alınmak, 556 sı mübadele ve hediye yoluyla 821 kitapla 21 harita ve 108 i satın alınmak, 604 dü hediye ve mübadele suretiyle 712 periyodik eser girdiği gibi, 4.993 tane günlük gazete ve 1908 Meşrutiyetinde çıkarılan günlük Serveti Fünun'un bir ciltlik koleksiyonu da satın alınmış, 2 makalenin mikrofilmi yapılmıştır.

Yıl içinde 275 ciltten mürekkep olan Kurum yazmaları ile 40 parça fotokopi halindeki eserin yeni defterlere kayıtları yapıldığı gibi, 50 sandık içinde İstanbul'dan nakledilen Osman Ferit Sağlam kitap ve koleksiyonları da açılarak yeniden yaptırılan

raflara yerleştirilmiştir. Osman Ferit Sağlam kitaplığı 78 parça yazma eseri de ihtiva etmektedir.

Yıl içinde 305 kitap 118 dergi cildi yapılmış, 74 parça eski cilt tamir edilmiştir. 1957 yılı sonunda kitaplığımızdaki kitapların sayısı, dergiler, gazeteler ve haritalar hariç olmak üzere 33.580 e yükselmiştir. Osman Ferit Sağlam'ın kitapları bu rakamın dışındadır.

Kitaplık Komisyonu ihtiyaç görüldükçe toplanarak Kurum kitaplığına alınacak kitapları seçmiş, dışarıya kitap verme işini düzenlemiştir.

KAZILAR

Bu yıl da Eski Çağ Kolunun kararı gereğince eski kazılarımızdan, Kültepe, Karahöyük, Side, Perge, Ergili kazılarına, Karatepe'deki restorasyon işleriyle yayın hazırlıklarına ve Hatay'da Samandağı'ndaki Tarih Öncesi araştırmalarına devam olunmuş ve üyelerimizden Doçent Dr. Bahadır Alkım'ın Yesemek'te yaptığı araştırmalara yardım edilmiştir. Maarif Vekâleti bu yıl da kazılarımızı para yardımı yapmak ve uzman vermek suretiyle desteklemiştir. Bakanlığın bu yakın ilgisine huzurunuzda teşekkür etmeyi ödev biliriz.

Yapılan kazı ve araştırmalar hakkında kazı direktörlerinden aldığımız kısa raporları aynen sunuyoruz :

1 — Samandağ'ında Prehistorya ve Paleoantropoloji Araştırmaları :

Üyelerimizden Ankara Üniversitesi Paleoantropoloji Kürsü Profesörü Dr. Muzaffer Şenyürek ve Paleoantropoloji Asistanı Dr. Enver Bostancı'dan müsteşekkil Türk Tarih Kurumu Heyeti Samandağı'nda 1956 yılında başladığı kazı ve araştırmalara 1957 yılında da devam etmiştir. Kazı Direktörü Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek ve Dr. Enver Bostancı bize bu hususta aşağıdaki raporu vermişlerdir :

“Samandağ'ında Antik Seleucia şehrinin kenarında bulunan bir mağarada 1956 yılında başladığımız kazıya 1957 yılı haziran ayında devam ettik. Bu yıl mağaranın ağzında V. çukur adını verdiğimiz bir çukur açtık. Bu çukurun batı kısmı Roma çağında mağara içinde çalışmış olan taş işçileri tarafından tahrip edilmiştir. Buna mukabil çukurun doğu kısmı ihlâl edilmemiştir. İhlâl edilmemiş olan bu kısımda Üst Paleolitik (Orinyasiyen) ve bunun altında Üst Lövaluvazo-Musteriyen Kültürle karşılaştık.

Bu çalışmalarımız esnasında mağaranın dibinde VI. çukuru açtık. İçinde tek tük sileks parçalarına rastladığımız bu çukurda kültür tabakalarının altında bulunan deniz kumunun bütün mağarayı kapladığını tesbit ettik. Bu mağarada bu yıl yaptığımız kazı Paleolitik tabakaların durumunu daha da aydınlatmıştır.

Bu kazı mevsiminde yine Mağaracık köyü yakınında ve deniz seviyesine yakın olan ikinci bir mağarada bir sondaj çukuru açtık. Bu çukurda Roma çağı'na ait kalıntılara ve bunun altında, üst kısmında Helenistik ve Roma çağlarına ait keramik parçaları ihtiva eden, deniz kumuna rastladık.

1956 - 1957 yıllarında Samandağı civarında yaptığımız kazılar ve Hatay Vilâyeti dahilinde satıhta topladığımız Paleolitik aletler üzerinde hazırladığımız rapor yakında yayınlanacaktır.”

2 — *Kültepe kazıları* :

Kurumumuzla Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına üyelerimizden Prof. Tahsin Özgüç'ün başkanlığındaki heyet tarafından idare edilmekte olan Kültepe kazılarına bu yıl da devam edilmiş; Karum'da yalnız Ia, Ib ve II. katlarda çalışılmıştır. Assur ticaret kolonisinin höyüğe yakın kısımlarında Ia binaları sağlam kalmış ve altlarındaki Ib yapılarıyla olan münasebetleri iyi anlaşılmıştır. Bu çağa ait depolardan birinde, muntazam bir şekilde, sıra ile tertiplenmiş büyük küplere raslanmıştır. Bunların çoğu buğday ile doluydu. Testilerin de daima kulplarının altı damga mühürlerle mühürlenmişti. Mühürlerin Ib katında bulunanlardan farklı olduğu görülmektedir. Ia çanak-çömleği Ib örneklerine benzemekle beraber, içlerinde Ib eserlerinden, kolayca, ayrılabilen hususiyetlere sahip olanlar da vardır. Bu iki tabakaya ait pişmiş toprak ve mâdenî eşya bol ve çeşitlidir; bilhassa fayansdan yapılmış altın yaldızlı kadın tanrı heykelciği ünük bir buluntudur.

II. katta, aynı cadde üzerine kurulmuş, üç yeni arşiv bulunmuştur. Sayıları 200 ü geçen tablet ve silindir mühür baskılı zarfların yanında, eşlerine şimdiye kadar raslanmayan, muhtelif hayvan ritonları, kabartmalı vazolar da meydana çıkarılmıştır.

Höyükte, iri taş bloklarla inşa edilmiş büyük frig binalarında, Gordion keramiğinden ziyade, Alishar örneklerine benzeyen boya ile nakışlı vazolardan pek güzel örnekler bulunmuştur. Bunlar, burada çok sevilen tek renkli yerli kapların yanında azınlıktadır. Höyükte Karumun ikinci yapı katına tekabül eden bir safhada, İmparatorluk Devri yapılarını hatırlatan büyük bir bina meydana çıkarılmıştır. Müteaddit holü, dar ve uzun odalarıyla hususî bir ikametgâhı temsil etmediği muhakkak olan bu bina, Karum yapılarından ayrı bir plân ve teknik hususiyetlere sahiptir. Yeni kazıların yardımıyla, eski Kaniş'i teşkil eden bu iki şehrin karşılıklı münasebet ve durumlarını aydınlatmak mümkün olmaktadır.

Eskiden tetkik ettiğimiz III. Alishar ve Intermediate denilen devrin mâbedi altındaki prehistorik çağın, İç Anadolu'daki Bakır Çağı medeniyetinin son safhasını temsil ettiği, fakat Kültepe'ye has mahallî bir hususiyet gösterdiği anlaşılmıştır. Medeniyetin mahalliliğini, bilhassa, boya ile nakışlı kapların bolluğu, binaların sağlam ve geniş teşkilâtli oluşu teyit etmektedir. Bu derin çukurdaki kazılarımıza, ana toprağı buluncaya kadar devam edeceğiz. Ancak, bu çalışmalar neticesinde İç Anadolu medeniyetlerinin mukayeseli stratigrafisini, doğru olarak, tâyin etmek imkân dahiline girebilecektir.

3 — *Karatepe'de çalışmalar* :

1957 yılı Karatepe kazı, yayın, onarım ve restorasyon çalışmaları (13. mevsim) Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin de katılımıyla üyelerimizden Doçent Dr. U. Bahadır Alkım ile Doç. Dr. Halet Çambel, Topoğraf-Mühendis Ferit Koper, Heykeltıraş Hakkı Çavuşgil, yapı teknisyeni Fehim Zeybek ve stajiyer yardımcı Refik Duru'dan mürekkep bir kurul tarafından geliştirilmiştir. Kazı faaliyeti 16 Temmuzdan 4 Ekime kadar sürmüştür. Dr. Halet Çambel'in başkanlığı altındaki onarım ve restorasyon işleri ise hâlâ devam etmektedir.

Kazı Direktörü Doç. U. Bahadır Alkım'dan aldığımız rapor özeti aşağıdadır :

"a) Kazı işleri

1 — Karatepe'nin doğu kesimindeki iç sur ve kuleleri, takip sondajları yapılarak tamamen açıklanmıştır.

2 — Doğu kesimindeki sur açıklanırken Aşağı Girişin 60 m. kadar güney-doğusunda geçen sene meydana çıkarılan merdivenvari inşa blokunun, bir küçük yan-kapı olduğu anlaşılmış, bu suretle Karatepe Kalesinin tek kule ile savunulan bir yan-girişi tespit edilmiştir. Aynı iç doğu suru üzerinde yine tek kule ile savunulan ikinci bir yan-kapı daha meydana çıkarılmıştır.

3 — Yukarı Giriş binasının takriben 24 m. kuzey batısında iç sura bitişik olup 1949 da açılmasına başlanan, zirvedeki Saraya bir avlu ile bağlanan ve Saray müstemilâtına ait olan askerî binanın henüz açılmamış olan kuzey-batı kesimi hafredilmiş ve bu yapının dört odası daha meydana çıkarılarak binanın kazısı tamamlanmıştır. Karkamış ve Zincirli'de de benzerine raslanan ve iki katlı olduğu gerek massif duvar kalınlığından ve gerek üzerine inşa edildiği yamacın meybinden anlaşılan M. ö. VIII. yüzyıla ait 17 odalı bu büyük askerî yapı, başka bir deyimle kışla (boyutu takr. 20×48 m.) Geç-Hitit mimarlık sanatının sayılı örneklerinden birini teşkil etmektedir.

b) Topografya çalışmaları :

1 — Karatepe'nin ve 5 km. lik çevresinin geçen sene 1:5000 ölçeğinde bir haritası alınmıştır. Bu mevsim ise Karatepe kalesinin stratejik mevki ve üstünlüğünü belirtmek amacıyla Karatepe ile birlikte 1,5 km.lik dolaylarının 1:1000 ölçeğinde tafsilâtlı bir topografik plânı alındı.

2 — Karatepe mimarlık anıtlarının, nihai raporda yayımlanmak üzere restitüsyon plânları ile perspektif taslakları mahallinde hazırlandı.

c) Aramca yazıt buluntusu :

Dolaylarda yaptığımız gezi esnasında Karatepe'nin 6 km. kadar kuzeyindeki Bahadır köyünde Aramca bir yazıt bulduk. Bu yazıt, 1949 da aynı yerde yine tarafımızdan bulunmuş olan Aramca yazıtı benzemekte ve Prof. A. Dupont-Sommer'in incelemelerine göre Persler devrine ait (M. ö. takr. V-IV. yüzyıl) bir sınır taşı (Aramca: thwm) hüviyetini göstermektedir. Esmer gri bazalt üzerine hakkedilerek işlenmiş olan yazıtın yedi satırı kendisini gayet iyi bir surette muhafaza etmiş durumda olup, sekizinci satır bozuk ve kırıktır. Üzerindeki şehir ve Tanrıça (Kbbh=muhtemelen Kubaba?) adı ile Eski Anadolu'nun din tarihi ve tarihi coğrafyası için Bahadır yazıtı büyük bir önem taşımakta ve ancak Kilikya'da Kesecek Köyü, Saraydın, Gözne, Hemite gibi mahdut yerlerde bulunmuş olan Persler devrine ait Aramca vesikâların tahminimize göre en mühimini teşkil etmektedir.

Onarım ve restorasyon çalışmalarıyla açık hava müzesi inşaatının devam ettiği bu sırada 13. mevsim Karatepe çalışmalarımızın kesin sonuçlara yaklaşan bir gelişme kaydettiğini belirtmeliyiz.

4 — Side ve Perge kazıları :

Antalya bölgesinde Side ve Perge kazılarına 1957 yılında Eylül ve Ekim aylarında Prof. Arif. Müfid Mansel'in idaresinde devam edilmiştir.

Side'de tiyatronun skene binasının cephesinin temizlenmesine devam edilmiş, takriben 2,5 m. yüksekliğinde olan sahnenin tamamen taştan yapılmış olduğu, orkestra'ya bakan cephesinin ise kapılar ve yarım daire şeklinde höcreler ihtiva ettiği tesbit edilmiştir. Binaenaleyh Side tiyatrosu, sahnesinin bu şekli bakımından, alçak tahta bir sahneye sahip olan Aspendos tiyatrosundan ayrılmakta, Termessos, Sagalassos tiyatroları tarafından temsil olunan bir gruba girmektedir. Skene'nin cephesi iki katlı bir sütun mimarisi ile süslü idi. Bu cephe tezyinatuna ait bir hayli mimarî parça elde etmek mümkün olmuştur ki, bunlar arasında muazzam granit sütunlar, Korint nizamında sütun başlıkları, şakulî konsollar arasında tiyatro maskeleri ve Medüz başları ile süslü frizler, yüksek kabartma halinde Athena ve Demeter büstlerini havi tavan levhaları zikrolunabilir. Cephenin bu süsleri bütün scaenae frons'un boyunca devam eden, yalnız beş kapı tarafından kesilen 1,5 m. yüksekliğinde bir friz ile mücehhez bir kaide yer alıyordu.

Perge'de şehrin belkemiğini teşkil eden büyük direkli caddenin açılmasına devam edilmiş ve bu alanda 50 m. kadar ilerlemek mümkün olmuştur ki, bu suretle geçen seneki çalışmalarımız ile birlikte caddenin 150 m. lik bir kısmı tamamiyle açılmış bulunmaktadır. Buluntular arasında iyi mahfuz kalmış tabii büyüklükte togalı bir erkek heykeli ve sandalyada oturan ve yanında bir aslan bulunduran giyimli diğer bir erkek heykeli zikrolunabilir. Bundan başka Bizanslılar zamanında cadde dükkânlarının yerine yapılmış olan bir kilisenin önüne rastlayan portiklere ait üç mermer sütun bulunmuştur ki, bunların gövdelerinin üst kısımlarında birer kabartma yer almaktadır. Bunlardan birinde başında şua tacı ve örtü, boynunda çeşitli kolyeler taşıyan, sağ elinde bir meş'ale, sol elinde ise ok ve yay tutan Perge Artemis'i tasvir edilmiştir. Çok zedelenmiş olan ikinci kabartmada dört atlı bir araba üzerinde Apollon bulunuyordu. Üçüncü kabartma ise sunağın yanında libasyon yapan toga'lı bir şahsa aitti. Geç-Roma devrine ait oldukları anlaşılan bu kabartmaların bir kilisenin önünde, belki narteks olarak kullanılmış olan bir portikte tasvir edilmiş olmaları Bizanslılar tarafından Artemis'in Meryem, Apollon'un ise İsa telâkki edilmiş oldukları ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bunlardan başka caddede ve portikler arasında bir takım kitabeler de elde etmek mümkün olmuştur ki, bunlar şehrin iç hayatı ve bazı önemli şahsiyetleri, bilhassa şehrin imarında büyük rol oynamış olan Plankia Magna ve ailesi hakkında yeni bilgiler vermekte, bu bakımdan büyük bir önem taşımaktadır.

5 — Karahöyük kazısı :

Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Orta Anadolu Araştırma İstasyonu ve Maarif Vekâleti Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına müstereken yapılmakta olan Konya Karahöyük hafriyatına 1957 yılında da devam edilmiştir. Prof. Dr. Sedat Alp'm başkanlığındaki kazı heyetinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden Hititoloji Asistanı Hayri Ertem, Hititoloji öğrencisi Yaşar Coşkun, Desinatör Hüseyin Demiralp, Müstahzır Osman Karakaya, Müzeler Umum Müdürlüğünden Arkeolog Nihal Dönmez ile fotoğrafçı Selâhattin Öztartan çalışmışlardır.

1957 yılında Karahöyük'deki çalışmalar bir sene evvel bir kısmı meydana çıkarılan eski Hitit suru sahasına teksif edilmiş ve bu çalışmalar çok verimli olmuştur. 1956 yılında sur plânında anlaşılamayan bazı cihetler 1957 yılında daha geniş bir

sahanın açılabilmesi sayesinde aydınlanmıştır. Bir yıl evvel yalnız cephesi tesbit edilebilen kuzey kulesi kazılmış ve plânı tesbit edilmiştir. Kuzey kulesine 40 metre mesafede bulunan güney kulesi üzerinde de çalışılmış, fakat nihai bir sonuca varılmamıştır. Bu saha üzerinde gelecek mevsimde çalışılması icabedecektir.

Sur tesisinin hemen bitişiğinde höyükte yapılan araştırmalar neticesinde surun ait olduğu höyük tabakasını bir yıl evvelkine nazaran daha sıhhatli bir şekilde tesbit etmek mümkün olmuştur. Höyüğün bu kısmında I. tabaka da sura paralel giden temiz bina plânları elde edilmiştir. Bu yapılarda at nalı tipinde, üzeri konsantrik daireleri ihtiva eden mühür baskılarıyla süslü çok güzel bir ocaktan başka güzel lâmbalar bulunmuştur. Evvelce bulunanlarla birlikte Karahöyük'deki lâmbalar dörde yükselmektedir. Aynı devre ait diğer kazılarda lâmba olduğu kati olarak tâyin edilebilen herhangi bir eserin bulunmayışı bu serinin değerini bilhassa arttırmaktadır.

I. tabaka yapılarının altında bir tabaka daha tesbit edilmiştir. Sur bu tabakanın altında bulunması gereken üçüncü tabaka hizasına raslamaktadır ve aynı tabakaya ait olması icabettir. Surun altında bir eski Hitit yapısı daha tesbit edilmiş ise de bunun daha eski bir sur veya diğer bir binanın duvarlarına ait olup olmadığını kazı sahasını genişletmeden tesbit etmek mümkün olamamıştır. Höyüğün 4. tabakasına tekabül etmesi gereken bu tabakanın altından ayrıca çarklı ve çarksız seramiği bir arada ihtiva eden bir tabaka tesbit edilmiştir ki bu tabakanın malzemesi höyük üstünde yapılan kazılarda bulunan 5. tabakanın malzemesine uymakta ve bu suretle höyük üzerinde araştırılan beş tabaka ile sur civarındaki tabakanın mutabakatı tesis edilmiş bulunmaktadır.

1957 yılında Karahöyük'te bulunan malzeme Karahöyüğün doğu ve batı ile münasebetlerini yeniden ortaya koymakta ve yüz vazosu diye anılan kaplarla Truva ile sıkı münasebetlerini bir daha tebarüz ettirmektedir.

6 — Ergili Kazısı ve Kyzikos Çalışmaları :

Ergili kazılarına 1957 yılı Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında devam edilmiş ve bu arada Kyzikos ve Edincik mevkiğinde sondajlar yapılmış, ayrıca Propontis bölgesi dahilinde çeşitli araştırmalar ve geziler tertip edilmiştir.

Ergili tepesinde bir mâbed veya megaron şeklinde bir saray olarak kabul ettiğimiz yapının doğu kısmı tamamen kazılarak o mahalde bir sunak bulunmadığı tesbit edilmiş bulunmaktadır. Böylece bir mâbedi çok andıran mezkûr yapının megaron şeklinde bir saray olduğu meydana çıkmıştır. Aynı çağlarda Larisa'daki saray yapılarının da megaron şeklinde olduğu düşünülürse Xenophon'un zikrettiği βασιλεία'nın da bir megaron plânı arzemesi anlaşılacak bir keyfiyettir. Aynı mahalde tanrılara sunulduğuna işaret eden hemen hiç bir kalıntıya rastlanmamış olması zaten bu mahalde bir mâbed bulunmadığına işaret etmekte idi. Sarayın Yunan mimarisi tarzında olmasını destekleyen başka bir cihet de Ergili tepesinde mühür baskıları haricinde hiç bir İran eserin bulunmamış olmasıdır.

Daskylos Çukuru adını verdiğimiz sahadaki çalışmalar bu yıl da yerli seramik nevinden bol miktarda eserler ortaya çıkarmıştır. Tek renkli tezayatsız Omphaloslı, kâseler ve basit günlük kaplardan ibaret olan bu eserler Daskyleion'un Lydia menşeli yerli halkına aittir.

Megaron plânlı yapının doğusunda sunak bulunup bulunmadığı araştırılırken bu mahallin dolgu taşlarla tahkim edildiği ve bunların da alt seviyede çok büyük

temeller üzerine oturtulduğu, fakat en alttaki bu büyük taşların cenuba doğru devam ettiği görülerek bu meselenin 1958 yılında tahkikine karar verilmiştir. Mezkûr temeller arasında çok güzel şarkkârî Yedinci asır seramiği elde edilmiş olması buradaki araştırmaların lüzumuna ayrıca işaret etmektedir.

Ergili çalışmalarında elde ettiğimiz altıncı, beşinci ve dördüncü asırlara ait kabartmalı mezar taşları ile daha başka eserler İstanbul müzesine nakledilmiştir.

1957 yılı çalışmaları sırasında Kapıdağı yarım adasının güneyinde, berzahın hemen kuzeyinde kâin Kyzikos şehrinin araştırılmasına da başlanmıştır. Eski Çağ tarihinde arkaik devirlerdenberi büyük bir önem taşıyan Kyzikos şehri tarafımızdan bilhassa İon expansion' u bakımından ele alınmıştır. Buradaki ilk İon yerleşmesinin tarihini ve İon sanatının bu bölgedeki inkişafını tesbit etmek amacıyla Kyzikos ve Edincik civarının çeşitli harabeleri tetkike tâbi tutulmuştur.

Berzahın kuzeyindeki harabeler dahilinde yaptığımız çeşitli sondajların verdiği neticelere göre arkaik Kyzikos'un da burada kâin olduğu anlaşılmıştır. Fakat Roma ve bilhassa geç arkaik devirdeki iskân sırasında eski tabakalar birbirleriyle harman olacak derecede tahrip edilmiştir. Bu itibarla arkaik, şehrin çok tahrip edilmiş bir şekilde dahi olsa, kalıntılarını bulmak ümidi kalmamıştır. Ele geçen arkaik devir seramiği istisnasız olarak daha geç devir seramiği ile karışık olarak bulunmaktadır. Arkaik devir tabakalarını araştırmayı önleyen mühim bir müşkil de harabelerin bölgede toprağın bugün, Bayraklı'da, yani Eski İzmir şehrinde olduğu gibi deniz seviyesinden bir hayli aşağıda olmasıdır. Kyzikos şehrinde Helenistik devir duvarları bile bugün su içinde bulunmaktadır. Bu sebeplerden dolayı Kyzikos şehri dahilinde arkaik, klâsik ve Helenistik devir tabakalarının araştırılması imkânsız hale girmektedir. Bir çokları büyük ölçüde ayakta duran Roma devri harabeleri ise her gün artan bir hızla yerli halk tarafından tahrip edilmektedir.

Ayakta duran yapılardan en çok tahrife uğrayanı Zeus mâbedidir. Bununla beraber taşocaklarının enkazı arasında elde ettiğimiz parçalarla ve Ancona'lı Cyriacus'un son zamanlarda meydana çıkan tasvirli nüshasındaki resimlerin yardımı ile Zeus mâbedini kâğıt üzerinde canlandırmak mümkün olacaktır. Mâbetten ve daha başka yerlerden meydana çıkardığımız eserlerin bir kısmı Hamamlı köyür mektebine bir kısmı da Erdek'deki açık hava müzesine nakledilmiştir.

Kyzikos şehrinin arkaik devir tabakaları bakımından ümitsiz olmasına karşılık Edincik civarındaki harabe yerlerinin verimli olduğu anlaşılmaktadır. Köylülerin yardımı ile elde ettiğimiz bir Columna Caelata (tasvirli sütun), bu ana kadar Türkiye'de elde edilmiş arkaik eserlerin en güzelidir. Dans eder vaziyette olan üç figürden ortadaki bir kadın, iki yandaki birer erkek olup üçü de cepheden tasvir edilmişlerdir. Figürlerin göbekten aşağı kısımları, sütunun bu hizada parçalanmış veya kesilmiş olmasından dolayı eksiktir. Figürlerin mevcut kısımlarında da yer yer tahribat mevcut olmakla beraber bilhassa kadının yüzü çok iyi muhafaza edilmiştir. Kadın figürünün başı Berlin Müzesindeki Batı Anadolu menşeli baş örtülü arkaik başa (Berlin Müzesi 1631) çok benzemektedir. Her iki eserin Kyzikos'da işlenmiş bulunmaları mümkün olduğu gibi, Berlin'deki başın Milet'te ve Columna Caelata'nın da Milet heykeltıraşlık mektebinin bir örneği olarak Kyzikos'da yapılmış olmaları kabildir. Tasvirli sütun ve daha başka arkaik ve Helenistik eserler İstanbul Müzesi'ne nakledilmişlerdir.

7 — *Yesemek araştırmaları* :

Gaziantep ilinin İslâhiye ilçesinin 20 km. kadar güney-doğusundaki Yesemek köyü yakınında olup 1890 yılında Zincirli hâfirlerinden Felix von Luschan tarafından ilk defa görülen bazalt taş ocağı ve heykeltraşlık atelyesinde, —Karatepe ve Domuztepe nihaî yayınları için mukayese malzemesi teşkil etmek üzere— üyelerimizden Doçent Dr. U. Bahadır Alkım'ın başkanlığı altında Mühendis-Topograf Ferit Koper ve Refik Duru'dan müteşekkil bir kurul tarafından ilk araştırmalara başlandı. Şimdiye kadar hakkında hiç neşriyat yapılmamış olan ve bünyesinde ince mesamatlı, iyi kaliteli ve kesif bir bazalt tabakası mevcut olup halen fundalıkla örtülü bir dağ yamacında bulunan bu taşocağında ön Asya'nın M. ö. II. ve I. bin yılına ait en büyük bazalt heykeltraşlık atelyesi tesbit edildi. Yesemek atelyesinde muhtelif işçilik safhaları görsteren yüzlerce heykeltraşlık eseri taslakları (kapı-arslanları, Protom vaziyette sfenksler, cepheden tasvir edilmiş kabartmalar v.s.) ve çeşitli mimarlık parçaları bu gün hâlâ toprak üzerinde durmaktadır. İslâhiye-Zincirli ovasındaki hüyük yerleşmelerinde (bu arada Hacıbebekli, Coba Hüyük, Gerçin, Karaburçlu, Zincirli, Elbistan Hüyük, Pancarlı Hüyük ve Ördekburnu'nda) bulunan bazalttan yapılmış mimarî skulptürlere malzeme sağladığı anlaşılan Yesemek taşocağının, verimli sonuçlar vaadeden müstakbel bir kazıya konu teşkil edeceği düşünülecek gerek atelyenin bulunduğu kesimde ve gerek İslâhiye-Zincirli ve Kırıkhan ovalarında ilk incelemelere girişildi. Evvelâ Yesemek taşocağının tafsilâtlı bir topografik plânı alındı. Bunu müteakip adı geçen bölgede araştırma konusu teşkil eden hüyükler haritaya işlendi.

Gerek Yesemek heykeltraşlık atelyesinde yapılacak sondajların ve gerek Yesemek bölgesindeki hüyüklerden birinde girişilecek hafriyatın, yalnız heykeltraşlık eserleri verme bakımından değil, aynı zamanda Amanus dağlarının batı yönü ile doğu yönü arasında bir kilit noktası teşkil eden ve şimdiye kadar lâyıki veçhile sistematik bir araştırmaya tabi tutulmamış olan bu bölgenin filolojik ve tarihî meselelerinin aydınlatılması bakımından da önemli sonuçlar vereceği kanaatindeyiz.

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ'NİN 1957 YILI ÇALIŞMA RAPORU

Basımevimiz, bu yıl geçen yıldan daha yüksek bir verim elde etmiştir. Kapasitesinin geçen yıla nazaran hiç değişmemiş olması dikkat nazarına alınırca, bu verimin gün geçtikçe yerleşen ve inkişaf eden yeni çalışma metodları sayesinde elde edildiği memnuniyetle görülür. Nitekim geçen yıl fiilen 253 iş günü çalışılmasına mukabil bu yıl 248 iş günü çalışılmış ve 96 adet 5-45 formalık eser 500-40.000 tiraj üzerinden basılmıştır. Bu, ortalama bir hesapla 2,5 günde bir kitabın tertip, baskı ve cilt işinin ikmal edilerek basımevinden çıkması demektir (Geçen yıl 3,66 günde bir kitap). Keza rasyonel çalışma sayesinde artık Basımevi T. T. Kurumu'na bir gelir kaynağı olmağa da başlamıştır. Zira halen müstakbel kapasitenin dörtte biri ile çalışmakta olan Basımevimiz, geçen yıla nazaran personel ücretlerindeki 40.107,17 ve İşletme masraflarındaki 20.783,72 liralık zaruri artışa rağmen geçen yıla nazaran 35.788,73 lira fazlasıyla 49.812,77 lira net kâr sağlamıştır.

1958 yılı içinde gelmesini umduğumuz baskı makineleri sayesinde kapasite müstakbel kapasitenin yarısına erişeceğinden sabit masraflarımız aynı kalacağına göre pek az bir masraf artışı ile gelecek yıl kârının 100.000 lira civarında olacağı tahmin edilebilir.

Basımevimize, gerek baskı üstünlüğü, gerekse muntazam program ve teslim günlerine sadakat sayesinde kapasitenin üstünde iş gelmekte ve bir çok müşteriler 1959 yılı için şimdiden sıraya girmek istemektedirler. Bir çok müesseseler de iş sonunda memnurluklarını bir mektupla Basımevimize bildirmektedirler. Böylece Basımevimiz şimdiden ilim müesseselerinin büyük bir ihtiyacını karşılamak suretiyle Kurumumuza olduğu kadar memleket kültürüne de yararlı olmaktadır.

Başkan

TEVFİK BİYIKLIOĞLU

Üye

Prof. Dr. M. ŞENYÜREK

Üye

ORD. Prof. Dr. Ş. A. KANSU

Üye

Uluğ İĞDEMİR

Basımevi Müdürü

GÖKMEN İĞDEMİR

DENETLEME KURULU RAPORU

TÜRK TARİH KURUMU YÜKSEK GENEL KURULUNA

Türk Tarih Kurumu ile Basımevinin 1957 takvim yılı hesapları gelir, gider bütçeleri 22/3/1958 tarihinde müspit evrak üzerinde tarafımızdan incelenmiş, varılan sonuçlar aşağıda gösterilmiştir :

Türk Tarih Kurumu işleri :

1 — 1956 esas defteri kayıtları ve bilançosuna göre 1957 yılına devredilmesi icabeden kıymetlerin 1957 hesaplarına aynen devir ve nakledildiği görülmüştür.

2 — Genel Kurulca kabul edilen 1957 yılı gelir bütçesi 654,500,00 lira olarak tahmin olunmuş buna mukabil 799.005,15 lira tahsil edilmiştir.

Gelir bütçesinde :

Lira	K.	
72	39	Faizler
674	46	diğer gelirlerden olmak üzere
746	85	
lira tahmine ulaşamamasına mukabil :		
Lira	K.	
31.707	70	Atatürk Tesisi
2	00	Üye aidatı
113.524	26	Yayın gelirleri
18	04	Basımevi gelirlerinden olmak üzere cem'an
145.252	00	

lira tahmin üstü varidat elde edilmiştir.

3 — Genel Kurulca 654.500,00 lira olarak kabul edilen gider bütçesinde yıl içinde:

Lira	K.
3.000	00 İlmî araştırmalar
2.000	00 Kongre ve sergiler
5.000	00 Telif, tercüme
20.000	00 Baskı malzemesi
55.000	00 Basımevi tesisatına yardım,
10.000	00 Aylıklar fasıllarından cem'an
95.000	00

lira alınarak;

Lira	K.
15.000	00 Kazı ve istikşaf lar
5.000	00 Maliyet zarar ları
31.000	00 Parasız dağıtım
10.000	00 Satış isk ontoları
24.000	00 Baskı ücretleri
500	00 Kitap, dergi bedelleri
500	00 Genel Kurul ve Kolların giderleri
4.000	00 Tazminat ve ikramiyeler
1.000	00 P. T. T.
4.000	00 Türlü giderler fasıllarına
95.000	00

lira eklendiği görülmüştür.

4 — Gider hesaplarının tamamında 637.600,36 lira masraf olmuş 16.899,64 lira tasarruf edilmiştir.

5 — 1957 yılı sonunda avans bakiyesi 73.442,16 liradır. Yıl içinde 137.160,00 lira yeniden verilmiş 125.742,86 lira mahsup edilmiştir.

6 — 1957 Denetleme raporumuzun 6. maddesinde zikredilen, tasfiyesi lüzumlu meşkük alacaklar kayıtlarının terkin edildiği görülmüştür.

Aynı raporun 7. maddesinde zikredilen ve 1931-1952 yılları arasında kütüphane-ye girmiş olup muhasebe kayıtlarına alınmayan kitapların takdir edilecek kıymet üzere-nden muhasebe kayıtlarına alınması hakkındaki temenniyi tekrar ederiz. 8. mad-dede bahis konusu olan telif, tercüme kıymetlerden tercümelerin tamamen muhasebe kayıtlarına intikal ettirildiği görülmüştür. 9. maddede sözü edilen Kurum ambar-larında mevcut kıymetlerin esaslı bir şekilde tadat ve tesbiti işinin 1958 yılı yaz mev-siminde intacına çalışılacağı öğrenilmiştir.

Türk Tarih Kurumu Basımevi işleri :

7 — Basımevinin 1957 bilançosunun tetkikinde 49.812,77 lira kâr elde edildiği memnuniyetle müşahede edilmiştir. Kâr ve zarar tablosuna göre :

HABERLER

637

	<u>Giderler</u>		<u>Gelirler</u>
Amortisman (bina ve demirbaşlar)	31.491 99	Baskı ücretleri	365.710 10
Personel masrafları	266.251 69	Döküm ücretleri	26.500 23
İşletme masrafları olmak üzere cam'an liradır.	55.412 11	<u>Sair gelirler</u>	10.758 23
Kâr	<u>353.155 79</u>		
	49.812 77		
Toplam	<u><u>402.968 56</u></u>	Toplam	<u><u>402.968 56</u></u>

402.968,56 lira muhtelif surette tahsil edilen iş bedeline mukabil 353.155,79 lira masraf yapılmıştır. Bu paradan tefriki lüzumlu ve zaruri olan 31.491,99 liralık amortisman nazarı itibara alınmazsa 402.968,56 liralık istihsal için 321.663,80 lira masrafın makul ve mutedil olduğu neticesine varılmıştır.

8 — Basımevi muhasebesinin tesis edildiği 1951 yılı başından 1957 yılı sonuna kadar yedi yıl içinde 934.856,63 lira kıymetindeki gayri menkul ve demirbaşlara 154.886,05 lira amortisman ayrıldığı memnuniyetle görülmüştür.

9 — Kurumca 1957 yılında Basımevine elli bin lira mütedavil sermaye verilmiş ve demirbaş alımı için yıl içinde tahsis edilen yüz bin liradan 42.885,26 liranın sarfedildiği ve transferlerinin yapılmaması yüzünden ödenemiyen bazı baskı makinaleri bedelleri karşılığı olarak da 57.114,74 liranın 1958 yılına devredildiği görülmüştür.

10 — Gerek Kurum ve gerekse Basımevi muhasebe kayıtları çok muntazam ve itinalı olduğu gibi, sarf evrakının muhafaza ve tertibinde de âzami itina gösterilmektedir. İlgililere teşekkür eder, Yönetim Kurulu ile Basımevi Yönetim Kurulu'nun 1957 hesaplarından dolayı ibrasını yüksek tasvibinize sunarız.

FAKİHE ÖYMEN
T. T. K. Üyesi

HASAN-ÂLİ YÜCEL
T. T. K. Üyesi

Prof. E. Ziya KARAL
T. T. K. Üyesi

(Amerikada olduğundan bulunamamıştır)

TÜRK TARİH KURUMU 1957 TAKVİM YILI
B İ L Â N Ç O S U

AKTİF		PASİF	
Lira	Kr.	Lira	Kr.
20.859,58	KASA	2.782.847,99	
1.322,35	BANKALAR	50.000,00	
	242,41 Merkez		
	1.079,94 İş	17.671,90	MUHTELİF ALACAKLILAR
2.584.884,62			
	KIYMETLER		
504.154,27	Basımevi binası	15.019,13	Muhtelif hesaplar
430.702,36	„ demirbaşları	273,63	Kitap si-parişleri
50.000,00	„ mütedavil sermayesi	1.271,33	Amortis-man
984.856,63	Basımevine plas-manımız	243,25	gelir ver-gisi
72.627,13	Kurum demir-başları	864,56	Aboneler
47.991,54	Kütüphane		
78.552,30	Malzeme ambarı		
1.249.115,98	Kitap ambarı	33.642,93	Cari hesap
150.941,04	Telif, tercüme		
1.600.027,99	Kurum kıymetleri		
277.096,27			
	MUHTELİF BORÇLULAR		
73.442,16	Avans		
9.872,83	Basılmakta olan eserler		
78.890,68	Kitapçılar		
114.890,60	Muhtelif hesaplar		
2.884.162,82			
	Toplam	2.884.162,82	

31.12.1957
Muhasebeci
S. HÜNEL

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ 1957
BİLANÇOSU

AKTİF		PASİF	
Kasa	12.220,71	Türk Tarih Kurumu	934.856,63
Bankalar	91.385,28	Muhtelif alacaklılar	270.982,94
Ambar	38.135,73	Amortisman	154.886,05
		Yetiştirme fonu	784,71
Bina ve demirbaş	934.856,63	Döner sermaye	50.000.—
Bina	507.484,77	T. T. Kurumu	57.114,74
Demirbaş	427.371,86	Öde. Sigor. Ver- gi, icra	8.233,44
Müşteriler	116.900,27		
T. T. Kurumu cari hesabı	33.642,93	Kâr	49.812,77
Muhtelif borçlar	28.510,79		
Toplam	1.255.652,34	Toplam	1.255.652,34

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ
1957 TAKVİM YILI KÂR VE ZARAR CETVELİ

Giderler		Gelirler	
Amortisman	31.491,99	Baskı ücretleri	365.710,10
Bina	10.149,69	Döküm ücretleri	26.500,23
Demirbaş	21.342,30	Sair gelirler	10.758,23
Personel masrafları	266.251,69		
İşletme masrafları	55.412,11		
Kâr	49.812,77		
Toplam	402.968,56	Toplam	402.968,56

31.12.1957

Türk Tarih Kurumu Basımevi

Muhasebecisi Y.

K. ÜNSAY

1958 YILININ İLK YARISINDA T. T. K.
KÜTÜPHANESİNE GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

- ABBOT, NABIA : *Studies in Arabic literary papyri. 1-Historical Texts.* Chicago 1957 The University of Chicago Press. XIV+123 S. 13 planş = The University of Chicago Oriental Institut Publications vol. LXXV. 4° (B-3742).
- ADRJANSKY, ZBIGNIEW : *Wśród wyznawców proroka. Żdjecia Jarosław Taran.* Nowa Wies II, 36 (1956) S. 8-9.2° (C/383).
- AĞAOĞLU, SAMET : *Babamın arkadaşları.* İstanbul Nebioğlu Yayınevi. 139 S.=Nebioğlu Türk Edebî Eserler Serisi I. 8° (A.II-481).
- AGAYAN, TS. P. : *Krestyanskaya reforma ve Azerbaydjane v 1870 goda.* Baku 1956 Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR. 403 S.=Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR Institut İstorii. 8. (A.II-283).
- AKDENİZ, GİYAS : *Vergi bakımından gelir.* Ankara 1956 Yeni Matbaa. 15 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 55-37, Maliye Enstitüsü Yayınları 6. 8° (A. II-569).
- ALBRIGHT, WILLIAM FOXWELL : *From the Stone Age to Christianity. Monotheism and the historical process. 2. ed.* New York 1957 Doubleday and Comp. VIII+432 S. 8° (A. II-496).
- ALBRIGHT, WILLIAM FOXWELL : *Die Religion Israels im Lichte der archaologischen Ausgrabungen. Autorisierte Übersetzung mit Nachträgen des Verfassers von Friedrich Cornelius.* München 1956 Ernst Reinhardt Verlag 267 S. I Harita. 8° (A. II-497).
- ALİ-ZADE, ABDULKERİM : *Sotsialno-ekonomiçeskaya i politeçeskaya istoriya Azerbaydjana XIII-XIV vv.* Baku 1956 Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR. 419 S. 4° (B-716).
- ALKAYEVA, L. O. : *Tvorçestvo Halid Ziya Uşaklıgil'ya.* Moskva 1956 İzd. Akademii Nauk. 144 S. 8° (A. II-174).
- ALSAN, ZEKİ MESUD : *Müşterek emniyet problemi.* Ankara 1952 Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A. O. -Yeni Matbaa. IV+72 S = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 23-5. 8° (A. II-686).
- ALTHEIM, FRANZ : *Attila und die Hunnen.* Baden-Baden 1951 Verlag für Kunst und Wissenschaft. 215 S. 9 planş I harita. 8° (A. II-586).
- ANDERSON, C. ARNOLD : *The American South.. a region in transition.* Kentucky 1956. 16. S. = University of Kentucky Libraries, Occasional Contribution No. 82. 4° (B- 3733).
- ANDRE (C.R.), GÉNÉRAL P. J. : *Contribution à l'étude des Confreries religieuses Musulmanes. Préface de M. J. Soustelle, ancien Gouverneur-Général de Alger.* Alger 1956 La Maison des Livres. 368 S. 8° (A.II-550).
- ANDREA, TOR : *Les origines de l'Islam et le Christianisme. Traduit d'Allemand par Jules Roche.* Paris 1955 Librairie d'Amerique et d'Orient. 211 S. = Initiation a l'Islam VIII. 8° (A. II-376).

- A. Ü. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ : *İkinci iskân ve şehircilik haftası konferansları. 5-7 Haziran 1957*. Ankara 1958 Ajans-Türk Matbaası. 158 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları 79/61, Iskân ve şehircilik Enstitüsü Yayınları 4. 8° (A. II-543).
- A. Ü. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ : *Kaza ve vilâyet idaresi üzerinde bir araştırma*. Ankara 1957 Ajans-Türk Matbaası. XII+62 S. 7 harita. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No. 77-59, New York Univ. Graduate School of Public Administration and Social Science, Müşterek Yayın No. 8. 8° (A. II-479).
- A. Ü. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ : *Türkiyede ziraat makineleşme. Ziraatte makina kullanılmasının doğurduğu teknik, ekonomik ve sosyal meseleler üzerinde araştırma*. Ankara 1954 Yeni Matbaa. VIII+194 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 39-21. 8. (A.II-683).
- ANTONIUS, GEORGE : *The Arab awakening. The story of the Arab national movement*. London 1955 Hamish Hamilton. 471 S. 5 harita. 8° (A. II-483).
- ARENDTS, A. K. : *Portret Ibn Sini*. Taşkent 1956 Akademii Nauk Uzbekskoy S. S. R. 29 S. 4° (B-3717).
- ARNOLD, SIR THOMAS : *The legacy of Islam. Edited by the late Sir Thomas Arnold and Alfred Guillaume. 6th repr.* London 1952 Oxford University Press. XVI+416 S. 29 planş. 8° (A.II-293).
- ATABİNEN, REŞİT SAFFET : *Revisions historiques*. İstanbul 1958 Çituri Biraderler. 186 S. 8° (A. II-628).
- ATATÜRK, M. KEMAL : *Zâbit ve Kumandan ile hasbihal*. Ankara 1956 T. T. K. Basımevi. XVI+31 S. 1 planş. = Atatürk ve Devrim No. 2. 8° (A. II-466).
- AUBOYNEAU, G.-A. FEVRET : *Essai de bibliographie pour servir à l'histoire de l'Empire Ottoman. Livres Turcs, Livres imprimés à Constantinople, livres étrangers à la Turquie mais pouvant servir à son histoire. I. fasc. Religion-Moeurs et Coustumes*. Paris 1911 Ernest Leroux. 11+84 S. 8° (A. II-564).
- AVDİEV, W. I. : *Der wirtschaftliche und kulturelle gegenseitige Einfluss "Aegypten und seiner Nachbarländer im 2.-1. Jahrtausend vor unserer Zeitrechnung"*. Moskau 1957. 8 S. = Vortrag auf dem XXIV. Internationalen Orientalistenkongress. 4° (B-3677).
- AVİGOD, N. : *Ancient monuments in the Kidron Valley*. Jerusalem 1954 The Bialik Institute. 5+143 S. I planş I levha. 4° (B-3765).
- AYALON, DAVID : *Gunpowder and firearms in the Mamluk Kingdom. A Challenge to a Mediaeval Society*. London 1956 Vallentine. XVII+154 S. 8° (A. II-500).
- AYBAR, CELÂL : *Teorik ve teknik istatistik dersleri*. İstanbul 1947 Maarif Matbaası. VII+233 S. = Siyasal Bilgiler Okulu Yayınlarından No. 8. 8° (A. II-693).
- AYBAR, JOSÉ ENRIQUE : *Trujillo y la pacificación de la linea narioeste. (Un capitulo para la historia contemporanea de la Republica Dominicana)*. Ciudad Trujillo 195 Editora del Caribe 16 S. 2 planş. 8° (A. II-638).
- AYNİ, H. S. : *Bedil i yego poema "Irfan"*. Stalinabad 1956 125 S. 8° (A. II-176).
- AZİEDJANOVA, S. : *K istorii Fergani Vtoroy polovini XV v.* Taşkent 1957 İzd. Akad. Uzb. SSR. 95 S. 8° (A. II-492).
- AZZAVİ, ABBAS : *Historians of Iraq. Bibliographical notes. Tome -1 The Moghol and Turkman periods. 1204-1534. Biographies of famous historians, with an appreciation of their works on complete indices*. Baghdad 1957 The Trading & Printing Co. 299 S. 8° (A. II-624).

- AZZAVVI, ABBAS : *Iraqian music under the Mongols and the Turkmans 1258-1534. Dealing with Arabian music and its development in Iraq. Musicians and their work etc.* Baghdad 1951 The Trading & Printing Co. Ltd. 128 S. 8° (A. II-625).
- BABAEV, A.-Z. FREYKIN : *Aşhabad (Geografiçeskiy очерk)*. Aşhabad 1957 Turkmanskoe Gosudar. İzd. 106 S. 2 planş. 8° (A.-II-700).
- BABİNGER, FRANZ : *Franz Babinger Schriftenverzeichnis 1952-1957*. Würzburg 1957 Werkbund-Druckerei. 8 S. 8° (A. II-163).
- BALKAN, KEMAL : *Letter of King Anum-Hurbi of Mama to King Warshama of Kanish*. Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. VIII+70 S. 6 planş. = T. T. K. Yayınlarından VII. Seri No. 31a. 8° (A. II-308).
- BALKAN, KEMAL : *Mama Kıraltı Anum Hurbi'nin Kaniş Kıraltı Warşama'ya gönderdiği mektup*. Ankara 1957. T. T. K. Basımevi. VII, 76 S. 6 planş. = T. T. K. Yayınlarından VII. Seri No. 31. 8° (A. II-307).
- BAUMANN, HANS : *Sons of the steppe. The story of how the Conqueror Genghis Khan was overcome. Translated by Isabel and Florence McHugh. Illustrated by Heiner Rothfuchs*. London 1957. Oxford University Press. 273 S. 8° (A. II-591).
- BECK, HANS-GEORG : *Vademecum des Byzantinischen Aristokraten. Das sogenannte Strategikon des Kekaumenos übersetzt, eingeleitet und erläutert von Hans-Georg Beck*. Graz 1956 Verlag Styria. 164 S. = Byzantinische Geschichtsschreiber Bd. V. 8° (A. II-537).
- BEESTEN, A. F. L. : *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu manuscripts in the Bodleian Library. Part III-additional Persian Manuscripts*. Oxford 1954 Clarendon Press. VIII+178 S. 4° (B-3738).
- BELDICEANU, NICOARA : *La crise monétaire Ottomane XVI. siecle et son influence sur les principautés roumaines*. Südost-Forschungen XVI, 1 (1957) S. 70-86'dan ayırbasım. München 1957 Verlag Oldenbourg. 17 S. 8° (A. II-613).
- BELDICEANU, NICOARA : *La region de Timok-Morava dans les documents de Mehmed II et de Selim I*. Revue des Etudes Roumaines Tome III-IV (1955-56) S. 111-129'dan ayırbasım. Paris 1957. 19 S. 8° (A. II-614).
- BENZİNG, JOHANNES : *Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie*. Wiesbaden 1953 Harrassowitz. VII+142 S. 8° (A. II-379).
- BERNŞTAM, A. N. : *Arhitekturne pamyatniki Kirgizi*. Moskova 1950 Akademii Nauk SSSR. 146 S. 8° (A. II-694).
- BİLGE, DR. NECİP : *Bakanların görev ve sorumlari. Anayasanın 47. maddesi üzerine mukayeseli bir inceleme*. Ankara 1956 Yeni Desen Matbaası. VIII+224 S. 8° (A.II-272).
- BİRAND, HİKMET : *Anadolu manzaraları*. Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. XI+135 S. = İş Bankası Kültür Cep Kitapları: 6. 8° (A. II-565).
- BİRAND, DOÇ. DR. KÂMURAN : *İlkçağ felsefesi tarihi*. Ankara 1958 Ajans-Türk Matbaası. IV+135 s. = A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınlarından XXIII. 8° (A. II-578).
- BIROT, PIERRE-JEAN DRESCH : *La Méditerranée et la Moyen-Orient. Tome 2- La Méditerranée Orientale et le Moyen Orient. Le Balkans-L'Asie Mineure-LeMoyen-Orient*. Paris 1956 Presses Universitaires de France. VII+520 S. 4 planş. = Orbis Introduction aux études de Géographie. 8°. (A. II. 551).

- BİTLİSİ, ŞEREFHAN BİN ŞEMSEDDİN : *Scheref -name ou histoire des Kourdes par Scheref, Prince de Bitlis. Publiée pour la première fois, traduite et annotée par V. Veliaminof-Zernof. 2. cild. St. Petersbourg 1860/62 MM. Eggers et cieü. 8° (A. II-416).*
- BLANC, HAIM : *Studies in North Palestinian Arabic. Linguistic inquiries among the Druzes of western Galilee and MT. Carmel. Jerusalem 1953 The Israel Oriental Society. XI+139 S. = Oriental Notes and Studies published by the Israel Oriental Society No. 4. 8° (A. II-501).*
- BOASE, T. S. R. : *The Oxford history of English art. Edited by T. S. R. Boase. Oxford Clarendon Press. 8° (A. II-514).*
- BOCCAGE, JEAN : *Le Decameron. Edition présentée et annotée par Vittore Branco. Paris 1953 N. Fortin et ses Fils. 1147 S. 8° (A. II-608).*
- BONNÉ, ALFRED : *Studies in economic development. With special reference to conditions in the underdeveloped areas of Western Asia and India. London 1957 Routledge & Kegan Paul. X+294 S. = International Library of Sociology and Social Reconstruction. 8° (A. II-592).*
- BOSCH, CLEMENS EMIN : *Pamphylia tarihine dair tetkikler. Studien zur Geschichte Pamphylens. Türkçeye çeviren Sabahat Atlan. Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. XI+85 S. 1 harita. = T. T. K. Yayınları V. Seri INo. 17 Antalya Bölgesinde araştırmalar No. 1. 4° (B-3793).*
- BOUSQUET, G. H. : *Précis de droit Musulman. Principalement mâlékite et Algérien. 2. ed. Alger 1950 La Maison des Livres. 371 S. 8° (A. II-377).*
- BOUSQUET, G. H.-J. SCHACHT : *Selected works of C. Snouck Hugronje. Edited in English and in French. Leiden 1957 E. J. Brill. XXI+299 S. 8° (A. II-532).*
- BRAUN, MAXIMILIAN : *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazareviç von Konstantin dem Philosophen. Im Auszug herausgegeben und übersetzt von Maximilian Braun. Gravenhage 1956 Mouton & Co. IX+69 S. = Slavio-Orientalia I. 8° (A. II-509).*
- BRAUNE, EDWARD G. : *A literary history of Persia. 4 vol. Cambridge 1953/56 The University Press. 8° (A. II-535).*
- BRUNSCHWIG, ROBERT : *La Berbérie Orientale sous les Hafsides des origines à la fin du XV. siècle. Paris 1947 Librarie d'Amerique et d'Orient. XII+503 S. 2 levha = Publications de l'Institut d'Etudes Orientales d'Alger XI. 8° (A. II-387).*
- BRUNSCHWIG, R. : *La Tunisie dans le hout Moyen Age. Sa place dans l'histoire. Le Caire 1948 Imprimerie de l'Institut Français d'Archeologie Orientale. 25 S. = Conference de l'Institute Français d'Archéologie Orientale I. 8° (A. II-375).*
- BUCHRİNG, EDWARD : *Wilson's foreign policy in perspective. Bloomington 1957 Indiana University Press. 776 S. 8° (A. II-635).*
- BUNYATOV, T. A. : *Zemledelie i skotovostvo v Azerbaydjane v Epochu Bronzi. Baku 1957 Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR. 136 S. 8° (A. II-279).*
- Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu; 1957 senesi çalışmaları. Bursa 1958 Yılmaz Basımevi. 42 S. = Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları Sayı 8. 8° (A. II-611).*
- CAHİZ : *Le livre de la Couranne. Kitâb at-tâğ (fi-ahlâq al-mulûk) ouvrage attribué a Gâhiz. Traduit par Charles Pellot. Paris 1954 Société d'Edition "Les Belles Lettres". 221 S. = Traductions d'Auteurs Arabes. 8° (A. II-530).*
- CAN, NURETTİN : *Eski Eserler ve Müzelerle ilgili karar nizamname ve emirler. Ankara 1948 Millî Eğitim Basımevi. IV+130 S. 8° (A. II-600).*

- CASILLLO DE AZA, ZENAN : *Trujillo, Benefactor de la Iglesia*. Ciudad Trujillo 1955 Editora del Caribe. 13 S. 8° (A. II-639).
- CHODZIDLO, THEOPHIL : *Die Familie bei den Jakuten*. Freiburg i. d. Schweiz 1951 Paulusverlag. 642 S. I harita = Internationale Schriftenreihe für soziale und politische Wissenschaften, Ethnologische Reihe Band I. 8° (A. II-385).
- CODRINGTON, K. DE B. : *A geographical introduction to the history of Central Asia*. The Geographical Journal CIV, 1-4 (1944)'den ayrıbasım. London 1944 William Clowes S. 27-91. 5 planş. 8° (A. II-498).
- COOK, S. F. : *The aboriginal population of the North Coast of California*. Berkeley 1956 University of California Press. 3+81+129. = University of California Publications, Anthropological Record vol. 16, No. 3. 4° (B-3045).
- ÇAĞATAY, DR. NEŞET : *İslamdan önce Arap tarihi ve cahiliye çağı*. Ankara 1957 Mars T. ve S. A. S. Matbaası VIII+176 S. I harita. = A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları XX. 8° (A. II-577).
- DADAŞEV, S.-M. USEYNOV : *Arhitekturm e Pamyatniki Baku*. Moskova 1946 Akademiı Arhitekturi SSSR. 112 S. 8° (A. II-711).
- DAVIS, REV. E. J. : *Life in Asiatic Turkey. A journal of travel in Cilicia (Pedias and Trochoea), Isauria and parts of Lycaonia and Cappadocia. Map and illustrations by the author and Mr. M. Anchetill*. London 1879 Eduard Stanford. XX+536 S. (14 planş 2 harita. 8° (A. II-558).
- DE PLANHOL, XAVIER : *Le Monde İslamique. Essai de géographie religieuse*. Paris 1957 Presses Universitaires de France. 146 S. = Mythos et religions. 8° (A. II-584).
- DEBETSA, G. F. : *Trudi Kirgizskoy arheologo-etnograficeskoy ekspeditsii*. Moskova 1956 Akademii Nauk. 181 S. 1 harita 1 levha. 8° (B-3719).
- DEHÉRAİN, HENRI : *La vie de Pierre Ruffin, orientaliste et diplomate 1742-1824. 2. vol*. Paris 1929/30 Paul Geuthner. 5° (B-3777).
- DICKSON, B. T. : *Guide des travaux de recherches sur la mise en valeur des regions arides. Redacteur en chef B. T. Dickson*. Paris 1957. Unesco 203 S. 6 plan. = Recherches sur la zone aride-IX. 4° (B-3756).
- DIETRICH, ALBERT : *Arabische Briefe. Aus der Papyrussammlung der Hamburger Staats-und Universitätsbibliothek*. Hamburg 1955 J. J. Augustin. XVI+231 S. 20 planş. = Veröffentlichungen aus der Hamburger Staats-und Universitätsbibliothek Band 5. 4° (B-3783).
- DIETRICH, ALBERT : *Die arabischen Papyri des Topkapı Saray-Museum in Istanbul*. Der Islam 33 (1957)'den ayrıbasım. 13 S. 8° (A. II-598).
- DIETRICH, ALBERT : *Damaszener Schwänke*. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 106, 2 (1956) S. 317-344'den ayrıbasım. Wiesbaden 1965 Franz Steiner. 28 S. 8° (A. II-599).
- DIETRICH, ALBERT : *Al-Haccac b. Yusuf terceme-i hâline dair bir kaç mülâhaza*. İslâm tetkikleri Enstitüsü Dergisi II, 1 (1957) S. 147-155'den ayrıbasım. İstanbul 1957. S. 8° (A. II-596).
- DIETRICH, ALBERT : *Studien in arabischen Handschriften*. "Ruperto-Carola" 7, 18 (1955)'den ayrıbasım. 4 S. 8° (A. II-597).

- DIETRICH, ALBERT : *Zum Drogenhandel im islamischen Aegypten. Eine Studie über die arabische Handschrift Nr. 912 der Heidelberg Papyrus-Sammlung.* Heidelberg 1954 Carl Winter. XV+69 S. 1 planş. = Veröffentlichungen aus der Heidelberger Papyrus-Sammlung N. F. Nr. 1. 4° (B-3782).
- DIETRICH, ALBERT : *Zum gegenwärtigen Stand der juristischen Papyrusforschung. Die arabischen Urkunden.* Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft (1957) s. 211-237'den ayribasım. Stuttgart 1957 Ferdinand Enke Verlag. 8° (A. II-648).
- DOBSON, W. A. C. H. : *A select list of books on the civilizations of the Orient. Prepared by the Association of British Orientalists and edited by W. A. C. Dobson with an introduction by A. J. Arberry.* Oxford 1955 Clarendon Press. XI+76. 8° (A. II-298).
- DONOVAN, HERMAN L. : *It's in the book. A commencement address. Delivered by Hermann L. Donovan, May 28, 1956 Memorial Coliseum University of Kentucky.* Kentucky 1956. 10 S. 4° (B-3730).
- DORN, DR. BERNHARD : *Das Asiatische Museum der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Petersburg.* St. Petersburg 1846 Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. XII+776 S. I planş. 8° (A. II-415).
- DORN, DR. BERNH. : *Auszüge aus Muhammedanischen Schriftstellern. Betreffend die Geschichte und Geographie der südlichen Küstenländer des Kaspischen Meeres. Nebst einer kurzen Geschichte der Chane von Scheki. Arabische, persische und türkische Texte.* St. Petersburg 1858 Kasiserliche Akademie der Wissenschaften 47+624+2 S. = Muhammedanische Quellen zur Geschichte der Südlichen Küstenländer des Kaspischen Meeres, IV. 8° (A. II-414).
- DÖLGER, FRANZ : *Byzantinische Diplomatik. 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner.* Ettal 1956 Buch-Kunstverlag Ettal. XVI+419 S. 27 planş. 8° (A. II-533).
- DÖLGER, FRANZ : *Byzanz und die europäische Staatenwelt. Ausgewählte Vorträge und Aufsätze.* Speyer a/Rhein 1953 Buch-Kunstverlag Ettal. 382 S. 8° (A. II-380).
- DUHAMEL, GEORGES : *Yeni Türkiye, bir garp devleti. Çeviren Can Yücel.* Ankara 1956 T. T. K. Basımevi. XV+88 S. = İş Bankası Kültür Cep Kitapları 1. 8° (A. II-460).
- Dumbarton Oaks Papers number nine and ten.* Cambridge (Mass) 1956. Harvard University Press. IX+316 S. 30 planş. 4° (B-3748).
- DUNAND, MAURICE : *Fouilles de Byblos. Tome 2. 1933-1938.* Paris 1950/54 Librarie d'Amerique et d'Orient. = Études et Documents d'Archéologie Tome 3. 4° (B-3772).
- DURHAM, M. EDITH : *The struggle for Scutari (Turk Slav and Albanien). Illustrated by photographs and sketches by the author.* London 1914 Edward Arnold. XI+320 S. 16 planş 8° (A. II-528).
- DURUSOY, M. ORHAN-MUZAFFER GÖKMEN : *Atatürk ve devrimleri bibliyografyası.* Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. 144 S. = Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi No. 4. 8° (A. II-468).
- DUVERGER, MAURICE : *Ammе maliyesi. Çeviren İsmail Hakkı Ülkmen.* Ankara 1955. 104 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 45-27, Maliye Enstitüsü No. 3. 8° (A. II-690).

- DUYURAN, RÜSTEM : *İstanbul'da yapılan başlıca arkeolojik araştırmalar. Principle archeological researches carried out in Istanbul.* Arkitekt 287'den ayırmasım. İstanbul 1957 Nurgök Matbaası. 14 S. I harita. (A. II-352).
- EBU HAYYAN EL NAHVİ EL ENDÜLİSİ : *Kitab es-Sâlik fi'l kalam ala-el fiyyeti İbn-i Malik.* Critically edited with an introduction by Sydney Glazer. New Haven 1947 American Oriental Society XLIX+493 S. = American Oriental Series 31. 4° (B-3748).
- EDMONDS, C. J. : *Kurds, Turks and Arabs. Politics, travel and research in North-Eastern Iraq 1919-1925.* London 1957 Oxford University Press. XIII+457 S. 17 planş 2 harita. 8° (A. II-589).
- EDZARD, DIETZ OTTO : *Die "zweite Zwischenzeit" Babylonien.* Wiesbaden 1957 Harrassowitz. XIV+201 S. 8° (A. II-383).
- EGEMEN, PROF. BEDİ ZİYA : *Terbiye ilminin ana meseleleri. 2. Kitap - Terbiye felsefesi.* Ankara 1957 Yaprak Basımevi. 69 S. = A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları XXI. 8° (A. II-579).
- EISSFELD, OTTO : *Von den Anfängen der Phönizischen Epigraphik. Nach einem bisher unveröffentlichten Brief von Wilhelm Gesenius.* Halle (Saale) 1948 Max Niemer. 18 S. = Hallische Monographien Nr. 5. 4° (B-3742).
- ERGİRAY, DOÇ. DR. AKİF : *İstihdam ve gelir hakkında 1955-64 arası on yıllık İtalyan gelişme programı.* Ankara 1956 Ajans-Türk Matbaası. IV+92 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 61-43, Maliye Enstitüsü Yayınları No. 8. 8° (A. II-571).
- ERTAYLAN, İSMAIL HİKMET : *Sultan Cem.* İstanbul 1951 Millî Eğitim Baksımevi. I+248+254 S. 26 planş. = İstanbul Fethinin 500. yıl dönümü münasebetiyle yapılan İ. Ü. Ed. Fak. Yayınları. 4° (B-3741).
- FAHRNER, RUDOLF : *Alaeddin Keykubad. "Robert Boeringer, eine Freundesgabe" adlı eserden ayırmasım.* Tübingen 1957 J. C. Mohr (Paul Siebeck). 17 s. 18 planş 1 harita. 4° (B-3766).
- FARİZOV, İ. O. : *Russko-Kurdkiy slovar.* Moskva 1957. G. İ. İ. Natsionalnih slovarey. 761 S. 8° (A. II-488).
- FIGNALE, DANIEL : *El noroeste Dominicano. Engorgado de conferencias del Instituto del Movimiento Olerero-compesino.* Haiti, Port-au Prince 1948 Barthelmy. 27 S. = Publicacion de la Oficina de Propaganda y Educacion del Postedo MOP. 8° (A. II-637).
- FİNDEISEN, HANS : *Schamanentum dargestellt am Beispiel der Besessenheitpriester nordeurasiatischer Völker.* Stuttgart 1957 Kohlhammer. 240 S. 2 planş. = Urban-Bücher, Die Wissenschaftliche Taschenreihe No. 28. 8° (A. II-529).
- FİRDEVSİ : *Şahname. Pevod s Tadjikskogo (Farsi).* Moskva 1957 Izd. Hudojestvennoy literaturi. 975 S. 8 resim. 8° (A. II-496).
- FROLOW, A. : *Recherches sur la déviation de la IV croisade vers Constantinople.* Paris 1955 Presses Universitaires de France. 83 S. 8° (A. II-561).
- GALPİN, FRANCIS W. : *The music of the Sumerians and their immediate successors the Babylonians and Assyrians.* Strasbourg 1955 University Press XII+110 S. 9 planş = Sammlung Musikwissenschaftlicher Abhandlungen 33rd vol. 8° (A. II-367).

- GARDİNER, DR. ALAN H. : *Catalogue of the Egyptian hieroglyphic printing type. From matrices owned and controlled by Dr. Alan H. Gardiner. In two sizes 18 point: 12 point with intermediate forms with supplement to the catalogue of the Egyptian hieroglyphic printing type showing acquisitions to December 1953.* Oxford 1928 University Press. 45 S.+8 S. 4° (B-3737).
- GARDİNER, PATRICK : *The nature of historical explanation.* London 1955 Oxford University Press. XII+142 S. = Oxford Classical and Philosophical Monographs. 8° (A. II-507).
- AL-GAZİ, NECMEDDİN : *al-kawakib al-sa'irah bi-a'yân al-mi'ah al-ashirah. A biographical dictionary of notable men and women in the muslim world in the sixteenth christian century. Edited by Jibrail S. Jabbur. 2. vol.* Beyrut 1945/49 Printed at the American Press. = American University of Beirut, publications of the Faculty of Arts and Sciences No. 18, 20. 8° (A. II-604).
- GAZİYEVA, M. A. : *Pamyatniki İstorii Azerbaydjana.* Baku 1956 Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR. 157. S. 8° (A. II-277).
- GEORGIJEV, DİMİTAR POP : *Sopstvenosta vrz çiftlitsite i çiftligarskite agrarno-pravni odnosi vo Makedoniya do Balkanskata Voyna 1912.* Skopye 1956. 188 S. = Institut za Natsionalna İstoriya. 8° (A. I-9911).
- GOELL, THERESA : *The excavation of the "Hierotheison" of Antiochus I of Commagene on Nemrud Dagh (1953-56).* Basor 147 (1957) S. 322'den ayrışım. 8° (A. II-649).
- GORVINE, PROF. ALBERT - PROF. DR. LAWRENCE L. BARBER Jr. : *Organization and functions of Turkish ministries.* Ankara 1957 Ajans-Türk Matbaası. VIII+212 S.=A. Ü. Faculty of Political Sciences, Publications No. 73-55, Joint Publications Series No. 6. 8° (A. II-475).
- GÖZÜBÜYÜK, DR. ŞEREF - ZEKÂİ SEZGİN : *1924 Anayasası hakkındaki meclis görüşmeleri.* Ankara 1957 Balkanoğlu Matbaacılık Ltd. Şkt. 16+408 S.=A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları No. 78-60, İdari İlimler Ens. Yayınları No. 3. New York University-Graduate School of Public Administration and Social Science Müşterek Yayın No. 9. 8° (A. II-478).
- GÖZÜBÜYÜK, DR. A. ŞEREF - Dr. SUNA KILI : *Türk Anayasa metinleri. Tanzimattan bugüne kadar.* Ankara 1957 Ajans-Türk Matbaası. XVI+134 S. =A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 75-57, İdari İlimler Ens. Yayınları No. 2, New York University-Graduate School of Public Administration and Social Service = Müşterek Yayın No. 7. 8° (A. II-480).
- GRANE, PROF. ERVIN : *İktisat ders notları. Çeviren Nejat Bengül.* Ankara 1953 Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T. A. O. 8° (A. II-685).
- GROHMANN, ADOLPHUS : *Evrak el-berdî el arabiyye. I. Kısım.* Kahire 1934 Darü'l Kütüp el-Misriyye. 11+249 S. 20 planş. 4° (B-3781).
- GROUSSET, RENÉ : *L'Empire du Levant. Histoire de la Question d'Orient. Nouv. ed. rev.* Paris 1949 Payot. 648 S. 8° (A. II-568).
- GRÜNWEDEL, : *Buddhistische Kunst in Indien. Unter Mitarbeit von R. L. Waldschmidt.* Berlin 1932 Wurfelverlag. 125 S. 24 planş. =Handbücher der Staatlichen Museen zu Berlin, Museum für Volkskunde. 8° (A. II-499).
- GULANYAN, U. G. : *Oçerki istorii Armyanskoy ekonomičeskoj misli XIX veka.* Moskva 1955 Gosudarstvennoe İzdatelstvo. 350 S. 8° (A. II-282).

- GULİEVA, A. N. : *Oferki po drevney istorii Azerbaydjana*. Baku 1956 Akademii Nauk Azerbaydjanskoj SSR. 168 S. 2 harita 25 resim. 8° (A. II-274).
- GULYAMOV, YA. G. : *Istoriya oroşeniya Horezma s drevneyşih vremen de naşih dnei*. Taşkent 1957 Akademi Nauk Uzbekskoj SSSR. 313 S. 4° (B-3718).
- GÜRALP, DR. NEVZAT : *Küçük gevişenlerdeki distomatese tedavisinde vetrachlorure de carbone'un subcutan ve peros verilmesi suretiyle yapılan mukayeseli deneyler*. Ankara 1955 T. T. K. Basımevi. 16 S. 8° (A. II-459).
- HALLER, ARNDT : *Die Heiligtümer des Gottes Assur und der Sin-Samas-Tempel in Assur herausgegeben von A. Haller mit Beiträgen von Walter Andre*. Berlin 1955 Gebr. Mann. VII+95 S. 80 planş =67 WVDÖG, Ausgrabungen d. DÖG in Assur A-Die Baudenkmäler aus Assrische Zeit IX. 4° (B-3755).
- HALLER, ARNDT : *Die Gräber und Grüfte von Assur*. Berlin 1954 Gebr. Mann. V+201 S. 41 planş I plan = 65. W. V. DÖG Ausgrabungen d. DÖG in Assur. A-Die Baudenkmäler aus Assyrische Zeit VII. 4° (B-3753).
- AL-HALLAC : *Le Divân d'al-Hallaj. Édité, traduit et annoté par Louis Massignon (Extraits du Journal Asiatique et des Mélanges Fuad Köprülü)*. Paris 1955 Paul Geuthner. 172 S. I planş. 4° (-A. II-601).
- HALPAHYAN, O. H. : *Armyano-Russkie kulturnie etnoşeniya i ih otrajenie v arhitekture* Erevan, 1957 Akademii Nauk Armyanskoj SSR. 123 S. 8° (B-3726).
- HAMILTON, A. M. : *Road through Kurdistan. The narrative of an engineer in Iraq with a forward by Major-Generall Roman-Robinson*. 5. impr. London 1947 Faber and Faber Ltd. 256 S. 12 planş 2 harita. 8° (A. II-540).
- AL-HARAWİ, ABÜ'L-HASAN 'ALİ b. ABU BAKR : *Guide des lieux de pèlerinage. (Kitab az-ziyaret) Traduction annotée par Janine Sourdel-Thomine*. Damas 1957 Institut Français de Damas. LXIV+230 S. 4 harita. 8° (A. II-524).
- HAYIT, BAY MIRZA : *Turkestan im XX. Jahrhundert*. Darmstadt 1956 C. W. Leske Verlag. 406 S. I harita = Forschungen zur neuen Geschichte der Völker Osteuropas und Asiens I. 8° (A. II-531).
- HAZLEWOOD, ARTHUR : *The economics of underdeveloped areas. An annotated reading list of books, articles and official publications*. London 1954 Oxford University Press. XII+89 S. 8° (A. II-342).
- HEDİN, SVEN : *Transhimalaja. Entdeckungen und Abendteuer in Tibet*. 2 Bd. Leipzig 1909 Brockhaus 8° (A. II-557).
- HEDİN, SVEN : *Zu Land nach Indien durch Persien. Seistan, Belutschistan*. 2 Bd. Leipzig 1910 Brockhaus. 8° (A. II-556).
- HEFFNER, RICHARD D. : *A documentary history of the United States* Bloomington 1954 Indiana University Press. 287 S. 8° (A. II-630).
- HEINRICH, ERNST : *Bauwerke in der altsumerischen Bildkunst*. Wiesbaden 1957 Harrasowitz. 107 S. =Schriften Max Freiherr von Oppenheim Stiftung Heft 2. 8° (A. II-369).
- HENRİQUES Y CARVAJAL, DR. F. : *El contrato*. Ciudad Trujillo 1955 Editora del Caribe. 48 S. 8° (A. II-640).
- HEYD, URIEL : *Language reform in modern Turkey*. Jerusalem 1954 The Israel Oriental Society. 116 S. = Oriental Notes and Studies published by the Israel Oriental Society No. 5. (A. II-502).

- HİTTİ, PHILIP K. : *History of Syria. Including Lebanon and Palestine. 2. ed.* London 1957 Mac Millan & Co. Ltd. XXV+750 S. 8 planş I harita. 8° (A. II-585).
- HODGSON, MARSHALL G. S. : *The order of Assassins. The struggle of the early Nizârî Ismâ'îlîs against the Islamic world.* Gravenhage 1955 Mouton & Co. XI+352 S. 2 harita 2 levha. 8° (A. II-536).
- HOURLANI, A. H. : *Syria and Lebanon. A political essay.* London 1954 Oxford University Press. X +402 S. 8° (A-II-332).
- HOWARD, HARRY N. : *The partition of Turkey. A diplomatic history 1913-1923.* Norman 1931 University of Oklahoma Press. 486 S. 3 harita. 8° (A. II-417).
- HUGHES, DOM ANSELM : *Early medieval music up to 1300. Edited by Dom Anselm Hughes.* London 1955 Oxford University Press. XVIII+434 S. =The New Oxford History of Music II. 8° (A. II-526).
- HÜRRIYET PARTİSİ ARAŞTIRMA VE YAYIN KOMİTESİ : *1958 Bütçesi hakkında Hürriyet Partisinin görüş ve tenkidleri.* Ankara 1958 Balkanoğlu Matbaacılık Limited Şirketi Matbaası. 56 S. 8° (A. II-616).
- İBN CUBEİR : *Voyages, Traduit et annotés par Maurice Gaudefroy-Demombynes.* Paris 1949/53 Paul Geuthner = Documents Relatifs à l'Histoire des Crousades. 8° (A. II-374).
- İBN SİNA : *İlâhiyyat. Neşr. Dr. Muhammed Muin.* Tahran 1331 Şemsî. XXVIII+190. S. I plân. 8° (A. II-619).
- İBN SİNA : *Reşinasi ya Risale der nabz. Neşreden Seyyit Muhammed Meskût.* Tahran 1330. XXVI+54+15 S. I planş 8° (A. II-620).
- İBNÜ'L-ADİM, KEMALEDDİN : *Zubdetül-Haleb min Tarih-i Haleb. Histoire d'Alep. Neşreden Sami Dehan. 2 cild.* Damas 1951/54. 8° (A.I-8815).
- İDİL, YILMAZ : *Üniversal canlı organizma.* Ankara 1958 Doğu Matbaası Ltd. Şirketi Matbaası. 39 S. 8° (A. II-612).
- İKBAL, MUHAMMED : *Reconstruire la pensée religieuse de l'Islam. Traduction et notes de Eva Mayerovitch. Préface de Louis Massignon.* Paris 1955 Librairie d'Amérique et d'Orient. VI+213 S. 8° (A. II-554).
- İKBAL, MUHAMMED : *Şarktan haber. Çeviren Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan.* Ankara 1956 T. T. K. Basımevi. XVI+143 S. =İş Bankası, Kültür Cep Kitapları 2. 8° (A. II-461).
- İNSTITÜT FRANÇAİS DE DAMAS : *Mélanges Louis Massignon publiés sous le patronage de l'Institut d'Études Islamiques de l'Université de Paris et de l'Institut Français de Damas. 3 cild.* Damas 1956/57. Imprimerie Catholique. 4° (B-3546).
- İŞHAK MUSA HASEYNİ : *The life and works of Ibn Qutayba.* Beyrut 1950 American Press. XX+106 S. =American University of Beirut, publication of the Faculty of Arts and Sciences: Oriental Series No. 21. 8°. (A. II-605).
- İstoriya i arheologiya drevnego Krıma.* Kiev 1957 Akademii Nauk Ukr. SSR. 336 S. 8° (A. II-493).
- İstoriya Kabardi. S drevneyşih do naşih dneı.* Moskva 1957 Akademii Nauk 393 S. 2 harita 8° (A. II-281).
- İstoriya Kazahskoy SSR. I. cilt.* Almat 1957. Akademii Nauk Kazahskoy SSR. 608 S. 15 resim 7 harita. 8° (A. II-285).

- IVANOV, P. P. : *Hazyastvo Ajybarskih Şeyhov*. Moskva 1954 Akademii Nauk 378 S. 4° (B-3682).
- JACK, HOMER A. : *The Gandhi reader. A source book of his life and writings*. Bloomington 1956 Indian University Press. XXIII+532 S. 8° (A. II-633).
- JAHN, KARL: *Ta'rîh-i-mubârek-i-Ğâzân des Raşîd al-Dîn Faql Allah Abî-l-Hair. Geschichte der İlhâne Abaga bis Gaihatu (1256-1295). Textsausgabe mit Einleitung Inhaltsangabe und Indicus von Karl Jahn*. Gravenhage 1957 Mouton & Co.. 4+107 S.=Central Asiatic Studies II. 8° (A. II-388).
- JANİCHİ, JERZY : *Meczet w Bohonikach Zdjecia Wladyslaw slawny..* Swiat VI, 20, 13 Mayıs 1956, S. 12-14'. 2° (C-382).
- JÉZE, GASTON : *Maliye ilmi ve fransız malî mevzuatı hakkında başlangıç dersleri. Çeviren Dr. Mehmet Ertuğruloğlu*. Ankara 1957 Yeni Matbaa. 487 S. =A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları No. 11. 8° (A. II-476).
- JİRNOV, B. : *Kray preobrajenniy Oktyabrem. Po respublikam sredney Azii*. Moskova 1957 Gosud. İzdatel. Politiceskoy Literaturı 114 S. 8° (A. II-706).
- JİTOV, K. E. : *40 let Sovetskoy vlasti v Uzbekistan*. Taşkent 1957 Akademii Nauk Uzb. SSR. 68. S. 8° (A. II-707).
- JOANNOU, PERİKLES : *Christliche Metaphysik in Byzanz. I-Die Illuminationslehre des Michael Psellos und Joannes Italos*. Ettal 1956 Buch-Kunstverlag VIII+152 S. =Studia Potristica et Byzantina 3. Heft. 8° (A. II-386).
- Kabardino-Balkarskaya ASSR*. Halçık 1957 K. B. K. İzdatelstvo. 621 S. 4° (B-3760).
- KADI NU'MAN b. MUHAMMED : *Kitab al-Iqtisâr. Traité de jurisprudence Ismaélienne. Texte arabe établi et présenté par Mohammed Wahid Mirza*. Damas 1957 Institut Français de Damas. XXXVIII+174 S. 8° (A.II 610).
- KAHEVSKY, V. F. : *Pamyatniki Materialnoy kulturi Çuvaşskoy ASSR*. Çeboksapi 1957 Çuvaşskoy ASSR. 173 S. 1 harita. 8° (A. II-278).
- KAMEL PUBLICATION : *Chronology of Pakistan 1947-1957*. Karachi 1957. 194 S. 8° (A. II-484).
- KARAL, PROF. ENVER ZİYA : *Atatürk 'ten düşünceler*. Ankara 1956 T. T. K. Basımevi XII+175 S. 1 planş. =Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Seri I No. 1. 8° (A. II-469).
- KARİMOV, U. İ. : *Neizvestnoe soçinenie ar-razi "Kniga taynı tayn"*. Taşkent 1957 Akademii Nauk Uzbekskoy SSR. 191 S. 8° (A. II-287).
- KARMENYAN, V. N. : *Bibliografiya izdanii armfana i akademii nauk Armyanskoy SSR. 1936-1956 gg*. Erevan 1957, İzd. Arm, SSR. 536 S. 4° (B-3758).
- KATALOG : *Ord. Prof. Dr. Neşet İrdelp Kütüphanesi katalogu*. 1951. İstanbul 1951 İsmail Akgün Matbaası. 189 S. I planş. 8° (A. II-412).
- KERİMBAEV, S. K. -V. P. ŞERSTOBİTOV : *Formirovanie i razvitie Kirgizskoy sotsialisticeskoy natsii*. Frunze 1957 Kirg. Gosud. İzdatelstvo 289 S. İzd. Akademii Nauk Kirgizskoy SSR İnstitut İstorii. 8° (A. II-699).
- KINGSBURY, SUSAN MYRA : *The records of the Virginia Company of London. Edited by Susan Myra Kingsbury 4 vols*. Washington 1906/1935 Government Printing Office. 4° (B-3791).

- KIRK, GEORGE E. : *A short history of the Middle East. From the rise of Islam to Modern Times 4. ed. rev. enl.* London 1957 Methuen & Co. Ltd. IX+308 S. 2 harita. 8° (A. II-581).
- KIRK, GEORGE : *Survey of international affairs. The Middle East 1945-1950.* London 1954 Oxford University Press. VI+338 S. 8° (A. II-224).
- KOCH, HERBERT : *Die klassische Kunst der Griechen. Aus der Einleitung zu einem unveröffentlichten Buche.* Halle (Saale) 1948 Max Niemeyer Verlag. 13 S. =Hallische Monographien Nr. 2. 4° (B-3743).
- KONONOV, A. N. : *Grammatika sovremennogo Turetskogo literaturnogo yazıka.* Moskova 1956 Akademii Nauk. 569 S. 4° (B-3684).
- KOSVEN, M. O. : *Oşerki istorii Dagestana. Tom 1. Mahaçkala* 1957 Dagestanskoe KNJ. İzdatelstvo. 392 S. 8° (A. II-705).
- KOŞAY, HÂMİD : *Ankara Augustus mabedi kazısı. Augustus-Tempel in Ankara.* Anatolia II (1957) S. 133-138'den ayırılabilmiş. Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. 6 S. 6 planş I levha. (A. II-627).
- KOŞAY, DR. HÂMİT - MAHMUT AKOK : *Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Büyük Güllücek Kazısı, 1947 ve 1949 daki çalışmalar hakkında ilk rapor. Ausgrabungen von Büyük Güllücek ausgeführt durch die Türkische Historische Gesellschaft, Vorbericht über die Arbeiten von 1947 und 1949.* Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. 49 S. 35 planş. T.T. K. Yayınlarından V. Seri No. 16. 4° (B-3757).
- KOVALEVSKY, A. P. : *Kniga Ahmed İbn-Fadlana o ego putesestvii na volgu v 921-922 gg. Stati perevodi i kommentarii.* Harkov 1956 Universiteta imeni A. M. Gorkogo. 345 S. I planş. 8° (B-3724).
- KÖNIG, FRIEDRICH WILHELM : *Handbuch der chaldischen Inschriften.* Graz 1955/57 Ferdinand Berger. =Archiv für Orientforschung Beiheft 8. 4° (B-3456).
- KREUTEL, RICHARD F. : *Im Reiche des Goldenen Apfels. Des Türkischen Wellenbummlers Evliyâ Çelebi denkwürdige Reise in das Gıaurenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665. Übersetzt, eingeleitet und erklärt.* Graz 1957 Styria. 291 S. =Osmanische Geschichtsschreiber Bd. 2. 8° (A. II-527).
- KRİSCHEN, FRITZ : *Weltwunder der Baukunst in Babylonien und Jonien.* Tübingen 1956 Verlag E. Wasmuth. 104 S. 36 planş. 8° (A. II-384).
- KRUPNOV, E. I. : *Drevnaya istoriya i kultura Kabardı.* Moskva 1957 Akademii Nauk. 176 S. 8° (A. II-702).
- KRUSE, FR. VINDİN : *The right of property. Translated from the Danish by P. T. Federspiel and David Philip. 2 vol.* London 1939/53 Oxford University Press. 8° (A. II-331).
- KRYPTON, CONSTANTINE : *The northern sea route. Its place in Russian economic history before 1917. Foreword by Michael M. Karpovich.* New York 1953 Research Program On the USSR. X+194 S. I harita. =Studies on the USSR, No. 2. 8° (A. II-518).
- KUKAHN, ERİCH : *Anthropoide sarkophage in Bayrouth, und die Geschichte dieser sidonischen Sarkophagkunst.* Berlin 1955 Gebr. Mann. 99 S. 48 planş I harita. 8° (A. II-382).
- KUNZE, DR. HORST : *Die Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle (Saale).* Leipzig 1949 Harrassowitz. 20 S. =Schriften zum Bibliothek- und Büchereiwesen in Sachsen-Anhalt hrsg. von der Universitäts- und Landesbibliothek und der Volkbüchereistelle Sachsen-Anhalt. 8° (A. II-362).

- KURAN, AHMET BEDEVI : *Harbiye mektebinde hürriyet mücadelesi*. İstanbul Çeltük Matbaası. 176 S. 8° (A. II-353).
- EL-KUTÛBİ, MUHAMMED İBN ŞAKİR : *Kitab fevat ül-vefeyât. 2 cilt*. Kahire 1277 Bulak 4° (B-3788).
- KUZFEV, R. : *Oçerki istoričeskoy etnografi Başkir*. Ufa 1957 Başkirkoe Knijone İzdatelstvo. 182 S. 2 harita 2 levha. 8° (A. II-786).
- KUZEEV, R. - B. YULDAŞBAEV : *400 let vmeste s Russkim narodom*. Ufa 1957 Baş. Kin İzd. 116 S. 8° (A. II-491).
- LAMB, HAROLD : *Constantinople birth of an empire*. New York 1957 Alfred A. Knopf. X+334 S. 8 planş. (A. II-646).
- LANG, DAVID MARSHALL : *The last years of the Georgian Monarchy 1658-1832*. New York 1957 Columbia University Press. XVI+333 S. 2 planş. = Studies of the Russian Institut, Columbia University. 8° (A. II-553).
- LAUFENBURGER, H. : *Mukayeseli bütçeler. Çeviren Turgut Omay*. Ankara 1956 Yeni Matbaa. 104 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 63-45, Maliye Enstitüsü Yayınları 9. 8° (A. II-573).
- LE COQ, ALBERT VON : *Von Land und Leuten in Ostkurdistan. Berichte und Abendteuer der 4. Deutschen Turfanexpedition. 2. Auflage*. Leipzig 1928 Hinrichs'schen. VIII+183 S. 48 planş. 8° (A. II-555).
- LEMERLE, PAUL : *Actes de Kutlumus. Edition diplomatique*. Paris 1945/46 P. Lethielleux. = Archives del'Athos II. 4° (B-3775).
- LENZEN, HEINRICH : *Vorläufiger Bericht über die von dem Deutschen Archäologischen Institut und der Deutschen Orient-Gesellschaft aus Mitteln der Deutschen Forschungsgemeinschaft unternommenen Ausgrabungen in Uruk-Warka. Winter 1953/54, Winter 1954/55. Mit Beiträgen von Adam Falkenstein und Wido Ludwig*. Berlin 1956 Gebr. Mann. 47 S. 24 pl. = Abhandlungen der Deutschen Orient-Gesellschaft. 4° (B-3770).
- LEVÇENKO, M. V. : *Oçerki po istorii russko-vizantijskih otnoşeniy*. Moskva 1956 Akademii Nauk. 552 S. I harita. 8° (A. II-284).
- LEVY, RUBEN : *The social structure of Islam*. Cambridge 1957 The University Press. VII+536 S. 8° (A. II-373).
- LEWICKY, TADEUSZ : *Źródła Arabiskie do dziejow Slowianszczyzny. 1. cild*. Krakow 1956. Polskiej Akademii Nauk. XXVIII+383 S. 8° (A. II-296).
- LOEVWENTHAL, RUDOLF : *The Turkic languages and literature of Central Asia. A bibliography*. Gravenhage 1957 Mouton & Co. 212 S. = Central Asiatic Studies 1. 8° (A. II-389).
- LONGRİGG, STEPHEN HEMSLEY : *Iraq 1900 to 1950. A political social and economic history*. London 1956 Oxford University Press. X+436 S. 1 harita. 8° (A. II-539).
- LOT, FERDİNAND : *Novelles recherches sur l'impôt foncier et la capitation personnelle sous la Bas-Empire*. Paris 1955 Librarie Ancienne Honoré Champion. 195 S. = 4° (B-3779).
- LUKNİTSKIY, PAVEL : *Sovetskiy Tadjikistan*. Moskva 1954 İz. Lit. Inst. yazıkah. 246 S. 19 planş I harita. 8° (A. II-704).
- LUVSANDENDEVA A. : *Mongolsko-Russkiy slovar*. Moskva 1957 Gosd. Izdat. Inostr. i. Nats. Slovary. 715 S. 8° (A. II-698).

- MACBEATH, A. : *Can social policies be rationally tested?* London 1957 Oxford University Press. 20 S. = L. T. Hobhouse Memorial Trust Lecture No. 27. 8° (A. II-513).
- MACMURTRIE, DOUGLAS C. : *The book. The story of printing and bookmaking.* New York 1957 Oxford University Press. XXX+676 S. 12 planş 8° (A. II-505).
- M. T. A. ENSTİTÜSÜ : *Maden Tetkik Arama Enstitüsü 1955/56.* 83 S. 5 planş 4° (B-3764).
- MAGAZAIK, D. A. - M. C. MIHAYLOV : *Russko-Turetskiy slovar.* Moskva 1946 Ogiz G. İ. İ. N. Slovary. 320 S. 8° (A. II-487).
- MALEBRANCHE : *Les intrigues historiques et galantes du Serail, sous le regne de l'empereur Selim.* La Haye 1762 Duchesne. 143+142 S. 8° (A. II-566).
- MANANDYAN, YA. A. : *O nekotorykh spornykh problemakh istorii i geografii drevney Armenii.* Erevan 1956 Aypetrat. 154 S. 8° (A. II-276).
- MASSIGNON, LOUIS : *Annuaire du Monde Musulman. Statistique, historique social et economique. Redigé par L. Massignon. 4. ed.* Paris 1955 Presses Universitaires de France. XVI+428 S. 8° (A. II-552).
- MASSIGNON, LOUIS : *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique Musulmane.* Paris 1954 J. Vrin. 453 S. = Etudes Musulmanes II. 8° (A. II-253).
- MAYER, L. A. : *Mamluk costume.* Genève 1952 Albert Kundig. 120 S. 20 planş 4° (B-3713).
- MAZIOĞLU, HASİBE : *Fuzûlî-Hâfız, iki şair arasında bir karşılaştırma.* Ankara 1956 T. T. K. Basımevi. XI+384 S. = Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları Seri I No. 3. 8° (A. II-473).
- MAZIOĞLU, HASİBE : *Nedim'in divan şiirinde getirdiği yenilik.* Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. VIII+152 S. = İş Bankası Kültür Cep Kitapları 4. 8° (A. II-463).
- MEER, P. E. VON DER : *Syllabaries A, B¹ and B with miscellaneous lexicographical texts from the Herbert Weld collection.* London 1938 Oxford University Press. 71 S. 54 planş. = Oxford Editions of Cuneiform texts vol. IV. 4° (B-3767).
- MERAY, SEHA L. : *Devletler hukukunda Birleşmiş Milletler Antlaşması ve tatbikatına göre millî yetki meselesi. (B. M. A. Md. 2 Fık. 7)* Ankara 1952 İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Koll. ort. IX+189+17 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Sayı 27-9 8° (A. II-684).
- MEY, PROF. DR. ABRAM : *Türk devlet muhasebesi üzerinde düşünceler. Çeviren Dr. Cumhur Ferman.* Ankara 1956 Yeni Matbaa. 32 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 62-42, Maliye Enstitüsü Yayını 8. 8° (A. II-572).
- MİKLUHO-MAKLAİ, N. D. : *Opisanie Tadjikskih i Persidskih rukopisey İnstituta Vostokovedenya.* Moskva 1955 Akademii Nauk. 106 S. 8° (A. II-172).
- MILLET, JOHN D. : *Devlet planlarının hazırlanması. Çeviren Mümtaz Soysal.* Ankara 1957. 77 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Entst. New York Univ. Amme İdaresi ve Sosyal Hizmetler Fak. Müşterek Tercüme Serisi No. 1. (A. II-692).
- MİLLÎ KÜTÜPHANE BIBLIYOGRAFYA ENSTİTÜSÜ : *Türkiye Kütüphaneleri rehberi. Repertoire des bibliothèques de Turquie.* Ankara 1957 Millî Kütüphane Basım ve Cilt Evi. X+243 S. = Millî Kütüphane Bibliyografya Inst. Yayınları. 8. (A. II-361)

- MINISTERSTVO İNOSTRANİH DEL SSSR : *Perepiska predsedatelya soveta ministrov SSSR s prezidentami SSA i premer-ministrami Velikobritanii vo vremya velikoy oteçestvennoy voyny 1941-1945 gg. 2 cilt.* Moskova 1957. G. İ. Politçişkoy Literatıry. 295 S. 8° (A. II-485).
- THE MINISTRY OF CULTURE OF THE R. S. F. S. R. : *Statute of the Lenin State Libfrary. Translated by Milimir Drazic. Confirmed by S. Kaftonov, assistant to the Minister of U. S. S. R., 31 May 1955.* Kentucky 1956. S. = University of Kentucky Library, Occasional Contribution No. 81. 4° (B-3732).
- MINORSKY, V. : *Persia in A.D. 1478-1490. An abridged translation of Fadlullah b. Rusbihan Khunji's Tarikh-i 'Alam-Ara-yı Amini.* London 1957 Luzac and Co. VII+136. S. = Royal Asiatic Society Monographs vol. XXVI. 8° (A. II-295).
- MUMİNOV, İ. : *Filosofskie vzglyadı Mirza Bedilya.* Taşkent 1957 Akademii Nauk Uzb. SSR. 111 S. 8° (A. II-490).
- MYRDAL, GUNNAR : *Realities and illusions in regard to inter-governmental organizations.* London 1955 Oxford University Press. 28 S. = L. T. Hobhouse Memorial Trust Lecture No. 24. 8° (A. II-510).
- NAŞUNOV, İ. R. : *Ekonomiçeskie posleostviya prisoesineniya Dagestana k Rossii.* Mahaçkal 1956 Dags. Knig. İzd. 158 S. 8° (A. II-489).
- NERSESYAN, M. : *İz istorii Russko-Armyanskih otnoşeniy.* Erevan 1956 İzdatelstvo an Armyanskoy SSR. 404 S. 7 resim I harita. 8° (A. II-275).
- NICHOLSON, SIR CHARLES : *Aegyptica, comprising a catalogue of Egyptian antiquities, collected in the years 1856/ 1857, and now deposited in the Museum of the University of Sydney: together with an account of some remain, of the "Disk Worshippers": as also of some funeral hieroglyphic inscriptions found at-Memphis: Accompanied by a fac-simile and translations from a hierotic Papyrus containing portions of the book of the dead.* London 1891 Harrison and Sons. IV+152 S. 18 planş. 8° (A.II-506).
- NIETZSCHE FRIEDRICH : *Yunanlıların trajik çağında felsefe. Çeviren Nusret Hızır.* Ankara 1956 T. T. K. Basımevi. XXII+95 S. = İş Bankası Kültür Cep Kitapları 3. 8° (A. II-462).
- NIKİTİNE, BASİL : *Les Kurdes. Étude sociologique et historique. Préface de M. Louis Massignon.* Paris 1956 Imprimerie Nationale. VIII+360 S. 12 planş 4 harita. 8° (A. II-378).
- NOTH, MARTİN : *The history of Israel.* London 1958 Adam & Charles Black. VIII+479 S. = 8° (A. II-588).
- Oçerki po istorii russkogo vostokovedeniya. 2 cilt* Moskva 1953 Akademii Nauk. 8° (A. II-171).
- ODİNTSOV, A. : *Tadjikskie oçerki.* Stalinabad 1957 Tadj. Gosud. İzdatelstvo. 476 S. S. 8° (A. II-695).
- OKER, NAZİF : *Türk vergi sisteminin anahatları.* Ankara 1956 Yeni Matbaa. 89 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 64-46, Maliye Enstitüsü Yayınları No. 10. 8° (A. II-574).
- OKİÇ, TAYYİP : *Les Kristians (Bogomiles) des Bosnie, x. Milletlerarası Bizans tetkikleri Kongresi İstanbul 15-21 Eylül 1955'den ayrıbasım.* İstanbul 1957. 4 S. 8° (A. II-622).
- ORİENTALNİ İNSTITUT U SARAJEVU : *Kanun-ı Kanun-name.* Sarajevo 1957 Veselin Masleça. 211 S. 8° (A. II-626).

- OSMAN, DR. RIFAT : *Edirne Sarayı, Yayınlayan Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver*. Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. XIV+162 S. 16 plan I levha. = T. T. K. Yayınlarından VII. Seri No. 30. 8° (A. II-593).
- ÖZTÜRKMEN, NERİMAN MALKOÇ : *Mehmed Akif. Safahat ve Mekân (Safahat'ta geçen yapı unsurlarının stilistik bir tahlili)*. İstanbul 1958 Şehir Matbaası. XVIII+112 S. 8° (A. II-521).
- PAFİLİ, M. : *M. F. Ahundov. Jizn i Tvorçestvo*. Baku 1957 Azerb. Gos. İzd. 395 S. 7 planş. 8° (A. II-486).
- PALLIS, SVEND AAGE : *The antiquity of Iraq. A handbook of Assyriology*. Copenhagen 1956 Ejnar Munksgaard. 16+814 S. 2 harita 2 levha. 4° (B-3746).
- PARKER, RICHARD A.-W.H. DUBLERSTEIN : *Babylonian Chronology 626 B. C. -A. D. 75*. Providence 1956 Brown University Press. XI+47 S. =Brown University Studies vol. XIX. 8° (A. II-606).
- PARROT, ANDRÉ : *Mission Archéologique de Mari. Tome -1-Le Temple d'Ishtar*. Paris 1956 Paul Geuthner. VIII+246+1 S. 72 planş. = Institut Français d'Archéologie de Beyrouth. Bibliothèque archéologique et historique. Tome LXV. 4° (B-3750)
- PASDERMADJIAN, H. : *Histoire de l'Arménie, depuis les origines jusqu'au Traité de Lausanne*. Paris 1849 Samuelian. 484 S. 8° (A. II-559).
- PERKINS, ANN LOUISE : *The comparative archaeology of early Mesopotamia. 2nd print*. Chicago 1957 The University of Chicago Press. XIX+200 S. 10 levha I harita I plan. 8° (A. II-645).
- PIGULEVSKİY, N. : *Goroda Irana v rannem srednovkovye*. Moskva 1956 Akademii Nauk. 366 S. 8° (A. II-173).
- PILYAVSKİY, V. : *Urğenç i Mizdahkan*. Moskva 1948 Akademii Arhitekturi SSR. 50 S. 28 planş. 8° (A. II-710).
- PITTART, EUGÈNE : *Hommages à la mémoire d'Atatürk. Atatürk'ün hatırasını tazim*. Bel-leten III, 10 (1939) S. 175-189'dan ayrışım. İstanbul 1939. Maarif Matbaası. 15 S. 8° (A. II-623).
- POKROBSKOGO, C. N. : *Obradovania Kazahskoy ASSR*. Alma-Ata 1957 Akademik Nauk Kazahskoy SSR, 366 S. 8° (A. II-273).
- POLO, MARCO, : *The travels of Marco Polo. Introduction by John Masefield*. London 1939 J. M. Deut& Sons Ltd. XVI+561 S. =Everyman's Library No. 306. 8° (A. II-260).
- POMMERY, Louis : *Yeni zamanların iktisat tarihi 1890-1939. Tercümen eden Doç. Dr. Cahit Talas*. Ankara 1956 Yeni Matbaa. VIII+286 S. =Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 56-38, Maliye Enstitüsü Yayınları 7. 8° (A. II-570).
- PREUSSER, CONRAD : *Die Paläste in Assur*. Berlin 1935 Gebr. Mann. V+33 S. 26 planş 1 plan. =66 WV DOG. Ausgrabungen d. DOG in Assur. A-Baudenk-mäler aus Assyrischer Zeit VIII. 4° (B-3754).
- PREUSSER, CONRAD : *Die Wohnhäuser in Assur*. Berlin 1954 Gebr. Mann. V+67 S. 31 planş I plan. =WV DOG. Ausgrabungen d. DOG in Assur. A-Baudenk-mäler aus Assyrischer Zeit VI. 4° (B-3752).
- PRITCHARD, JAMES : *Ancient Near Eastern texts, relating to the old Testament. Edited by James B. Pritchard 2nd. ed. corrected and enlarged*. New Jersey 1955 Princeton University Press. XXI+544 S. 4° (B-3787).

- PRITCHARD, JAMES B. : *The ancient Near East in pictures. Relating to the old Testament.* New Jersey 1954 Princeton University Press. XVI+351 S. 3 harita. 4° (B-3788).
- RÁMSAY, SIR W. M. : *The revolution in Constantinople and Turkey. A diary by Sir W.M. Ramsay with episodes and photographs by Lady Ramsay.* London 1909 Hodder and Stughton. XV+323 S. 34 planş. 8° (A. II-482).
- RASONY, L. : *Les noms toponymiques comans du Kiskunsag. Acta Linguistica VII, 1-2 (1957) S. 73-146'dan ayırmasım* Budapest 1957 Akademiai Kiado. 74 S. 8° (A. II-647)
- RAŞİD-AL-DİN, FAZLALLÂH: *Cami'al-tevârîh. (Metin) II. cild, 4. cüz. Sultan Mahmud ve devrinin tarihi. Yayınlayan Ahmed Ateş* Ankara 1957 T. T. K. 29+241 S. 6 planş. T. T. K. Yayınları III. Seri No. 4. 8° (A. II-595).
- RAŞİD-AL-DİN, FAZLALLAH : *Sbornik Letopisey. 2. c. Moskva* 1952 Akademii Nauk 4° (B-3681).
- RATHJENS, CARL : *Jewish domestic architecture in San'a Yemen. With an introduction and an appendix on seventeenth century documents relating to Jewish houses in San'a by S.D. Goitein.* Jerusalem 1957 The Israel Oriental Society. 80 S. 5 planş = Oriental Notes and Studies publ. by the Israel Oriental Society No. 7. 8° (A. II-504).
- RAVENDİ, MUHAMMED b. ALİ b. SÜLEYMAN : *Rahat-us-sudûr ve âyet-us-sûrûr (Gönlülerin rahatı ve sevinç alameti). 1. cilt. Çeviren Ahmet Ateş.* Ankara 1957 T. T. K. Basimevi. XXX+238 S. =T. T. T. Yayınlarından II. Seri No. 14. 8° (A.II-355).
- RİCE, TALBOT : *English art 871-1100.* Oxford 1952 Clarendon Press. XXII+ 280 S. 97 planş. = The Oxford History of English Art II. 8° (A. II-514).
- ROBSON, WILLIAM A. : *The welfare state.* London 1957 Oxford University Press. 19 S.=L. T. Hobhouse Memorial Trust Lecture No. 26. 8° (A. II-512).
- ROSENTHAL, FR. *The technique and approach of Muslim Scholarship.* Roma 1947 Pontificum Institutum Biblicum. XI+74 S.=Analecta Orientalia 24. 8° (B-3774).
- ROUİLLARD, GERMAİNE - PAUL COLLEMP : *Actes de Lavra edition diplomatique et critique par G. Rouillard Paul et Collemp d'après les descriptions photographies et copies de Gabriel Millet et Spyriden de Lavra. T. 1. Paris 1937 Lathielleux. =Archives de l'Athos 1. 4° (B-3776).*
- RUBRUCK, WILLIAM OF: *The journey of William Rubruck to the eastern parts of the world 1253-55, as narrated by himself, with two accounts of the earlier journey of Jahn of Pion de Carpiere. Translated from the Latin and edited with an introductory notice by William W. Rockhill.* London 1900 The Hakluyt Society LVI+304 S. 1 harita. = Works issued by the Hakluyt Society, Second Series No. 4. 8° (A. II-587).
- RUNCİMAN, STEVEN : *A history of the crusades. 3 cilt.* Cambridge 1955/57 University Press. 8° (A. II-372).
- RUSSELL, BERTRAND : *İlimden bekleediklerimiz. Çeviren Avni Yakaloğlu.* Ankara 1957 T. T. K. Basimevi. X+203 S. I planş.=Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Seri I No. 4. 8° (A. II-472).
- RUSTUM, ASAD J. : *The Royal Archives of Egypt and the disturbances in Palestine 1834.* Beirut 1938 American Press. 82 S. 5 planş I harita. =American University of Beirut, Publ. of the Faculty of Arts and Sciences, Oriental Series No. 11. 8° (A. II-602).

- RUSTUM, ASAD J. : *The Royal Archives of Egypt and the origins of the Egyptian Expedition to Syria 1831-1840*. Beirut 1936 American Press. 116 S. = American University of Beirut, Publ. of the Faculty of Arts and Sciences, Oriental Series No. 8. 8° (A. II-603).
- as SAFADI, SALAHADDİN HALİL AİBAK: *el vafi bi'l vefayat. Das biographische Lexikon des Salahaddin Halî ibn Aibak as-Safadi. Herausgegeben von Sven Dederling. 2. und 3. Teil.* İstanbul / Damaskus 1949/53 Millî Eğitim Basımevi / al -Matba'a -al-Hâşimija=Bibliotheca Islamica 6b, 6c. 8° (A. II-522).
- SANDFORD, K. S. - W, J, ARKELL: *Paleolithic man and the Nile-Faiyum divide. A study of the region during Pliocene and Pleistocene times.* Chicago 1929 The University of Chicago Press. XV+77 S. XI planş I harita. = OIP X, Prehistoric Survey of Egypt and Western Asia vol. I. 4° (B-3784).
- SANDFORD, K. S. - W. J. ARKELL: *Paleolithic man and the Nile Valley in Nubia and Upper Egypt. A study of the region during Pliocene and Pleistocene times.* Chicago 1933 The University of Chicago Press. XVIII+92 S. XLIII planş I harita. = OIP XVII, Prehistoric Survey of Egypt and Western Asia Vol. II. 4° (B-3785).
- SARTON, GEORGE : *Six wings. Men of science in the renaissance.* Bloomington 1957 Indian University Press. XIV+318 S. 4 planş. 8° (A. II-634).
- Sbornik statey postyaşennih isskustvu tadjikokogo naroda.* Stalinabat 1956 Akademii Nauk Tadjikskoy SSR. 255 S. I harita 4° (B-3720).
- SCHARFF, ALEXANDER - ANTON MOORTGART : *Aegypten und Vorderasien im Altertum.* München 1950 Bruckmann. 535 S. = Weltgeschichte in Einzeldarstellungen. 8° (A. II-368).
- SCHMIDTKE, FRIEDRICH : *Der Aufbau der babylonischen Chronologie.* Münster Westf. 1952 Aschendorffsche. 103 S. 4 planş. = Orbis Antiquus Heft 7. 8° (A. II-381).
- SCHMÖKEL, HARTMUT : *Das Land der Sumer. Die Wiederentdeckung der ersten Hochkultur der Menschheit. 2. Aufl.* Stuttgart 1956 Kohlhammer 195 S. 16 planş. = Urban-Bücher, Die Wissenschaftliche Taschenbuchreihe No. 13. 8° (A. II-528).
- SCHMÖKEL, HARTMUT : *Ur Assur und Babylon. Drei Jahrtausend im Zweistromland 3. Aufl.* Stuttgart 1955 Gustav Kilpper. 301 S. I harita. = Grosse Kulturen der Frühzeit. 4° (B-3769).
- SCHOOL OF ECONOMIC AND POLITOCAL SCIENCE, UNIVERSITY OF LONDON: *Hobhouse memorial lectures. 1941-1950.* London 1952 Oxford University Press. 265 S. 8° (A. II-506).
- SEDURO, VLADİMİR : *The Byelorussian theater and drama. Edited by Edgar H. Lehrman, foreword by Ernest Simmons.* New York 1955 Research Program on the USSR. XXII+517 S. 36 planş. = Studies on the USSR No. 10. 8° (A. II-516).
- SELDOVNIKOV, B.A. : *Poliynaya keramika iz naskopel goroda ani.* Erevan 1957 Akademii Nauk Armyanskoy SSR. 68 S. 14 resim. 4° (B-3721).
- SEMEANOVA, A. A. : *Sobranie vostochnih rukopisey Akademii Nauk Uzbekskoy SSR 3 cilt.* Taşkent 1955 Akaddemii Nauk Uzbekskoy SSR. 553 S. 4° (B-3725).
- SEYHAN, BEDRETTİN : *Garbî Almanya Federal Cumhuriyetinde istihlâk vergileri.* Ankara 1955 Yeni Matbaa. 31 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını: 51-53, Maliye Enstitüsü Yayınları No. 5. 8° (A. II-689).

- SHERMAN, GENERAL WILLIAM T. : *Memoirs of General William T. Sherman, by himself, forwords by B. H. Liddell Hart.* Bloomington 1957 Indiana University Press. XVIII+405 S.+409 S.=Civil War Centennial Series. 8° (A. II-629).
- SINGER, CHARLES : *Studies in the history and method of science edited by Charles Singer. 2. cild.* Oxford 1921 Clarendon Press. XXII+559 S. 55 planş. 4° (B-3739).
- SINGER, CHARLES : *Technology and history.* London 1952 Oxford University Press. 19 S. =L. T. Hobhouse Memorial Trust Lectures No. 21. 8° (A. II-341).
- SMIRNOV, H. A. : *Kabardino-Russkie otnoşeniya v XVI-XVIII vv. 2 cild.* Moskva 1957 Akademii Nauk. 4° (B-3759).
- SMITH, WILLFRED CONTWELL : *Islam in modern history.* New Jersey 1957 Princeton University Press. X+317 S. 8° (A. II-590).
- SOKOLOVIC, OSMAN A. : *Pregled. Stampanih djela na Srpsko-Hrvatskom jeziku Muslimana Bosne i Hercegovine od 1878-1948 godine. Glasnik Vrhovnog islamskog starjesinstva za 1955/56'den ayribasım.* Sarajevo 1955, Veselin Maslesa. 80 S. 8° (A. II-152).
- SPULER, BERTOLD : *Iran Moğolları. Siyaset, idare ve kültür. İlhanlılar devri, 1220-1350. Çeviren: Cemal Köprülü.* Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. VII+579 S. I planş I harita. =T. T. K. Yayınlarından IV. Seri No. 4. 8° (A. II-594).
- STEPHENS, IAN : *Horned moon. An account of a journey through Pakistan Kashmir and Afghanistan.* Bloomington 1955 Indiana University Press. IX+288 S. 544 planş 4 harita. 8° (A. II-631).
- STERN, MADELEINE : B. : *Imprints on history. Book publishers and American frontier.* Bloomington Indiana University Press. 482 S. 4 planş. 8° (A. II-632).
- STONE, DONALD, C. : *İktisadî gelişme programlarının yürütülmesi için millî teşkilatlanma. Çeviren Mümtaz Soysal.* Ankara 1957 Ajans-Türk Matbaası. 74 S. =A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enst. New York Univ. Amme İdaresi ve Sosyal Hizmetler F. Müşterek Tercüme Serisi No. 2. 8° (A. II-691).
- STONE, RICHARD : *Sosyal hesaplar ve iktisadî modeller. Çevirenler Doç. Sadun Aren, Asis, Atilla Karaosmanoğlu, Doç. Dr. Nejat Bengül.* Ankara 1956 Ajans-Türk Matbaası. 59 S. =A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlarından No. 68-50. Maliye Enstitüsü Yayınları No. 13. 8° (A. II-575).
- SUCHIER, DR. WOLFRAM : *Bibliographie der Universitätsschriften von Halle-Wittenberg 1817-1885. Nebst einem Anhang enthaltend die ausserordentlichen und Ehrenpromotionen sowie die Diplomerneuerrungen.* Berlin 1953. XXIII+806 S. 4 planş. =Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Ahnhalt in Halle a. d. Saale. Band 3. 4° (B-3745).
- AS-SULAMI, ABU 'ABDAR-RAHMÂN : *Kitab âbâd as-suhba. Edited by J.M. Kister.* Jerusalem 1954 Israel Oriental Society. 10+92 S.=Oriental Notes and Studies No. 6. 8° (A. II-503).
- SUMORSKII, T. A. : *Tri neizvestniye lotsii Ahmeda Ibn Manida Arabiskogo lotsmana Vasko da-Gami.* Moskova 1957 Akademii Nauk. 196. S. +46 S. 4° (B-3683).
- ŞEHİSUAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Anadolu kaplıcaları ve Selçuklular. İ. Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası No. 2 (1957)'den ayribasım.* İstanbul 1957 İsmail Akgün Matbaası. S. 305-325. =İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enst. çalışmalarından. 8° (A. II-403).

- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Aperçu sur l'histoire de la Quarantaine en Turquie Archives Internationales d'Histoire des Sciences No. 18-19 (1952)'den ayırbaşım.* Paris J. Peyronnet S. 66-69, I pl. 8° (A. II-395).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Bizde anatomi öğretimine dair. İ. Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası 15, 1 (1952) Ord. Prof. Dr. Nureddin Ali Berkol jübile nüshasından ayırbaşım.* İstanbul 1952 İsmail Akgün Matbaası S. 365-412. = İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü çalışmalarından. 8° (A. II-394).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Dr. Akil Muhtar Özden bibliyografyası.* İstanbul 1951 İsmail Akgün Matbaası. XXIII + 137 S. = İ. Ü. Tıp Tarihi Enst. Yayınlarından No. 44. 8° (A. II-409).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Ege Üniversitesi açılış hatırası.* İstanbul 1957 Yeni Türkiye Matbaası. 64 S. 8° (A. II-405).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Eskülap ve Asklepion'lar. Esculape et les Asklepiens. İ. Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası 15, 2 (1952)'den ayırbaşım.* İstanbul 1952 İsmail Akgün Matbaası. S. 1010-1032. 8° (A. II-396).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Fârâbî. Alfarabi 870-950.* İstanbul 1950 İsmail Akgün Matbaası. 45 S. = İ. Ü. Yayınlarından No. 466. 8° (A. II-392).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Fatih devrinde çocuk bakımı ve hastalıkları. İ. Ü. Tıp Fak. Mecmuası 17, 1 (1954)'den ayırbaşım.* İstanbul 1954 İsmail Akgün Matbaası. S. 91-106. 8° (A. II-400).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Haç yolu.* İstanbul 1948 İsmail Akgün Matbaası. 64 S. 8° (A. II-391).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *İstanbulda 500 yıllık sağlık hayatımız.* İstanbul 1953 Kemal Matbaası. 184 S. = İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı Sayı 21. 8° (A. II-397).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Osmanlı tababetinde garplılaşıma cereyanları. Tıp Fakültesi Mecmuası 13, 2 (1956)'den ayırbaşım.* İstanbul 1956 İsmail Akgün Matbaası S. 168-192. = İstanbul Üniv. Tıp Tarihi Enst. çalışmalarından. 8° (A. II-402).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Şair ve hekim Ahmedî (hayatı ve eserleri). İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası XVI, 3 ve 4'den ayırbaşım.* İstanbul 1954 İsmail Akgün Matbaası. 87 S. = İstanbul Tıp Fak. Tıp Tarihi Enst. çalışmalarından. 8° (A. II-398).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Tarihi kolera salgınları ve Osmanlı Türkleri. İstanbul Tıp Fak. Mecm. 17, 2'den ayırbaşım.* İstanbul 1954 İsmail Akgün Matbaası. S. 282-306. 8°
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Tıp ve ilimler tarihinin lüzum ve gelişmeleri. İst. Üniv. Tıp Fak. Mecmuası No. 3 (1957)'den ayırbaşım,* İstanbul 1957 İsmail Akgün Matbaası. 22 S. = İ. Ü. Tıp Fak., Tıp Tarihi Enst. çalışmalarından. 8° (A. II-406).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Türkiye karantina tarihine bir bakış. Sağlık Dergisi XXV, 2 (Şubat 1951), S. 1-7'den ayırbaşım.* 8° (A. II-393).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N. : *Türkiye Karantina tarihine giriş. İ. Ü. Tıp Fak. Mecmuası No. 3 (1957)'den ayırbaşım.* İstanbul 1957 İsmail Akgün Matbaası 28 S. = İstanbul Tıp Fak. Tıp Tarihi Enst. çalışmalarından. 8° (A. II-404).

- ŞENYÜREK, PROF. DR. MUZAFFER : *Adoptive characters in the dentition of crocuta eximina (Roth and Wagner) together with a survey of the finds of crocuta in Anatolia*. Ankara 1958 T. T. K. Basımevi. 48 S. 2 planş. = Publ. of the Fac. of Lang. Hist. and Geogr., University of Ankara No. 22, Publ. of the Division of Paleanthropology No. 1. 8° (A. II-547).
- ŞKALJIĆ, ABDULLAH : *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj Knjizevnosti Bosne i Hercegovine. 2 cild*. Sarajevo 1957. = Bilten Instituto zaprončavanje folkloru u Sarajevo, dopunska Izdanje 2. 4° (B-3735).
- TALAS, DOĞ. DR. CAHİT : *Avrupa memlekelerinde kira politikası*. Ankara 1954. 63 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 43-25, Maliye Enstitüsü Nr. 2. 8° (A. II-688).
- TAŞKÖPRÜZADE : *Tabakat-el Fukahâ*. Musul 1954. 136 S. 8° (A.II-621).
- TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ : *Dr. Akil Muhtar Özden Müze ve Kütüphanesi Katalogu*. İstanbul 1953 İsmail Akgün Matbaası. VI+234 S. = Tıp Tarihi Enst. Dr. Akil Muhtar Özden Müzesi ve Kütüphanesi Nr. 7. 8° (A. II-410).
- THIRIET, F. : *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie. I. cild-1329-1399*. La Haye 1958 Mouton & Co. = Ecole Pratique des Houtes Etudes VI. Section, Documents et Recherches I. 8° (A. II-650).
- THOMPSON, R. CAMPBELL : *Assyrian medical texts from the originals in the British Museum*. London 1923 Oxford University Press. VII+107 S. 4° (B-3736).
- TOYNBEE, ARNOLD : *A study of history. 10 vol*. London 1954/56 Oxford University Press. 8° (A. II-523).
- TOYNBEE, ARNOLD : J. : *Civilization on trial. 4. impr*. London 1953 Oxford University Press. VII+263 S. 8° (A. II-525).
- TOYNBEE, ARNOLD J. : *War and civilization. Selected by Albert von Fowler from "A study of history"*. London 1951 Oxford University Press. XII+165 S. 8° (A. II-609).
- TRIMINGHAM, J. SPENCER : *Islam in Ethiopia*. London 1952 Oxford University Press XV+299 S. 2 harita. 8° (A. II-336).
- TRITTON, A. S. : *Materials on Muslim education in the Middle Ages*. London 1957 Luzac & Co. Ltd. XII+209 S. 8° (A. II-583).
- TRUJILLO, DOCTOR RAFAEL L. : *Discurso pronunciado por Su Excelencia el generalismo Doctor Rafael L. Trujillo Molina, en la Sesión inaugural, celebrado en el Palacio del Congreso Nacional el 28 de Febrero de 1956*. Ciudad Trujillo 1956 Republica Domini. cana. 10. S. 8° (A. II-643).
- TURGAY, RIZA : *Federal Almanya merkez bankacılığı*. Ankara 1955 Akıncı Matbaacılık ve Gazetecilik Koll. Ort. 45 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. No. 49-31, Maliye Enst. Yay. No. 4 8° (A. II-687).
- TÜRK, DR. İSMAİL : *İktisadî gayeli mali yardımlar. (Nazariye ve Tatbikat). Türkiye'de ve bazı yabancı memlekelerde*. Ankara 1957 Yeni Matbaa. VIII+348 S. 8° (A. II-580).
- TÜRK TARİH KURUMU : *Kâtip Çelebi. Hayatı ve eserleri hakkında incelemeler*. Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. 225 S. = T. T. K. Yayınlarından VII. Seri, No. 33. 8° (A. II-297).
- TVERİTİNOVA, A. : S. : *Vostaniye Kara Yazıcı Deli Hasana ve Turtsii. Moskva 1956 Akademi Nauk. 86 S. I harita. 8° (A. II-175).*

- TWENTY-SECOND CONGRESS OF ORIENTALISTS: *Proceedings of the 22nd Congress of Orientalists. Held in Istanbul September 15th to 22nd 1951. Edited by Zeki Velidi Togan. 2. cild. Communications.* Leiden 1957 E. J. Brill. XV+650 S. 16 planş. 8° (A. II-178).
- TYUMENEV, A. İ. Z.: *Gosudarstvennoe hazayaystvo drevnego şumera.* Moskva 1956 Akademii Nauk. 518 S. resim 2 harita. 4° (B-3722).
- UHLEND AHL, HEINRICH: *Vorgeschichte und erste Entwicklung der Deutschen Bücherei.* Leipzig. 1957 Deutsche Bücherei. 63 S. 8° (A. II-351).
- Unesco Türkiye Millî Komisyonu yönetim kurulu raporu (1956/1957).* Ankara 1957 Maarif Basımevi. 63 S. 8° (A II-538).
- UNITED NATIONS: *Report of the special committee on the problem of Hungary. General Assembly of official records. 11. Session supplement No. 18.* New York 1957. VIII+148 S. 2 harita. 4° (B-3661).
- UNIVERSIDAD DE SANTO DOMINGO: *Homenaje de las estudiontes universitarios al Generalissimo Trujillo.* Ciudad Trujillo 1957 Editora del Caribe. 57 S. =Publicaciones de la Universidad de Santo Domingo vol. CVIII. 8° (A. II-641).
- UNIVERSITÄTS-UND LANDESBIBLIOTHEK HALLE (SAALE): *Bibliotheksführer der Stadt Halle (Saale). Ein Wegweiser durch halleche Bibliotheken.* Halle (Saale) 1955 Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. 40 S. 8° (A. II-364).
- UTMAN, MAHMÛT b.: *Die vita des Scheich Abû Ishaq al-Kazvîni. In der persischen Bearbeitung von Mahmûd. b. Utmân herausgegeben und eingeleitet von Fritz Meier.* Leipzig 1948 Kommissionsverlag F. A. Brockhaus. 88+561 S. 8° (A. II-541).
- UZLUK, ŞAHABETTİN: *Mevlevilikte resim, resimde mevleviler,* Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. VIII+165 S. 110 planş. =Türkiye İş Bankası Yayınları Seri 1 No. 5. 8° (A. II-471).
- ÜÇOK, DR. BAHRİYE: *İslâm tarihinde ilk sahte peygamberler.* Ankara 1957 Mars T. ve S. A. Ş. Matbaası. III+145 S. I harita. 8° (A. II-365).
- ÜNAYDIN, RUŞEN EŞREF: *Atatürk'ü özleyiş. Hatıralar 1. kitap-Şafer* Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. VIII+166 S. 6 planş. =Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim serisi No. 3. 8° (A. II-467).
- ÜNVER, ORD. PROF. DR. SÜHEYL - DR. BEDİ N. ŞEHİSUVAROĞLU: *Türk Tıp Cemiyeti. "Cemiyeti Tıbbiyeyi Şahane" 1856-1956.* İstanbul Yeni Türkiye Basımevi. 40 S. 8° (A. II-401).
- VASSAF: *Tarih-i Vassaf. teczie't-ül emsal ve veczie't-ül asar.* Lahor: 1927 Taşbasması. IV+296 S. 8° (A. I-9979).
- VESELOVSKİY, S. B.: *Feodalnoe zemlevladienie v Severo-Vostoçnoy Rusi.* Moskva 1957 Akademii Nauk. 494 S. =İzd. Akademii Nauk Soyuz SSSR, İnstitut İstorii. 8° (A. II-9910).
- VEYMARN, B.: *Registand v Samarkande.* Moskva 1946 Akademii Arkitekturi SSSR. 103 S. 8° (A. II-709).
- VOGEL, DIETER: *Die Photographie im Dienste der Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle/Saale.* Leipzig 1953 Harrassowitz. 24 S. 4 planş. 8° (A. II-263).
- VOROBYEVA, V. N.-V. N. SEMENTOVSKOGO: *Oçerki po geografii Tatarii.* Kazan 1957 Tatnigoizdat. 221 S. 8° (A. II-494).

- WALDSCHMIDT, ERNST : *Albert von Le Coq. Ostasiatische Zeitschrift. N. F. VI, 3/4 S. 145-149'dan ayırbaşım.* 4° (B-3794).
- WEICKERT, CARL : *Die Ausgrabungen beim Athena-Tempel in Milet 1955. Istanbuler Mitteilungen 7 (1956)'dan ayırbaşım.* İstanbul 1957 S. 102-132. planş 18-44 I levha. (A. II-390).
- WEINBERG, SAUL S. : *Aegean and the Near East. Studies presented to Hetty Goldman on the occasion of her seventy-fifth birthday.* New York 1956 J. J. Augustin. XVI+322 S. 44 planş I harita. 4° (B-3761).
- WENDEL, CARL : *Die griechisch-römische Buchbeschreibung verglichen mit der des Vorderen Orients.* Halle (Saale) 1949 Max Niemeyer. VIII+149 S. = Hallische Monographien Nr. 3. 4° (B-3744).
- WENDT, GERALD : *Atom enerjisi ve sulhçu gayelerle kullanılması. Çeviren Doç. Dr. Raşit Tolun.* Ankara 1957. 97 S. = MTA Enstitüsü Yayınları. 8° (A. II-411).
- WETZEL, FRIEDRICH - ERICH SCHMIDT - ALFRED MOLLWITZ : *Das Babylon der Spätzeit.* Berlin 1957 Gebr. Mann. IV+78 S. 50 planş. = 62 WV DOG. Ausgrabungen der DOG in Babylon. VII- Das Babylon der Spätzeit. 4° (B-3771).
- WHEELER, SIR MARTIN : *Aspects of the ascent of a civilization.* London 1955 Oxford University Press. 24 S. = L. T. Hobhouse Memorial Trust Lecture No. 25. 8° (A. II-511).
- WHITE, LEONARD D. : *Amme idaresine giriş. Çev. Reyhan Toluner ve Arif Payaşlıoğlu.* Ankara 1957 Ajans-Türk Matbaası. 4+302 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Müşterek Tercüme Serisi No. 3. 8° (A. II-477).
- WILSON, L. M. : *The old bookseller.* Kentucky 1956. 6 S. = University of Kentucky, Margaret I King Library, Occasional Contributions No. 84. 4° (B-3734).
- WITTEK, PAUL : *The castle of violets from Greek Monemvasia to Turkish Menekşe.* BSOAS XX (1957) S. 601-613'den ayırbaşım. London 1957 University of London. 13 S. 8° (A. II-549).
- WITTEK, PAUL : *Zu einigen frühosmanischen Urkunden.* WZKM LIII, 3, 4; LIV (1957) 'den ayırbaşım. Wien 1957 Selbstverlag des Oriental. Instituts. 16+14 S. 8° (A. II-548).
- WITTFOGEL, KARL A. : *Oriental despotism. A comparative study of total power.* New Haven 1957 Yale University Press. XIX+556 S. 8° (A. II-371).
- WULF, OSKAR : *Altchristliche und mittelalterliche Byzantinische und italienische Bildwerke.* Berlin 1909/11 Georg Reimer=Königliche Museen zu Berlin, Beschreibung der Bildwerke der christlichen Epochen 3. Band. 4° (B-3740).
- YAKUBOVSKIY, A. YU. : *Jivopis drevnego pyandjikenta.* Moskva 1954 Akademii Nauk. 37 planş 3 lev. 204 S. 4° (B-3817).
- YETKİN, GİYAS : *Kuruluşundan bugüne kadar Edremit'de olup bitenler.* Balıkesir 1957 Türbelik Matbaası. 64 S. 8° (A. II-544).
- YOUNG, DOUGLAS G. : *Concordance of Ugaritic.* Roma 1956 Pontificum Institutum Biblicum. VIII+73 S. = Analecta Orientalia 36. 4° (B-3773).
- YOUNG, RODNEY S. : *Gordion 1956: preliminary report.* AJA 61, 4 (1957) S. 319-331, den ayırbaşım. 4° (B-3763).
- YÜCEL, HASAN-ÂLİ : *Ebedî Şef. Le chef éternel.* Belleten III, 10 (1939)'dan ayırbaşım. İstanbul 1939 Maarif Matbaası. 2 S. 8° (A. II-618).

- YÜCEL, HASAN-ÂLİ : *Edebiyat tarihimizden. 1. cild.* Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. 307 S. 16 planş. = Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Seri 1, No. 6. 8° (A. II-474).
- YÜCEL, HASAN-ÂLİ : *İyi vatandaş iyi insan.* Ankara 1956 T. T. K. Basımevi. VI+28 S. = Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Seri 1 No. 2. 8° (A. II-470).
- YÜCEL, HASAN-ÂLİ : *Kıbrıs mektupları.* Ankara 1957 T. T. K. Basımevi. IX+127 S. 8 planş. = İş Bankası Kültür Cep Kitapları 5. 8° (A. II-6 464).
- ZAHODER, A. İ. : *Sovremenniy Iran.* Moskva 1957 Akademii Nauk. 718 S. 8° (A. II-701)
- ZAKYTHINOS, D. A. : *Le despotat Grec de Morée. Tome 2. -Vie et institutions.* Athènes 1953 L'Hellenisme contemporaine. VIII+408 S. 8° (A. II-563).
- ZANANİRİ, GOSTON : *Histoire de l'église Byzantine. Préface de Cardinal E. Tisserant.* Paris 1954 Nouvelles Editions Latines. 316 S. 8° (A. II-562).
- ZASİPKİN, B. N. : *Arhitektura Sredney Azii.* Moskova 1948 Akademii Arhitekturi SSSR. 160 S. 8° (A. II-712).
- ZVEREV, B. İ. : *Sevastopolskaya Oborana 1854-1855.* Moskva 1956 Ministerstva Prosveşçeniya RSFSR. 180 S. 3 harita. 8° (A. II-280).

DERGİLER

- Acta Praehistorica 1 (1957).
- American Journal of Archaeology LXI (1958).
- American Journal of Philology LXVII (1946)-LXXIX, 1, 2 (1958).
- Anales XXI, 77-80 (1956).
- A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XV, 4 (1957).
- A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları Bibliyografyası 1 (1935-1956).
- A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XII, 4 (1957); XIII, 1 (1958).
- The Annual of the American Schools of Oriental Research XXIV (1944-45).
- Archeologia, Rocznik Institutu i İstorii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk VII, 1 (1955).
- Archiv Orientalni XXV, 3, 4 (1957).
- Athenaeum XXXV, 3, 4 (1957).
- Aylık İstatistik Bülteni 41-48 (1957); 49 (1958).
- Azerbaycan VI, 7-9 (1957); VII, 10, 11 (1958).
- Bayerische Vorgeschichtsblätter 22 (1957)
- Biblica XXXIX, 1, 2 (1958).
- Bulletin of the Chinese Association for the Advancement of Science V, 3 (1957).
- Bulletin of the Institute of Historical Research XXXI, 83 (1958). 36. Annual Report (1958).
- Bulletin of the Mineral Research and Exploration Institute of Turkey No. 48 (1958).
- Bulletin du Musée de Beyrouth XIII (1956).
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXI, 1, 2 (1958).
- Büyük Felsefe Lugatı Fasikül 16-21.
- Cahiers Archéologiques 8 (1956).

- Central Asiatic Journal III, 3 (1957).
 Le Courrier XI, 2 (1958).
 Dania Polyglotta XII (1956).
 Danish Foreign Office Journal 25 (1957).
 Dergi (Sovyet Birliğini Öğrenme Enstitüsü) 11 (1957), 12 (1958).
 Deutsche Nationalbibliographie 1-10, 15, 18, 21-22 (1958).
 Dış Ticaret, Aylık İstatistik, Özel Ticaret Seri 1, Temmuz-Eylül (1957).
 The Durham University Journal XIX, 2 (1958).
 Finskt Museum LXIV (1957).
 The Florida Anthropologist X, 3-4 (1957); XI, 1 (1958).
 Fornvännen 52 (1957).
 Genova V, 1-4 (1957); VI, 1 (1958).
 Geschichte in Wissenschaft und Unterricht VIII, 5-12 (1957); IX, 1-3 (1958).
 Germania XXV, 3-4 (1957).
 Glasnik Vrhovnog Islamskog Starjesintva u FNRJ, Sarajevo VIII (1957); IX, 1-5 (1958).
 Göttinger Jahrbuch 1952-1957.
 Harp Tarihi Vesikalari Dergisi 19, 20, 21 (1957).
 Hesperia XXVI, 4 (1957); XXVII, 1 (1958).
 Historische Zeitschrift CLXXXIII, 1-3 (1957); CLXXXIV, 1-3 (1957).
 İdare Dergisi 249 (1957); 250 (1958).
 İsrail Exploration Journal VII, 4 (1957); VIII, 1 (1958).
 İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi XIV, 3 (1956).
 Istoriceski Zapiski 60 (1957).
 İstoriya SSSR 5 (1957).
 Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts LXX, 3-4 (1956).
 Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte 46 (1957).
 Journal of the American Oriental Society LXXVII, 4 (1957). LXXVIII, 1 (1958).
 Journal Asiatique 245, 1 (1957).
 Journal of Economic and Social History of the Orient I, 1 (1957).
 The Journal of Hellenic Studies LXXVII, 2 (1957).
 Journal of Near Eastern Studies IX (1950); XI (1952)-XIII (1954); XVII, 1, 2 (1958).
 Journal of the Pakistan Historical Society VI, 2 (1958).
 Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XX, 1-2 (1957).
 Kirjath Sepher XXXIII, 2 (1958).
 Libyca IV (1956).
 M. T. A. Enstitüsü Mecmuası 44/45 (1953) - 50 (1958).
 Man LVIII, 1-153 (1958).
 The Metropolitan Museum of Art Bulletin XVI, 4-9 (1957/58).
 The Middle East Journal, XI, 2 (1957); XII, 1 (1958).
 Mirovaya Ekonomika 5,6 (1957); 1, 2 (1958).
 The Muslim World XLVIII, 1 (1958).
 Neue Heidelberger Jarrbücher 1955/56.
 Novaya i Noveşaya 4,5 (1957).

- Ordu Dergisi 182-185.
 Orientalia XXVII, 1, 2 (1958).
 Orientalia Suecana V (1956).
 Oriente Moderno XXXVII, 12 (1957); XXXVIII, 1-5 (1958).
 Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LXI, 1, 2 (1958).
 Pakistan Postası V, 111, 1115, 117-125.
 Paleologia VI, 2 (1957).
 Papers of the British School at Rome XXV (1957).
 Przegląd Orientalistyczny 4 (24) (1957).
 Rad 279 (1950); 287 (1952).
 Revue des Etudes Islamiques 1951/57.
 Revue Internationale d'Histoire Militaire 19 (1957).
 Saeculum IX, 1 (1958).
 Schweizerisches Landesmuseum in Zürich, Jahresbericht 65 (1956).
 Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-
 Historische Klasse 8 (1956).
 Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi X, 1, 2 (1955).
 Slovenska Archeologia V, 1 (1957).
 Sovetskoe Vostokovedeniye 5, 6 (1957); 1, 2 (1958).
 Sovremeniyy Vostok 4, 6 (1957); 1, 3 (1958).
 The Statesman's Year-Book 1954.
 Statens Historiske Museum och Kungl. Mynkabinettet 1952/55.
 Studia et Acta Orientalia I (1958).
 Studia Islamica VIII (1957).
 Studia Orientalia XXIII, 1 (1958).
 Suomen Muinais-Muistoyhdistyksen Aikakauskirja 58 (1957).
 Suomen Museo LXIV (1957).
 Syria XXXIV, 3-4 (1957).
 Tarih Araştırmaları I (1957).
 Toyo Gakuho XXXIX, 1-3 (1956).
 Türk Ansiklopedisi IX, 69-72.
 Türk Dili VII, 76-82 (1958).
 Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni VI, 4 (1957).
 Türkiyat Mecmuası XIII (1958).
 Türkiye Bibliyografyası 2, 3 (1957); I (1939-1948).
 Türkiye Makaleler Bibliyografyası 10-11 (1954); Yazar adları indeksi (1957).
 Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni 192-196 (1958).
 University of Birmingham Historical Journal VI, 1 (1957).
 University Museum Bulletin XXI, 4 (1957); XXXII, 1 (1958).
 Vakıflar Dergisi IV (1958).
 Vestnik Drevney Istorii 4 (1957).
 Viertelsjahrhefte für Zeitgeschichte V, 2, 3 (1957); VI, 1 (1958).
 Die Welt des Islams V, 3-4 (1958).
 Wiadomości Archeologiczne XXIV, 4 (1957).
 Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 54 (1957).

The World Almanac and Books of Facts 1956.

The Yale Review XLVII, 3 (1958).

Yeni Yayınlar Aylık Bibliyografya Dergisi II, 10-12 (1957); III, 1-3 (1958).

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CVII, 1 (1957).

Zeitschrift für Geo-Politik in Gemeinschaft und Politik XXVIII, 12 (1957); XXIX,
1-3 (1958).

Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XVII, 1-4 (1957).

Zinbun I (1957).

Propriétaire : Ord. Prof. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY, agissant
au nom et pour le compte de la Société d'Histoire Turque.

Gérant responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	Page
ŞENYÜREK, DR. MUZAFFER: Etude d'un squelette humain trouvé à Öküz- ini, dans la province d'Antalya (avec 10 figures. — en turc)	465
————— : Traduction anglaise de l'étude précédente	491
TEZCAN, BURHAN: Ouvrages recueillis dans les parages d'Aksaray (Avec 1 carte et 33 fig.— en turc)	517
SAYILI, DR. AYDIN : La généralisation du théorème de Pythagore par İbn Kurra (en turc)	527
TURAN, DR. ŞERAFETTİN: Notes et Documents sur Lala Mustafa Paşa (en turc)	551
UZUNÇARŞILI, İ. H. : Document montrant un endettement du Sultan Mustafa III (avec une photocopie. (en turc)	595
BAYUR, HİKMET : Une étude sur la langue du Coran (en turc)	599
Bibliographie :	
TANSEL, FEVZIYE : Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Zoraki Diplomat.....	607
Informations :	
Réunion annuelle (1958) de l'Assemblée générale de la Société d'Histoire Turque	621
Livres et Périodiques reçus par la Société d'Histoire Turque durant la première moitié de 1958	641

Sur la couverture : Rython en terre cuite, représentant un lion, trouvé à la
couche II de la cité des colons à Kültepe (début du 2e millénaire avant J.-Ch.).

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXII

No. 88

Octobre 1958

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 5